XITSONGA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA

Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka (XKR)

Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo

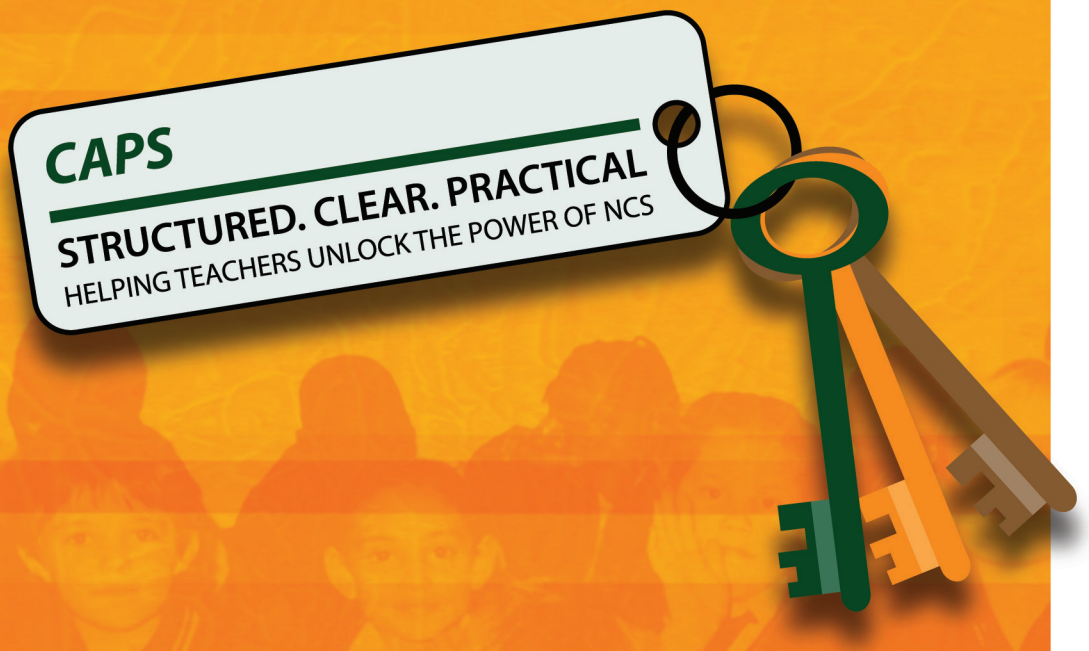

Xiyimo xa Dyondzo na Vuleteri byo Yisa Emahlweni Tigiredi ta 10-12

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

XITATIMENDE XA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA MAKAMBELELO TIGIREDI TA 10-12

XITSONGA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA

DISCLAIMER

In view of the stringent time requirements encountered by the Department of Basic Education to effect the necessary editorial changes and layout to the Curriculum and Assessment Policy Statements and the supplementary policy documents, possible errors may occur in the said documents placed on the official departmental websites.

There may also be vernacular inconsistencies in the language documents at Home-, First and Second Additional Language levels which have been translated in the various African Languages. Please note that the content of the documents translated and versioned in the African Languages are correct as they are based on the English generic language documents at all three language levels to be implemented in all four school phases.

If any editorial, layout or vernacular inconsistencies are detected, the user is kindly requested to bring this to the attention of the Department of Basic Education.

E-mail: capslangcomments@dbe.gov.za or fax (012) 328 9828

Department of Basic Education

222 Struben Street
Private Bag X895
Pretoria 0001
South Africa
Tel: +27 12 357 3000
Fax: +27 12 323 0601

120 Plein Street Private Bag X9023
Cape Town 8000
South Africa
Tel: +27 21 465 1701
Fax: +27 21 461 8110
Website: http://www.education.gov.za

© 2011 Department of Basic Education

ISBN: 978-1-4315-0548-7

Design and Layout by: Ndabase Printing Solution

Printed by: Government Printing Works

FOREWORD BY THE MINISTER

Our national curriculum is the culmination of our efforts over a period of seventeen years to transform the curriculum bequeathed to us by apartheid. From the start of democracy we have built our curriculum on the values that inspired our Constitution (Act 108 of 1996). The Preamble to the Constitution states that the aims of the Constitution are to:

- heal the divisions of the past and establish a society based on democratic values, social justice and fundamental human rights;
- improve the quality of life of all citizens and free the potential of each person;
- lay the foundations for a democratic and open society in which government is based on the will of the people and every citizen is equally protected by law; and
- build a united and democratic South Africa able to take its rightful place as a sovereign state in the family of nations.

Education and the curriculum have an important role to play in realising these aims.

In 1997 we introduced outcomes-based education to overcome the curricular divisions of the past, but the experience of implementation prompted a review in 2000. This led to the first curriculum revision: the *Revised National Curriculum Statement Grades R-9* and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* (2002).

Ongoing implementation challenges resulted in another review in 2009 and we revised the *Revised National Curriculum Statement* (2002) and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* to produce this document.

From 2012 the two National Curriculum Statements, for *Grades R-9* and *Grades 10-12* respectively, are combined in a single document and will simply be known as the *National Curriculum Statement Grades R-12.* The *National Curriculum Statement for Grades R-12* builds on the previous curriculum but also updates it and aims to provide clearer specification of what is to be taught and learnt on a term-by-term basis.

The *National Curriculum Statement Grades R-12* represents a policy statement for learning and teaching in South African schools and comprises of the following:

(a) Curriculum and Assessment Policy Statements (CAPS) for all approved subjects listed in this document;

(b) *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12*; and

(c) *National Protocol for Assessment Grades R-12.*

MRS ANGIE MOTSHEKGA, MP
MINISTER OF BASIC EDUCATION

VUNDZENI

XIYENGE XA 1: NTIVISO WA XITATIMENDE XA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA MAKAMBELELO 3

1.1 Vundzhaku 3

1.2 Nkatsakanyo wa Kharikhulamu 3

1.3 Swikongomelo swa Kharikhulamu ya Afrika-Dzonga hi ku Angarhela 4

1.4 Maavelo ya nkarhi 6

1.4.1 Xiyimo xa Masungulo 6

1.4.2 Xiyimo xa le Xikarhi 7

1.4.3 Xiyimo xa le Henhla 7

1.4.4 Tigiredi ta 10-12 8

XIYENGE XA 2: NTIVISO WA TINDZIMI 9

2.1 Tindzimi eka Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo 9

2.2 Swikongomelo swo kongoma swo dyondza tindzimi 10

2.3 Nkatsakanyo wa kharikhulamu ya ririmi 11

2.4 Swikongomelonkulu swo dyondzisa vuswikoti bya ririmi 12

2.5 Maavelo ya nkarhi eka kharikhulamu 19

2.6 Swilaveko swo dyondzisa Xitsonga Ririmi ro Engetela ro Sunguto tanihi dyondzo 20

XIYENGE XA 3: VUNDZENI NA MINKUNGUHATO YO DYONDZISA VUSWIKOTI BYA RIRIMI 21

3.1 Ku yingisela na ku vulavula 21

3.2 Ku hlaya na ku langutisa 32

3.3 Ku tsala na ku andlala 40

3.4 Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi 54

3.5 Makungu yo Dyondzisa 57

3.5.1 Giredi ya 10: Minkunguhato yo dyondzisa 61

3.5.2 Giredi ya 11: Minkunguhato yo dyondzisa 70

3.5.3 Giredi ya 12: Minkunguhato yo dyondzisa 80

XIYENGE XA 4: MAKAMBELELO EKA RIRIMI RA LE KAYA 91

4.1 Manghenelo 91

4.2 Makambelelo ya nkamafundza kumbe ya siku na siku 91

4.3 Makambelelo ya mafundza 91

4.4 Nongonoko wa Makambelelo 95

4.4.1 Nkatsakanyo wa swilaveko swa makambelelo 95

4.4.2 Swikambelo 100

4.5 Ku rhekhoda na ku vika 102

4.6 Nxopelo wa makambelelo 103

4.6.1 Makambelelo ya mafundza (MX) 103

4.6.2 Mintirho yo kambela swanomo 103

4.7 Vuangarheto 103

DLILOSARI 104

XIYENGE XA 1: NTIVISO WA XITATIMENDE XA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA MAKAMBELELO

1.1 Vundzhaku

Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-*12* (XKR) xi hlamusela pholisi ya kharikhulamu na makambelelo eka xiyenge xa swikolo.

Ku antswisa matirhiselo ya xona Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xi antswisiwile naswona ku antswisiwa loku ku ta sungula ku tirhisiwa hi Sunguti 2012. Tsalwa rin'we leri hlanganeke ra Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo ri endliwile eka dyondzo yin'wana na yin'wana ku siva Switatimende swa tidyondzo, Swiletelo swa minongonoko yo dyondza na Swiletelo swa makambelelo ya dyondzo leswa khale eka Tigiredi ta V-*12* .

1.2 Nkatsakanyo wa kharikhulamu

(a) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-12 (Sunguti 2012) xi yimela xitatimende xa pholisi yo dyondza no dyondzisa eswikolweni swa Afrika-Dzonga naswona xi katsa leswi landzelelaka:

(i) *Switatimende swa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo* swa dyondzo yin'wana na yin'wana ya xikolo leyi pfumeleriweke hilaha swi longoloxiweke hakona

(ii) Tsalwa ra *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12 ;* na

(iii) Tsalwa ra pholisi ra: *National Protocol for Assessment Grades R- 12 (January 2012)*.

(b) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-*12* (Sunguti 2012) xi siva switatimende swa tikharikhulamu ta rixaka swimbirhi swa nkarhi wa sweswi ku nga:

(i) *Revised National Curriculum Statement Grades R-9, Government Gazette No. 23406 of 31 May 2002*, na

(ii) *National Curriculum Statement Grades 10-12 Government Gazettes, No. 25545 of 6 October 2003* and *No. 27594 of 17 May 2005*

(c) Switatimende swa Kharikhulamu ya Rixaka leswi vuriweke eka ndzimantsongo ya b(i) na (ii) swi angarhela switsariwa swa pholisi leswi landzelaka leswi nga ta siviwa hi ndlela yo engetela hi switsongotsongo hi Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-12 (Sunguti 2012) hi malembe ya 2012 - 2014.

(i) Switatimende swa Dyondzo, Swiletelo swa Nongonoko wo Dyondza na Swiletelo swa Makambelelo ya Dyondzo swa Tigiredi ta V-*9* na Tigiredi ta 10-*12*,

(ii) Tsalwa ra pholisi ra, *National Policy on assessment and qualifications for schools in the General Education and Training Band leri hangalasiweke* eka *Government Notice No. 124* eka *Government Gazette No. 29626* ya 12 Nyenyanyani 2007;

(iii) Tsalwa ra pholisi ra, the *National Senior Certificate: A qualification at Level 4 on the National Qualifications Framework (NQF)*, leri hangalasiweke eka *Government Gazette No.27819* ya 20 Mawuwani 2005;

(iv) Tsalwa ra pholisi ra, *An addendum to the policy document, the National Senior Certificate: A qualification at Level 4 on the National Qualifications Framework (NQF),* mayelana na vadyondzi lava nga na swilaveko swo hlawuleka**,** leri hangalasiweke eka *Government Gazette, No.29466* ya 11 N'wendzamhala 2006, ri katsiwile eka tsalwa ra pholisi ra , *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12 ; na*

(v) Tsalwa ra pholisi ra, *An addendum to the policy document, the National Senior Certificate: A qualification at Level 4 on the National Qualifications Framework (NQF), mayelana na tsalwa ra National Protocol for Assessment (Grades R-12)*, leri hangalasiweke eka *Government Notice No.1267* eka *Government Gazette No. 29467* ya 11 N'wendzamhala 2006.

(d) Tsalwa ra pholisi ra *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12* xikan'we na swiyenge swa Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo hilaha swi longoloxiweke hakona eka Kavanyisa ka 2,3 na 4 eka tsalwa leri, swi vumba swipimo swa maendlelo na mimpimo ya Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-*12* . Hikwalaho, hi ku ya hi xiyenge xa 6A xa *South African School Act 1996* (nawu wa nomboro ya 84 wa 1996) wu vumba masungulo ya ku va Holobye wa Dyondzo ya Masungulo a nyika vugimutsongo bya mimbuyelo na mimpimo, xikan'we na maendlelo yo kambela matirhelo ya vadyondzi lama nga ta tirhisiwa eka swikolo swa mfumo na leswi tiyimeleke.

1.3 **Swikongomelo swa Kharikhulamu ya Afrika-Dzonga hi ku angarhela**

(a) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-*12* xi nyika nhlamuselo ya leswi swi tekiwaka swi ri vutivi, vuswikoti na minkoka leyi faneleke ku dyondziwa eka swikolo swa le Afrika dzonga. Xikongomelo xa kharikhulamu leyi i ku tiyisisa leswaku vana va kuma no tirhisa vutivi na vuswikoti hi tindlela leti nga ta nkoka evuton'wini bya vona vini. Hikwalaho ka leswi, kharikhulamu yi kondletela mhaka yo dyondzisa vutivi lebyi simekiweke eka mbangu lowu vadyondzi va tshamaka eka wona yi ri karhi yi tekela enhlokweni mhaka yo katsa na leswi humelelaka emisaveni.

(b) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-*12* xi tirha ku:

- fuwisa vadyondzi hi vutivi, vutshila na minkoka leyi nga ta endla leswaku va kota ku tienerisa, na ku va na xiave lexi vuyerisaka exikarhi ka vanhu tanihi vaakatiko va tiko leri tshunxekeke, handle ka ku langutisa vundzhaku bya vona mayelana na swa mahanyelo na ta ikhonomi, rixaka,
- endla leswaku va kota ku fikelela dyondzo ya le henhla;
- olovisa ku khaluta ka vadyondzi ku suka etindhawini to dyondzela eka tona ku ya etindhawu ta mintirho; na
- ku nyika vathori matimu yo enela ya vuswikoti bya mudyondzi.

(c) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka ya Tigiredi ta V-12 xi simekiwe eka minsinya leyi landzelaka:

- Ku hundzuluxa mahanyelo ya vanhu: ku tiyisisa leswaku ku pfumaleka ka ndzingano ka minkarhi leyi hundzeke ka lulamisiwa, na leswaku swiyenge hinkwaswo swa vanhu va laha tikweni swi nyikiwa swivandla swo ringana swo dyondza

- Ku dyondza hi ku gingirika na vuxoperi: ku kondletela ku dyondza hi ndlela yo kombisa ku gingirika na vuxoperi eku dyondzeni, ku nga ri ku tirhisa maendlelo yo bela enhlokweni na ku dyondza munhu a nga endli vuxoperi bya ntiyiso lowu nyikiweke;

- Vutivi bya le henhla na vuswikoti bya le henhla: mpimohansi wa vutivi na vuswikoti lebyi faneleke ku fikeleriwa eka giredi yin'wana na yin'wana bya kombisiwa na ku endleriwa mimpimo leyi fikelelekaka eka tidyondzo hinkwato;

- Ndlandlamuko: Leswi dyondziwaka na mbangu wa leswi dyondziwaka swa giredi yin'wana na yin'wana swi komba ndlandlamuko ku suka eka timhaka to olova ku ya eka to tika;

- Timfanelo ta vanhu, nkatsahinkwavo, vululami eka ta mbangu na ta mahanyelo ya vanhu: ku katsa minsinya na milawu ya vululami bya ximbangu na ta mahanyelo ya vanhu na ya timfanelo ta vanhu hilaha swi hlamuseriweke hakona eka Vumbiwa ra Riphabuliki ya Afrika-Dzonga. Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta 10-12 xi tekela enhlokweni timhaka ta ku hambanahambana ka vanhu mayelana na ta vusweti, nkalandzingano, rixaka, rimbewu, ririmi, malembe,vutsoniwa na swin'wana swivangelo;

- Ku vona nkoka wa vutivi bya swa ndhavuko: ku amukela leswaku ndzhaka leyo fuwa ya tiko swi na nkoka ngopfu eka ku hlayisa minkoka leyi nga endzeni ka Vumbiwa; na

- Ku khorwisa, nkoka na vuswikoti: ku nyika dyondzo leyi yelanaka na ya matiko man'wana hi nkoka, vuanami na vuenti.

(d) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta V-12 xi kongomisa eku humeleriseni ka vadyondzi lava nga ta kota ku :

- lemuka na ku ololoxa swiphiqo va tlhela va teka na swiboho hi ku ehleketa na hi ndlela ya vuxoperi na vutumbuluxi;

- tirha hi mfanelo va ri voxe na loko va ri na van'wana tanihi swirho swa xipano;

- lulamisa na ku lawula vona vinyi xikan'we na migingiriko ya vona hi vutihlamuleri na hi ndlela leyi vuyerisaka;

- ku hlengeleta, xopaxopa, lulamisa, na ku hlela mahungu hi vuxoperi;

- ku vulavurisana na van'wana hi ndlela leyi vuyerisaka hi ku tirhisa swilo leswi ngo voniwa kunene, swo fanisa na / kumbe vutshila bya ririmi byo hambanahambana;

- ku tirhisa sayense na thekinoloji hi ndlela leyi vuyerisaka na hi vuxoperi a komba vutihlamuleri eka mbangu na rihanyu ra van'wana; na

- ku kombisa ku twisisa leswaku misava i sisiteme ya swilo leswi nga na vuxaka na ku lemuka leswaku emisaveni mhaka yihi na yihi loko yi ahluriwa a yi ahluriwi yi ri emoyeni.

(e) Nkatsahinkwavo wu fanele ku va masunguloxidzi ya malulamiselo, makunguhatelo na madyondziselo exikolweni xin'wana na xin'wana. Leswi swi nga humelela ntsena loko vadyondzisi va ri na ntwisiso wo enta wa leswaku va nga lemukisa ku yini naswona va nga lulamisisa ku yini swiphiqo swa ku dyondza, na ku kunguhatela vadyondzi vo hambanahambana.

Xilo xikulukumba eku lawuleni nkatsahinkwavo i ku vona leswaku swirhalanganyi swa paluxiwa na ku ololoxiwa hi swiyenge hinkwaswo leswi seketelaka leswi nga ka mbangu wa xikolo leswi katsaka vadyondzisi, mintlawa leyi seketelaka ya swifundza, mintlawa yo seketela eka xiyimo xa xivandla,vatswari na swikolo swa lava nga na swilaveko swo hlawuleka. Ku herisa swirhalanganyi etitlilasini, vadyondzisi va fanele va tirhisa xiletelo lexi vuriwaka *Guidelines for Inclusive Teaching and Learning (2010*).

1.4 **Maavelo ya Nkarhi**

1.4.1 Xiyimo xa Masungulo

(a) Nkarhi wo dyondzisa eka Xiyimo xa Masungulo wu yime hi ndlela leyi:

DYONDZO	**GIREDI YA V (TIAWARA)**	**TIGIREDI TA 1-2 (TIAWARA)**	**GIREDI YA 3 (TIAWARA)**
Ririmi ra le Kaya	10	7 / 8	7 / 8
Ririmi ro Engetela ro Sungula		2 / 3	3 / 4
Matematiki	7	7	7
Ntivo swa Vutomi	**6**	**6**	**7**
• Vutivi bya Masungulo	(1)	(1)	(2)
• Vutshila byo Tumbuluxa	(2)	(2)	(2)
• Dyondzo ya swa Vutiolori	(2)	(2)	(2)
• Dyondzo ya swa Rihanyo	(1)	(1)	(1)
NTSENGO	**23**	**23**	**25**

(b) Nkarhi wo dyondzisa wa Tigiredi ta V, 1 na 2 i 23 wa tiawara kutani Giredi ya 3 yi averiwa 25 wa tiawara.

(c) Tiawara ta khume ti averiwe tindzimi eka Tigiredi ta 1-2 na tiawara ta 11 eka Giredi ya 3. Mpimohenhla wa tiawara ta nhungu (8) na mpimohansi wa tiawara ta nkombo (7) wu averiwe Ririmi ra le Kaya, na mpimohansi wa tiawara timbirhi (2) na mpimohenhla wa tiawara tinharhu (3) wu averiwa Ririmi ro Engetela eka tigiredi ta 1-2 . Eka Giredi ya 3 mpimohenhla wa tiawara ta nhungu (8) na mpimohansi wa tiawara ta nhungu (7) wu averiwe Ririmi ra le Kaya kutani mpimohansi wa tiawara tinharhu (3) na mpimohenhla tiawara ta mune (4) wu averiwa Ririmi ro Engetela ro Sungula.

(d) Eka dyondzo ya Ntivo swa Vutomi, Vutivi bya Masungulo byi averiwe awara yin'we eka Tigiredi ta V-2, na tiawara timbirhi (2) tanihilaha swi kombisiweke hakona eka swiangi swa Giredi ya 3.

1.4.2 Xiyimo xa le Xikarhi

(e) Nkarhi wo dyondzisa eka Xiyimo xa le Xikarhi wu yime hi ndlela leyi:

DYONDZO	TIAWARA
Ririmi ra le Kaya	6
Ririmi ro Engetela ro Sungula	5
Matematiki	6
Sayense na Thekinoloji	3,5
Tisayense ta swa Vanhu	3
Ntivo swa Vutomi • Vutshila byo Tumbuluxa • Dyondzo ya swa Vutiolori • Dyondzo ya swa Rihanyo	**4** (1,5) (1) (1,5)
NTSENGO	**27,5**

1.4.3 Xiyimo xa le Henhla

(a) Nkarhi wo dyondzisa eka Xiyimo xa le Henhla wu yime hi ndlela leyi:

DYONDZO	TIAWARA
Ririmi ra le Kaya	5
Ririmi ro Engetela ro Sungula	4
Matematiki.	4,5
Tisayense ta swa Ntumbuluko	3
Tisayense ta swa Vanhu	3
Thekinoloji	2
Tisayense ta mafambiselo ya swa ikhonomi	2
Ndzetelo wa swa Vutomi	2
Vutshila byo Tumbuluxa	2
NTSENGO	**27,5**

1.4.4 Tigiredi ta 10-12

(a) Nkarhi wo dyondza eka Tigiredi ta 10-12 wu yime hi ndlela leyi:

DYONDZO	NKARHI LOWU VEKIWEKE HI VHIKI (TIAWARA)
Ririmi ra le kaya	**4.5**
Ririmi ro Engetela ro Sungula	**4.5**
Matematiki	**4.5**
Ndzetelo wa swa vutomi	**2**
Mpimohansi wa tidyondzo tin'wana na tin'wana tinharhu leti hlawuriweke eka Ntlawa wa B eka Xitandzhaku xa B, Matafula ya B1-B8 ya le ka Xitsariwa xa pholisi xa, *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12 , hi ku ya hi swiringanyeto leswi pimanyisiweke eka ndzimana ya 28 ya xitsariwa xa pholisi lexi boxiweke.*	**12 (3x4h)**
NTSENGO	**27.5**

Nkarhi lowu pimiweke hi vhiki wu nga tirhisiwa ntsena eka mpimohansi lowu lavekaka wa tidyondzo ta *Xitatimende xa kharikhulamu ya Rixaka Tigiredi ta V-12 (XKR)* tanihilaha swi kombisiweke hakona laha henhla, naswona wu nga ka wu nga tirhisiwi eka tidyondzo tin'wana to engetela. Loko mudyondzi a navela ku dyondza tidyondzo to engetela, ku fanele ku engeteriwa nkarhi wo ti dyondza.

XIYENGE XA 2: NTIVISO WA TINDZIMI

2.1 Tindzimi eka Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo

Ririmi i xitirhisiwa lexi vanhu va humesaka ha xona miehleketo ya vona no kota ku vulavurisana. I xitirhisiwa nakambe xa mfuwo na nkhaviso lexi tirhisiwaka exikarhi ka vanhu ku antswisa misava leyi va hanyaka eka yona. Ku dyondza ku tirhisa ririmi hi mfanelo swi pfuna vadyondzi ku ehleketa na ku kuma vutivi, ku phofula ta xiviri, ta matitwelo na mavonelo ya vona, ku tihlanganisa na ku burisana na van'wana na ku hlenga vutomi bya vona. Ri tlhela nakambe ri nyika vadyondzi swifaniso na mianakanyo leyi fuweke, ya matimba na ku enta leyi va yi tirhisaka ku hlenga vutomi bya vona leswaku byi antswa ku tlula leswi byi nga xiswona na ku va byi vonakala ku tlula leswi byi nga xiswona. Hi ririmi leri, ku hambanahambana ka mifuwo na ka vuxaka exikarhi ka vanhu swa kombisiwa na ku vumbiwa, naswona hi ririmi leri swilo leswi, swi nga cinciwa, swi ndlandlamuxiwa na ku antswisiwa.

Swiyimo (tilevhele) swa Tindzimi

Ku dyondzisiwa ka tindzimi eka Tigiredi ta10-12 ku katsa tindzimi hinkwato ta ximfumo ta Afrika-Dzonga, ku nga, Afrikaans,, English IsiNdebele, IsiXhosa, Sepedi, (Sesotho sa Leboa) IsiZulu, Sesotho, Setswana, Siswati, Tshivenda na Xitsonga - ku katsa na tindzimi tin'wana to ka ti nga ri ta ximfumo. Tindzimi leti ti nga dyondzisiwa eka swiyimo swo hambana.

Ririmi ra le Kaya i ririmi ro rhanga ku dyondziwa hi vadyondzi. Hambiswiritano, swikolo swo tala swa Afrika-Dzonga a swi dyondzisi tindzimi ta le kaya ta van'wana va vadyondzi kumbe vadyondzi hinkwavo lava tsariseke eswikolweni, kambe swi nga ha va na rin'we kumbe timbirhi tindzimi leti dyondzisiwaka ti ri eka xiyimo xa Ririmi ra le Kaya. Hikwalaho, mavito: Ririmi ra le Kaya, na Ririmi ro Engetela ro Sungula, ya vula swiyimo swa vuswikoti leswi ririmi ri dyondzisiwaka eka swona, ku nga ri ririmi ra manana (ra le Kaya) kumbe ririmi leri dyondziweke (tanihi le ka tindzimi to engetela). Hi ku landza xikongomelo xa pholisi leyi, swin'wana na swin'wana leswi khumbaka ririmi ra le kaya swi fanele ku twisisiwa tanihi xiyimo xa vuswikoti lexi ririmi ri dyondzisiwaka eka xona, ku nga ri ririmi hi roxe.

Xiyimo xa Ririmi ra le Kaya xi nyika vuswikoti bya masungulo byo vulavurisana na vanhu van'wana lebyi lavekaka etindhawini laha ku nga na vanhu na vuswikoti byo tirhisa ririmi eka swa tidyondzo lebyi nga na nkoka eku dyondzeni ka tidyondzo hinkwato ta kharikhulamu. Eka xiyimo lexi xa ririmi ntshikelelo wu le ka ku dyondzisa vuswikoti bya ku yingisela, ku vulavula, ku hlaya na ku tsala. Xiyimo lexi xi nyika nakambe vadyondzi vuswikoti byo twisisa matsalwa, byo vona vuxongi na byo anakanya leswaku va ta kota ku tivumbela, ku anakanya, na ku ganyisa matwisiselo ya vona ya misava leyi va hanyaka eka yona. Hambiswiritano, ntshikelelo na ntikelo wa vutshila byo yingisela na byo vulavula kusuka eka Tigiredi ta 7 ku ya emahlweni i wutsongo loko wu pimanisiwa na vutshila byo hlaya no tsala.

Eka **Xiyimo xa Ririmi ro Engetela ro Sungula** ku tekiwa leswaku vadyondzi va hava vutivi bya ririmi leri loko va fika exikolweni. Eka malembe yo sungula ya xikolo, nkongomiso wu le ka ku vumba vuswikoti bya ku twisisa na ku vulavula ririmi- vuswikoti bya masungulo byo vulavurisana na vanhu van'wana. Eka Tigiredi ta 2 na 3 vadyondzi va sungula ku aka vuswikoti bya ku hlaya na ku tsala ehenhla ka masungulo lama ya ku kota ku vulavula. Va tlhela va tirhisa vutshila byo hlaya na ku tsala lebyi se va nga byi dyondza eka Ririmi ra vona ra le Kaya.

Eka Xiyimo xa le Xikarhi na le ka Xiyimo xa le Henhla vadyondzi va ya emahlweni va tiyisisa vuswikoti bya vona byo yingisela, ku vulavula, ku hlaya na ku tsala. Hikwalaho ka leswi, ntshikelelo wukulu eka ririmi ro engetela ro sungula wu fanele wu va eka ku tirhisa ririmi leri eka ku ehleketa na ku anakanya. Eka xiyimo lexi vadyondzi va tlhela va hlaya ngopfu switshuriwa swa matsalwa naswona va sungula ku hluvukisa vuswikoti byo vona ku saseka na byo anakanya hi Ririmi ro Engetela ro Sungula.

Hi nkarhi lowu vadyondzi va sungulaka Giredi ya 10, va fanele va ri na vutivi byo antswa byo tirhisa Ririmi ro Engetela ro Sungula mayelana na vuswikoti bya masungulo byo vulavurisana na van'wana na vuswikoti byo tirhisa ririmi eka ku twisisa tidyondzo. Hambiswiritano, ntiyiso hi leswaku vadyondzi va va va nga si kota ku vulavurisana kahle na van'wana hi Ririmi ra vona ro Engetela eka xiyimo lexi. Hikwalaho ka leswi, ntlhontlho eka Tigiredi ta 10-12 i ku nyika vadyondzi nseketelo eka ta ririmi na ku va nyika kharikhulamu leyi nga ta endla leswaku va fikelela swilaveko leswi languteriweke eka Giredi ya 12. Swilaveko leswi swi fanele swi endla leswaku vadyondzi va tirhisa Ririmi ra vona ro Engetela hi vuswikoti bya le henhla lebyi nga ta va lulamisela dyondzo ya le henhla kumbe entirhweni.

2.2 Swikongomelo swo kongoma swo dyondza Tindzimi to Engetela

Ku dyondza Ririmi ro Engetela ro Sungula swi fanele ku endla leswaku vadyondzi va kota ku:

- kuma vuswikoti bya ririmi lebyi faneleke ku tirhisiwa tanihi vutihlanganisi hi nkhaqato, va ri karhi va tekela enhlokweni vaamukeri va mahungu, xikongomelo na mbangu;
- tirhisa Ririmi ra vona ro Engetela leri lavekaka eku dyondzeni ka tidyondzo hinkwato ta kharikhulamu;
- yingisela, ku vulavula, ku hlaya/langutisa na ku tsala/andlala ririmi hi ku titshemba na hi ku tiphina. Vuswikoti na matitwelo ya muxaka lowu swi vumba masungulo yo munhu a kota ku dyondza vutomi bya yena hinkwabyo;
- phofula no seketela miehleketo ya vona vini, mavonelo ya vona na matitwelo ya vona hi vutitshembi hi ndlela yo vulavula na ku tsala leswaku va ta va vanhu vo ehleketa hi vutihlamuleri na vuxoperi;
- tirhisa ririmi Ririmi ra vona ro Engetela na mianakanyo ya vona ku kuma swinyingi leswi khumbaka vona vini na leswi humelelaka emisaveni leyi va hanyaka eka yona. Leswi swi ta endla leswaku va kota ku phofula mintokoto ya vona na leswi va swi kumaka emisaveni hi ku vulavula na ku tsala;
- tirhisa Ririmi ra vona ro Engetela ku kuma na ku tirhisa mahungu hi mfanelo loko va dyondza tidyondzo hinkwato ta kharikhulamu hi ku angarhela na le ka tinxaka tin'wana ta mimbangu yo hambanahambana. Vuswikoti byo kuma na ku hangalasa mahungu i bya nkoka eka "minkarhi leyi yo hanya hi mahungu" naswona swi vumba masungulo yo munhu a dyondza eka vutomi bya yena hinkwabyo; no
- tirhisa Ririmi ra vona ro Engetela tanihi xitirhisiwa xo ehleketa na ku tumbuluxa hi vuxoperi; xo phofula mavonelo ya vona eka timhaka ta matikhomelo lamanene na minkoka; ku tihlanganisa na switshuriwa swo hambanahambana hi vuxoperi; ku tlhontlha mavonelo yo hambanahambana, minkoka na vuxaka byo komba ku hambana ka swiyimo/matimba leswi kumekaka eka switshuriwa; na ku hlaya switshuriwa hi swikongomelo swo hambanahambana, tanihi ku titsakisa, vulavisisi na vuxoperi.

2.3. Nkatsakanyo wa kharikhulamu ya ririmi

Kharikhulamu yi lulamisiwile hi ku landza vuswikoti na vundzeni lebyi landzelaka:

Ku Yingisela na ku Vulavula

Ku Yingisela

Ku Yingisela hi ku landzelela magoza

- Ku tilulamisela ku yingisela: maqhinga yo lulamisela vadyondzi ku yingisela, xik. ku tlhontlha vutivindzhaku bya vona, ku bvumba, ku va lulamisa enyameni
- Hi nkarhi wo yingisela:
  - o Ku yingiselela ku kuma hungu ro karhi
  - o Ku yingiselela ku kota ku xopaxopa no hlela
  - o Ku yingiselela ku vulavurisana na van'wana
  - o Ku yingiselela ku bumabumela
- Endzhaku ko yingisela: ku hlamula swivutiso, ku hluta tinotsi, ku tirhisa mahungu (xik. ku tata dayagiramu), ku komisa, ku fikelela xiboho na mahetelelo, ku kambela, ku hlamula hi vuxoperi

Ku Vulavula

Ku Vulavula hi ku landzelela magoza

- Ku kunguhata, ku lavisisa na ku lulamisa miehleketo na mahungu
- Ku titoloveta na ku andlala: ku komba ku lemuka vaamukeri va mahungu, xikongomelo na mbangu; ku tirhisa swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi hi mfanelo na hi nkhaqhato ku tirhisa tithekiniki to vulavula na to ka ti nga ri to vulavula

Swihlawulekisi na milawu ya switshuriwa swa vutihlanganisi bya swanomo

- ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa: nkanerisano, mbhurisano, n'wangulano, ku tirha hi ntlawa, ku hlayela ehenhla ka xijumana
- Ku vulavula na ku andlala ka mafundza: mbulavulo lowu lulamisiweke, mbulavulo wa xijumana, ku hlayela ehenhla, inthavhiyu
- Mavonelo: nkanerisano wa phanele, njhekajekisano
- Ku vulavula hi swikongomelo/mimbango yo karhi: ku nyika swiletelo na swileriso, ku tivisa xivulavuri, ku nyika marito yo khensa

Ku Hlaya na ku Langutisa

Ku Hlaya hi ku landzelela magoza:

- Ku tilulamisela ku hlaya: maqhinga yo lulamisela vadyondzi ku hlaya, xik. ku tlhontlha vutivindzhaku bya vona, ku bvumba, ku hlaya tinhlokomhaka hi ku hatlisa
- Ku hlaya: ku hlaya switshuriwa leswi seketeriwaka hi swivutiso swa mudyondzisi, ku tumbuluxa maqhinga, xik. ku nyika nhlamuselo, nkongomiso eka nhlawulo wa marito, ku tirhisa ririmi ra vufanisi, na sw.
- Endzhaku ko hlaya: ku xopaxopa xitshuriwa hinkwaxo u tirhisa maendlelo yo tanihi ku hlanganisela, ku katsakanya, ku fananisa na ku hambanisa, ku endla nkumbetelo, ku hlela, ku fikelela xiboho, ku phofula miehleketo

Ku hlayiwa ka switshuriwa swa matsalwa na leswi swi nga riki swa matsalwa hi ku dzika

Ku hlaya ku langutisa ko tiengetelela vutivi

Ku Tsala na ku Andlala

Ku Tsala hi ku landzelela magoza

- Ku kunguhata/ku tilulamisela ku tsala - ku xopaxopa xivumbeko na swihlawulekisi swa ririmi ra rixaka ra xitshuriwa lexi tsariwaka
- Ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, ku andlala

Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi hi nkarhi wo tsala hi ku landzelela magoza

Tinxaka ta switshuriwa - swivumbeko na swihlawulekisi swa ririmi

- Matwisiselo ya swa tidyondzo: xiviko xa mahungu, maendlelo, nhlamuselo**,** nsusumeto/mavonelo, mianakanyo/ mbhurisano/nkanerisano, nhluto
- Vutumbuluxi: ndzungulo, nhlamuselo
- Vun'wini/ku tihlanganisa na van'wana: dayari/jenali, papila ra vun'wini, leswi humeleleke munhu, xirhambo, matimu
- Bindzu: papila ra swa mabindzu, phamfulete, papila ra vutitivisi (cv), ku tata fomo, ajenda, makanelwa, fulayara, xinavetiso

Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi

Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi swi dyondzisiwa eka mbangu wa vuswikoti lebyi nga laha henhla na nongonoko wa nhluvukiso wa ririmi. Leswi swi katsa nhlawulo wa marito, mapeletelo, mavumbelo ya xivulwa, mahikahatelo, ku tsala ndzimana, ku pfuxeta swivumbeko swa ntivoririmi leswi dyondzisiweke eka tigiredi ta le hansi, na ku nyika manghenelo ya swivumbeko swintshwa swa ntivoririmi (languta nongonoko wo nyika vuxokoxoko.)

2.4 Ku dyondzisa Ririmi ro Engetela ro Sungula

Ku kota ku dyondza ririmi ro engetela kahle, munhu u fanele ku paluxeriwa rona swinene. Mudyondzisi u fanele ku tiyisisa leswaku vadyondzi va yingisela na ku hlaya Ririmi ro Engetela hi swikongomelo swo hambana. Va lava nkarhi wo yingisela Ririmi ro Engetela ku endlela ku kuma mahungu na ntwisiso (xik. mahungu) na ntsakelo (xik. xitori kumbe risimu). Xa nkoka ngopfu, va lava nkarhi wa ku hlaya na ku langutisa Ririmi ro Engetela ku kuma mahungu (xik. ku hlamusela hi ku pfunetiwa hi dayagiramu), ntsakelo (xik. magazini) na ntsakelo wa matsalwa (xik. xitlhokovetselo). Ndzavisiso wu komba leswaku ndlela yo antswa yo hluvukisa ntivomarito i ku hlaya swinene. Hambiswiritano, i swa nkoka leswaku switshuriwa swa mbulavulo, swo tsariwa na swo voniwa swi va eka xiyimo lexi faneleke vadyondzi. Loko switshuriwa swi tika, vadyondzi va ta hela matimba naswona a va nge dyondzi nchumu; kasi loko swi olova ngopfu a va nge vi na tlhontlho naswona ku dyondza a ku nge humeleri. Ntirho wa nkoka wa mudyondzisi wa ririmi i ku yelanisa xiyimo xa xitshuriwa na xiyimo xa vadyondzi. Eka Tigiredi ta 10-12, vadyondzi va fanele ku tshama va ri karhi va titoloveta ku yingisela na ku hlaya switshuriwa leswi nga na ntlhontlho.

Vadyondzi va fanele ku tirhisa Ririmi ra vona ro Engetela minkarhi yo tala hi swikongomelo swo hambana. Va lava nkarhi wo vulavula Ririmi ro Engetela hi swikongomelo swo tihlanganisa na van'wana (xik. ku nghenelela eka mimbhurisano), ku hluvukisa vutivi bya vona byo tumbuluxa (xik. ku hlaya xitlhokovetselo, ku encenyeta, na sw.), ku hluvukisa vuswikoti bya matwisiselo ya swa dyondzo (ku nghenelela eka mijekajekisano) na ku tilulamisela eka swa ntirho (xik. ku nghenelela eka inthavhiyu). Xa nkoka ngopfu eka Tigiredi ta 10-12, vadyondzi va lava nkarhi wo tsala hi swikongomelo swo tihlanganisa na van'wana (xik. papila), ku hluvukisa vuswikoti byo ehleketa (xik. xitori), ku hluvukisa vuswikoti bya matwisiselo ya swa dyondzo (xik. xitsalwana xa mavonelo) na ku tilulamisela eka swa ntirho (xik. ku tsala papila ra xikombelo no tsala papila ra tsalwavutitivisi leri faneleke). Vadyondzi va fanele ku twisisa xikongomelo xo tsala na ku hluvukisa matwisiselo ya vaamukeri va mahungu. Eka Tigiredi ta 10-12, vadyondzi va fanele va tsala ku ya emahlweni switshuriwa leswi tlhontlhaka miehleketo. I swa nkoka leswaku vadyondzi va nyikiwa xivikontsundzuxo nkarhi hinkwawo eka leswi va swi tsaleke ku endlela leswaku va tiva laha na leswi va faneleke ku swi antswisa. Ntirho wa nkoka wa mudyondzisi wa ririmi i ku nyika xivikontsundzuxo xa nkoka lexi nga mbilu ya makambelelo lamanene.

Vadyondzisi va fanele ku hluvukisa maqhinga ya vadyondzi yo hlaya na yo tsala ku endlela leswaku va ta va vahlayi na vatsari va vutomi hinkwabyo. Xikombiso, va nga dyondzisa vadyondzi ku hlaya hi ku hatlisa na ku hlawula marito; ku vutisa swivutiso leswi hluvukisaka vuswikoti byo hlaya bya xiyimo xa le henhla bya vadyondzi; va nga dyondzisa vadyondzi hi magoza yo tsala; va nga dyondzisa vadyondzi hi ndzemuko wa ririmi hi vuxoperi; va nga nyika xivikontsundzuxo lexi nga ta endla leswaku vadyondzi va vona vuswikoti na vutsandzeki bya vona na ku twisisa

leswaku va nga yisa ku yini emahlweni.

Vadyondzi va fanele va tiva tidyondzo ta masungulo ta ririmi: ntivoririmi, ntivomarito, mapeletelo na mahikahatelo. Hi ku angarhela, vadyondzisi va ta dyondzisa swiyenge leswi swa ririmi eka mbangu wo karhi. Xikombiso, va nga lemukisa vadyondzi hi xivumbeko na swihlawulekisi swa nhlamuselo yo karhi (xi tsariwa hi nkarhi wa sweswi; xitwisiwa xi nga tirhisiwa; mahlanganisi yo fana na “hikuva” na “se” ya nga tirhisiwa). Hambiswiritano, ku na nkarhi wo dyondzisa tidyondzo ta ririmi ta masungulo, xik. loko vadyondzi va endla swihoxo eka xiyenge xo karhi xa ntivoririmi, swi nga va swa nkoka ku swi dyondzisa hi ku kongoma na ku nyika vadyondzi nkarhi wo titoloveta eka swona. I swa nkoka ku tsundzuka leswaku ntirho wo dyondzisa ntivoririmi i ku seketela vadyondzi ku tirhisa ririmi kahle, naswona i swa nkoka wa le hansi loko swi dyondzisiwa hi madyondziselo yo va swi humesiwile eka mbangu wo karhi.

Loko ku kunguhateriwa yuniti ya dyondzontsongo ya mavhiki mambirhi, vadyondzisi va fanele ku pfanganisa vuswikoti bya ririmi na masungulo ya ririmi. Va fanele va hlawula muxaka wa xitshuriwa na nhlokomhaka leswi nga ta tsakisa vadyondzi; ku dyondza kutsongo ku ta fikeleriwa loko vadyondzi va nga nghenelerisiwi na ku kondleteriwa. Xikombiso, nhlokomhaka ya xitsalwana xa mavonelo yi nga va ‘Xana dyondzo yi nga va ya mahala?’ Vadyondzisi va fanele va sungula nhlokomhaka hi ku yingisela na/kumbe ku hlaya, va vumba vutivi bya ririmi na ntivomarito leswi lavekaka eka ku vulavula. Xikombiso, vadyondzi va nga hlaya tiatikili leti andlalaka miehleketo yo hambanahambana mayelana na dyondzo ya mahala naswona va nga jekajekisana hi swona. Loko vadyondzi va tiva ririmi leri faneleke eka nhlokomhaka leyi, va nga endla nghingiriko wo tsala tanihi xitsalwana xa mavonelo. Leswi swi ta nyika nkarhi wo tala wo tirha hi ririmi. Vadyondzi va fanele ku nyika xivikontsundzuxo eka maendlelo hinkwawo ya makambelelo na nghingiriko wo kambela lowu faneleke eku heteleleni.

Eka Tigiredi ta 10-12, i swa nkoka leswaku:

- ku va na nkongomiso eka ku hlaya na ku tsala;
- ku va na ku ya emahlweni ka nseketelo wa nhluvukiso wa ntivomarito, mavumbelo ya swivulwa na tindzimana, na ntivoririmi;
- vadyondzi va tirha hi switshuriwa swo hambanahambana naswona switshuriwa leswi swi ya swi tika ku ya emahlweni hi ku ya hi tigiredi;
- vadyondzi va lulamisiwa kahle ku kota ku tirhisa Ririmi ra vona ro Engetela tanihi ririmi ro dyondza no dyondzisa;
- vadyondzi va lulamisiwa kahle ku va va tsala xikambelo xa le makumu ka lembe xa Giredi ya 12.

Ku Yingisela na ku Vulavula

Vuswikoti byo yingisela na ku vulavula hi mfanelo i bya nkoka eka vuxaka bya vanhu vo hambana na ku humelela eka ku dyondza ehandle ka kharikhulamu. Hi ku kongomisa eka migingiriko yo yingisela, vadyondzisi va fanele va pfuna vadyondzi ku hluvukisa maqhinga lama nga ta endla leswaku va kota ku:

- twisisa na ku tirhisa mahungu lama andlariweke hi nomo, xikombiso, ku yingisela na ku tata dayagiramu;
- rhekhoda mahungu, xikombiso, hi ku teka tinotsi;
- ghenelela ku vumba vutivi hi ku vulavula, ku ololoxa swiphiqo na ku humesela matitwelo na mavonelo;
- twisisa mavonelo ya vona, miehleketo, matitwelo na vutumbuluxi bya van’wana;
- laha swi faneleke, tlhontlha mavonelo ya van’wana u valanga hilaha vuxaka bya minkoka na matimba byi

humelerisiwaka hakona hi ku vulavula.

Eka Tigiredi ta 10-*12* vadyondzi va ta aka ehenhla ka vuswikoti byo vulavula lebyi va byi kumeke eka tigiredi ta le hansi na ku swi antswisa hi vutitshembi. Matwisiselo ya vona ya leswi nga kahle eka ririmi ya ta engeteleka. Laha vadyondzi va nga kotiki ku vulavurisana na vavulavuri va ririmi, va fanele ku titoloveta ku tirhisa tindlela to hambanahambana ta mavulavulelo ya nkamafundza na ya mafundza etlilasini. Mudyondzisi u fanele ku hluvukisa ntivomarito na swiaki swa ririmi leswi faneleke eka vadyondzi ku va va endla leswi. Ku vulavula swi nga chavisa eka vavulavuri va Ririmi ro Engetela, kutani moya wa tlilasi wu fanele ku va lowu seketelaka na ku tshamiseka. Tinhlokomhaka leti faneleke, to tsakisa ti nga pfuna ku hlula nchavo lowu. Maendlelo yo dyondzisa lama kondletelaka ku nghenelela ka vadyondzi hi ku vutisa na ku hlamula swivutiso na nkanerisano swi nga va pfuna eku twisiseni ka mintirho na migingiriko ya vona yo vulavula ya mafundza.

Nongonoko wa ku vulavula/ku yingisela wu fanele wu pfanganisiwa na vuswikoti byin'wana. Vadyondzi va fanele va tolovetiwa marito mantshwa, swivumbeko na tinxaka ta switshuriwa va nga si humesa swa vona. Va fanele va yingisela na ku hlaya switshuriwa leswi nga na swivumbeko na ntivomarito lowu va nga ta languteriwa ku wu tirhisa eku vulavuleni na le ku tsaleni naswona va lava nkarhi wo titoloveta.

Eka Tigiredi ta 10-*12*, vadyondzisi va fanele ku dyondzisa ku yingisela tanihi nghingiriko wa swiyimo swinharhu:

- **Ku tilulamisela ku yingisela**: Leswi swi lulamisela vadyondzi ku yingisela xitshuriwa xa swanomo eka Ririmi ra vona ro Engetela. Xikombiso, mudyondzisi a nga sungula hi ku vutisa xivutiso xo angarhela, xo kongoma, lexi vadyondzi va faneleke ku xi hlamula endzhaku ka loko va yingiserile xitshuriwa ro sungula.

- **Hi nkarhi wo yingisela**: I ntolovelo wa kahle eka mudyondzisi ku hlaya (kumbe ku chaya) xitshuriwa xo yingiseriwa minkarhi yo tala, a vutisa swivutiso swo hambana nkarhi wun'wana na wun'wana. Swa pfuna ku sungula hi ku vutisa swivutiso leswi pfunaka vadyondzi ku twisisa nhlamuselo yo angarhela ya xitshuriwa ku ya eka swivutiso swo karhi leswi lavaka vuxokoxoko byo enta bya matwisiselo ya xitshuriwa. Hi ku endla tano, mudyondzisi u va a karhi a pfuna vadyondzi ku hluvukisa maqhinga yo yingisela.

- **Endzhaku ko yingisela**: Vadyondzi va hlamula swivutiso swin'wana, va endla nhluto wa tinotsi, va tirhisa mahungu (xik. ku tata dayagiramu, ku lulamisa mbulavulo), ku katsakanya, ku nyika nhlamuselo na mahetelelo, ku hlela na ku hlamula hi vuxoperi.

Ku vulavula ka nkamafundza ku humelela etlilasini, xikombiso, eka ku tirha hi ntlawa. Vadyondzi va lava nkarhi wo titoloveta mavulavulelo ya nkamafundza lawa va nga ta ka va nga ya tirhisi etitlilasini. Vadyondzisi va fanele ku nyika swiletelo eka ku vulavula na ku andlala ka mafundza, xikombiso, mbulavulo lowu lulamisiweke kumbe wa xijumana, ku hlayela ehenhla, inthavhiyu, njhekajekisano, na sw. Leswi swi tala ku va maendlelo ya tindlela timbirhi:

- Ku kunguhata, ku endla ndzavisiso na ku lulamisa miehleketo na mahungu

- Ku andlala: ku kombisa ndzemuko wa vaamukeri va mahungu na mbangu; ku tirhisa swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi hindlela ya kahle na nkhaqato; ku tirhisa maendlelo lama faneleke ya tithekiniki ta swa mbulavulo na leswi nga riki swa mbulavulo, na sw.

Ku Hlaya na ku Langutisa

Eka Giredi ya 10 vadyondzi va fanele va va na vutitshembi eka ku hlaya Ririmi ra vona ro Engetela ro Sungula na ku hlawula switshuriwa leswi va swi tsakelaka. Hambiswiritano, leswi a swi nge vi tano eka vadyondzi hinkwavo. Ekusunguleni ka lembe, i swa nkoka ku kambela ntwisiso wo hlaya wa vadyondzi na ku kunguhata madyondziselo himfanelo.

Eka Tigiredi ta 10-12 vadyondzisi va fanele ku dyondzisa ku hlaya tanihi nghingiriko wa swiyimo swinharhu:

- **Ku tilulamisela ku hlaya:** Leswi swi lulamisela vadyondzi ku hlaya xitshuriwa hi Ririmi ra vona ro Engetela. Xikombiso, vadyondzi va nga kondleteriwa ku bvumbha vundzeni bya xitshuriwa hi ku ya hi nhlokomhaka. Leswi swi ta pfuxa vutivindzhaku bya vona na ku pfuna ku twisisa xitshuriwa loko va sungula ku hlaya.

- **Ku hlaya:** Leswi swi katsa ku hlaya xitshuriwa hi vuenti. Vadyondzi va ta hlamula swivutiso mayelana na nhlamuselo ya xitshuriwa. Va ta vutisiwa ku tekela enhlokweni ndlela leyi mahlawulelo ya marito, matirhiselo ya ririmi, vufanisi, na sw. swi khumbaka nhlamuselo ya xitshuriwa hayona. Va ta languteriwa ku tirhisa maqhinga yo twisisa yo fana na ku kuma tinhlamuselo ta xitshuriwa.

- **Endzhaku ko hlaya:** Eka nkarhi lowu vadyondzi va languta na ku kambela xitshuriwa hinkwaxo. Va hlanganisela (kumbe ku kokela ndhawu yin'we) miehleketo eka xitshuriwa, ku komisa miehleketo, ku pimanisa na ku hambanisa swiyenge swa xitshuriwa, ku kambela xitshuriwa, ku fikelela mahetelelo na ku paluxa miehleketo ya vona. Ku nga va migingiriko yo landzelerisa yo fana na ntirho wa ntivomarito ku ya hi xitshuriwa.

Switshuriwa leswi tirhisiwaka eka ku hlaya swi nga tirhisiwa tanihi swikombiso eka ku tsala. Xikombiso, vadyondzi va nga hlaya xitshuriwa xa nkanerisano hi nhlokomhaka leyi, 'Xihoko xi nga endla munhu leswaku a nga nyawuli - xana xi nga yirisiwa?' va nga hlaya xitshuriwa va tirhisa maendlelo ya swiyimo swinharhu lama boxiweke laha henhla. Eka Xiyimo xo Hlaya, va nga xopaxopa xivumbeko na swihlawulekisi swa ririmi swa muxaka wo karhi wa xitshuriwa. Eka dyondzontsongo yo tsala, va nga tsala xitshuriwa xa vona vini xo kanerisana hi nhlokomhaka yo hambana na leyi nga laha henhla.

Eka kharikhulamu leyi ku na minkongomiso *minharhu* yo hambana ya ku hlaya:

Xosungula, vadyondzi va ta titoloveta ku hlaya switshuriwa swo koma hi ku dzika hi xikongomelo xo kuma ntwisiso, ku tsala tinotsi, nkomiso na ndzemukiso wa ririmi hi vuxoperi. Switshuriwa leswi swi huma eka swihlovo swo hambanahambana swa ku tsariwa na swo voniwa, naswona swi nga katsa switshahiwa swa le ka tinovhele, swirungulwana na tiatikili, swinavetiso, tigirafu, tikhathuni, swinepe kumbe swichupuchupu swa tifilimi. Eka switshuriwa swo tsariwa, vadyondzi va fanele ku titoloveta ku tirhisa vuswikoti byo hlaya hi ku hatlisa, ku hlaya hi xikongomelo xo kuma swo karhi na ku hlaya hi vuenti. Nkongomiso wa nkoka wu nga huma eka swihlawulekisi swa ririmi swa switshuriwa leswi leswaku ku va na ku pfanganisiwa eka dyondzo ya ririmi. Xikombiso, loko kholomu ya switsundzuxo yi hlawuriwile ku hlaya hi vuenti eka xiyenge xa ririmi xo pfanganisa yi nga tirhisiwa tanihi xikombiso xa maendli.

Xavumbirhi, vadyondzi va ta dyondza tibuku leti hlawuriweke ta matsalwa va kongomisa eka swihlawulekisi swa vuxongi na swa ndhavuko swa switshuriwa swo fana na switlhokovetselo, mintlangu, tifilimi, tinovhele na swirungulwana. Dyondzo ya matsalwa yi pfumelela vadyondzi ku nghenelela eka vutshuri bya nkoka eka ndhavuko na ntsakelo na ku paluxa vutivi bya vona. Dyondzo ya matsalwa yi ta tivisa vadyondzi vutivi bya ririmi ro hlamusela matheme lama tirhisiwaka eka nxopaxopo wa matsalwa, xik. "kungu" na "ximunhuhatwa" eka tinovhele kumbe filimi. Ririmi leri tirhisiwaka eka matsalwa ri pfuna vadyondzi ku valanga matwisiselo ya vona ya xitshuriwa hi vuenti ku nga ri ku xi dyondza ntsena. Ririmi leri tirhisiwaka eka matsalwa ri fanele ri fambelana na xitshuriwa lexi dyondziwaka, xikombiso, munhu a nga hlawula novhele, ku nga ri xitlhokovetselo ku kanela hi kungu. Eka Tigiredi ta 10-*12* vadyondzi va fanele va dyondza tinxaka to hambanahambana ta switshuriwa. Xikombiso, mudyondzisi a nga hlawula switlhokovetselo swo hambanahambana eka malembe mambirhi (Tigiredi ta 10 na 11), swirungulwana swo huma ematikweni yo hambanahambana, tinovhele na mintlangu ya minkarhi yo hambana kumbe tifilimi leti nga na varhangeri vo hambana.

Eka Giredi ya 12 vadyondzi va ta dyondza matsalwa lama hlawuriweke hi ndzawulo ya rixaka.

SWA NKOKA: Dyondzo ya swa tifilimi yi nga dyondzisiwa hi xikongomelo xo engetela vutivi eka Tigiredi ta 10 na 11. Swikolo leswi nga ta hlawula ku va na dyondzo leyi ya swa tifilimi swi fanele swi kota ku nyika thekinoloji leyi lavekeka yo dyondzisa swa tifilimi na ya switshuriwa swa mbonoyingiselo.

Xavunharhu, vadyondzi va fanele ku nghenelela eka ku hlaya switshuriwa swo hambanahambana swo tsariwa na swo voniwa. Va fanele va swi tiva leswaku va fikelela njhani eka layiburari ya tlilasi, ya xikolo na ya mani na mani na tifilimi na tiinthanete loko ti ri kona. Vadyondzisi va fanele va letela vadyondzi ku hlawula switshuriwa swa xiyimo lexi faneleke leswi tsakisaka na ku fikeleleka. Ku vhakela layiburari, tilayiburari ta tlilasi, timagazini na maphephahungu yo nyikeriwa kumbe yo titsarisela swi seketela xiyenge xa nongonoko wo hlaya.

Ku tsala na ku andlala

I swa nkoka ku kambela matsalelo ya vadyondzi eku sunguleni ka lembe. Hi ku endla leswi, vadyondzisi va nga kuma leswaku va fanele ku pfuxeta swin'wana swa matsalelo, xikombiso, swivumbeko swa tindzimana, swivumbeko swa swivulwa na mahikahatelo. Swi nga laveka leswaku ku yiwa emahlweni ku nyikiwa swiletelo na switoloveto lembe hinkwaro eka vadyondzi.

Mhaka yo sungula eka ku dyondzisa ku hlaya hi vuenti i ku hlawula xitshuriwa lexi xi faneleke. Vadyondzisi va fanele ku hlawula tinxaka ta switshuriwa swa xiyimo lexi nga tlhontlhaka vadyondzi eka tigiredi leti va ti dyondzisaka. Tinxaka tin'wana ta switshuriwa ti kahle eka ku tsala switshuriwa swo koma, xikombiso, papila kumbe imeyili. Tinxaka tin'wana ta switshuriwa, to fana na switsalwana swa mavonelo ti fanerile ngopfu loko ku laveka switshuriwa swo leha. Vadyondzi va fanele va tsala switshuriwa swo hambanahambana hi swikongomelo swo hambana: swa tidyondzo, vutumbuluxi, swo tihlanganisa na van'wana na swo fambelana na ntirho. Vadyondzisi va fanele va tiyisisa leswaku va katsa switshuriwa swa tinxakaxaka leswi nga na nkoka eka tidyondzo tin'wana, xikombiso, swiviko swa mahungu, tinhlamuselo, switsalwana swa mavonelo.

Vadyondzisi va fanele ku kunguhata hi madyondziselo ya rixaka ra xitshuriwa lexi hlawuriweke. Leswi swi ta katsa magoza yo fana na lama landzelaka:

- ku tivisa nhlokomhaka, xikombiso, 'U nga tirhisi swidzidziharisi!' eka xitsalwana xa mavonelo; leswi swi ta nghenisa na ku sungula ntivomarito wuntshwa lowu fambelanaka na nhlokomhaka na xiyimo;
- ku languta xikombiso xa xitsalwana xa mavonelo hi nhlokomhaka yin'wana na ku xopela xivumbeko na swihlawulekisi swa ririmi;
- ku kanela xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu leswi kucetelaka xitayili na matirhiselo ya ririmi/marito yo karhi;
- ku kanela tindlela leti mudyondzisi na mudyondzi va nga ti tirhisaka ku kambela xitsalwana xa mavonelo;
- ku endla mbhubutsabyongo na ku endla ndzavisiso hi nhlokomhaka - leyi i ndlela yin'wana yo aka ntivomarito;
- ku pfapfarhuta xitsalwana na ku kuma xivikontsundzuxo ku suka eka vadyondzikulobye na/kumbe mudyondzisi;
- ku pfuxeta, ku hlela na ku lulamisa swihoxo eka xitsalwana; ku kambisisa na ku lulamisa ntivoririmi, mapeletelo na mahikahatelo.

Ku endlela ku tsala kahle, vadyondzi va lava vutivi bya tinxaka to hambanahambana ta switshuriwa, ntivomarito wo anama, vulawuri bya kahle bya ririmi ra Xitsonga, mapeletelo na mahikahatelo; na matwisiselo ya vuxoperi ya vuswikoti bya matsalelo ya vona.

Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi

Vuswikoti byo yingisela, byo vulavula, byo hlaya na byo tsala a byi nge tirhiseki handle ka vutivi bya kahle bya xivumbeko xa ririmi na ku tolovela ku tirhisa ririmi. Vadyondzi va lava ntivomarito wo anama lowu nga wona ngopfu wa nkoka eka ku va munhu a kota ku vulavula kahle hi ririmi ro engetela. Ntivomarito wo anama i wa nkoka eka vuswikoti hinkwabyo bya ririmi, kambe ngopfu eka ku hlaya na ku tsala. Ndlela yo hatlisisa vadyondzi ku antswisa ntivoririmi no engetela ntivomarito i ku hlaya swilo swo tala etlilasini na le handle ka tlilasi. Tanihilaha hi voneke hakona laha henhla, vadyondzisi va fanele ku kuma ndhawu eka nongonoko ya Ririmi ro Engetela ro Sungula yo hlaya hi vuenti.

Ntivoririmi na ntivomarito na swona swi fanele ku dyondzisiwa, eka mbangu na le ka migingiriko hi ku kongomisa ngopfu eka swiyenge swa ririmi. Swi nga dyondzisiwa eka mbangu wo karhi tanihi xiphemu xa tidyondzontsongo ta xikambelantwisiso, laha ku nga na ku kongomisa eka tindzimana to koma. Swin'wana swa swivutiso leswi mudyondzisi a nga ta swi vutisa swi ta kongomisa eka matirhiselo ya ririmi eka xitshuriwa. Leswi swi nyika nkarhi eka mudyondzisi na vadyondzi ku ndlandlamuxa tindlela ta matirhiselo ya ntivoririmi na ririmi. Ntivoririmi na ntivomarito swi nga dyondzisiwa eka vundzeni bya mhaka ya matsalelo. Xikombiso, loko tlilasi yi tilulamisela ku xopaxopa xitshuriwa xa rixaka ro karhi eka ku tilulamisela ku tsala, va ta languta eka xivumbeko na swihlawulekisi swa xona. Loko ku kaneriwa swihlawulekisi, va ta languta eka ku hlawula ntivomarito na ntivoririmi, hi marito man'wana, eka ririmi ro karhi leri tirhisiweke. Loko vadyondzi va hlayisisa na ku hlela leswi va swi tsaleke, va fanele ku tirhisa na vutivi bya vona bya ntivoririmi na ntivomarito. Mudyondzisi u fanele ku va nyika xivikontsundzuxo ku va pfuna eka maendlelo lawa.

Ku fanele ku va na migingiriko leyi kongomisaka ntsena eka ntivoririmi na ntivomarito tanihi xiphemu xa nongonoko na ku hlamula eka swihoxo swa ntolovelo leswi mudyondzisi a swi voneke. Ntivoririmi wu fanele ku dyondzisiwa hi xikongomelo xo karhi; ku fanele ku kongomisiwa eka nhlamuselo na xivumbeko. Xikombiso, xitwisiwa xi tirhisiwa loko xiendliwa xi ri na nkoka ku tlula nhlokomhaka naswona loko timhaka ti rhendzeleka eka xona exivulweni, kumbe loko mutlangi a nga tiveki, a nga ri na nkoka kumbe loyi swi nga bohiki ku n'wi boxa, xikombiso, 'Nsuku a wu ceriwa eWitwatersrand' kumbe 'Vhengele ri tshoviwile matolo'. Mahikahatelo ya fanele ya dyondzisiwa ku ya hi xivumbeko xa xivulwa.

Vadyondzi va fanele va kondleteriwa ku tirhisa dikixinari ya ririmi rin'we na ya tindzimi timbirhi. Va fanele va kondleteriwa ku tsala marito mantshwa eka buku ya ntivomarito lama va hlanganaka na wona na ku mbiluhata mapeletelo na tinhlamuselo ta wona. Ku fanele ku tshama ku ri na mpfuxeto wa nkarhi na nkarhi wa ntivomarito na mapeletelo hindlela yo tirhisa swikambelwana, swivutiso swo kambela vutivi na swinamarhetiwa swa mapeletelo.

Maendlelo yo dyondzisa ririmi

Maendlelo eku dyondziseni ka ririmi eka xitsariwa lexi hi lama simekiweke eka switshuriwa**,** lama simekiweke eka ku dyondza ririmi hi ku ri tirhisa, lama tirhisaka mpfanganiso na madyondziselo yo landzelela magoza.

Maendlelo lama simekiweke eka switshuriwa na lama **simekiweke eka ku dyondza ririmi hi ku ri tirhisa** ya lawuriwa hi ku tumbuluxa na ku tirhisa switshuriwa nkarhi na nkarhi.

Maendlelo lama simekiweke eka switshuriwa ya dyondzisa vadyondzi ku va vahlayi, vatsari, valangutisi na vatumbuluxi va switshuriwa lava nga na vuswikoti, vutitshembi na vuxoperi. Maendlelo lama ma katsa ku yingisela,

ku hlaya na ku xopaxopa switshuriwa ku endlela ku twisisa ndlela leyi swi tshuriwaka hayona na nkucetelo wa swona. Ku tirhana na switshuriwa hi vuxoperi swi endla leswaku vadyondzi va hluvukisa vuswikoti byo swi hlela. Switshuriwa swa ntiyiso i swihlovo swa vundzeni na mbangu eka ku dyondza na ku dyondzisa ririmi hi ku ri tirhisa na hindlela yo pfanganisa. Maendlelo lama simekiweke eka switshuriwa ya katsa ku tumbuluxa switshuriwa swo hambanahambana hi xikongomelo xo karhi na ku tsalela tinxakaxaka ta vaamukeri va mahungu. Maendlelo lama ya seketeriwa hi ku twisisa ndlela leyi switshuriwa swi tumbuluxiweke hiyona.

Maendlelo lama simekiweke eka ku dyondzisa ririmi hi ku ri tirhisa ya vula leswaku loko ku dyondziwa ririmi, mudyondzi u fanele ku va eka ndhawu leyi ririmi leri ri nga ku tirhisiweni naswona u fanele ku nyikiwa nkarhi wo tala wo titoloveta kumbe ku tirhisa ririmi.Vadyondzi va dyondza ku hlaya hi ku va va tinyiketela swinene eka ku hlaya na ku va va dyondza ku tsala hi ku titoloveta ku tsala minkarhi yo tala.

Maendlelo yo dyondzisa ririmi hi ku landzelela magoza ya tirhisiwa loko vadyondzi va hlaya, va tumbuluxa switshuriwa swanomo na swo tsariwa. Vadyondzi va nghenelela eka swiyimo swo hambanahambana swa magoza yo yingisela, yo vulavula, yo hlaya, na yo tsala. Va fanele ku ehleketa hi ta vaamukeri va mahungu na xikongomelo enkarhini wa magoza lawa. Leswi swi endla leswaku va vulavurisana na ku kombisa miehleketo hindlela ya ntumbuluko. Xikombiso, ku dyondzisa ku tsala a swi kongomisi eka xitshuriwa ntsena, kambe swi kongomisa eka xikongomelo na magoza yo tsala. Hi nkarhi wa ku tsala loku landzelelaka magoza, vadyondzi va dyondzisiwa ku tumbuluxa timhaka, ku ehleketa hi ta xikongomelo na vaamukeri va mahungu, ku tsala mipfapfarhuto, ku hlela ntirho wa vona na ku andlala xitshuriwa xo tsariwa lexi paluxaka miehleketo ya vona.

Maendlelo yo dyondzisa matsalwa

Xikongomelonkulu xo hlaya matsalwa etlilasini i ku ndlandlamuxa eka vadyondzi vuswikoti byo tekela matirhiselo ya ririmi yo hluteka, nhlamuselo ya ririmi ya masiku hinkwawo, nhlamuselo yo gega, vuyimeri na ku va na nhlamuselo yo enta ku tlula leri va ri hlayaka eka switshuriwa swin'wana. Hambileswi matsalwa yo tala ya nga yo hungasa, yo hlekisa kumbe ku paluxa swo karhi, vatsari lava tsalaka hi ku tinyiketa va tsala tinovhele, mintlangu na switlhokovetselo hikuva va lava ku avelana na ku paluxela vanhu mavonelo, miehleketo na timhaka kumbe swiphiqo milawu ya mahanyelo, mavoneloxipolitiki na leswi va swi kholwaka. Matirhiselo ya vona ya ririmi hindlela ya vutshila ya engetela eka ku paluxa, ku tiyisisa na ku tshikelela mavonelo ya vona.

Ku dyondzisa matsalwa a swi olovi, kambe a swi endleki handle ka ku va vadyondzi va nyika matwisiselo ya vona hindlela leyi hlutekeke na ku va na ntiyiso. Loko vadyondzi vo ka va nga dyondzi ku twisisa matsalwa hi voxe, va ta va va nga dyondzangi swo tala. Vadyondzisi va fanela ku papalata mhaka yo nyika matwisiselo na mavonelo ya vona ya switshuriwa swa matsalwa, kambe va pfumelela vadyondzi ku va na xiave lexi amukelekaka xo nyika matwisiselo ya vona. Matwisiselo ya xitshuriwa a hi ku kota ku vula leswi nga swona kumbe leswi nga hoxeka, kambe i ku va muhlayi a kuma leswi nga swa nkoka.

Tindlela to antswa ta maendlelo yo dyondzisa matsalwa ti ta katsa swin'wana kumbe hinkwaswo swa leswi landzelelaka:

- Ringeta ku hlaya xiphemu lexikulu xa xitshuriwa hilaha swi kotekaka hakona etlilasini u nga pfi u wisa u endla migingiriko yin'wana. Leswi a swi fanelangi ku teka mavhiki yo tlula mambirhi. I swa nkoka ku va vadyondzi va va na ntwisiso lowu hetisekeke mayelana na leswi ku vulavuriwaka hi swona eka xitshuriwa. Ku heta nkarhi wo leha mi ri karhi mi hlaya xitshuriwa na vadyondzi swi onha ku twisisa xitori hi xoxe kun'we na kungu ra xona. Titlilasi tin'wana ti nga hlaya switshuriwa ku nga ri na nseketelo wo tano. Leswi swi fanele ku kondleteriwa. Ku fanele ku dyondzisiwa *vutlhokovetseri*, ku nga ri *switlhokovetselo*. Hlayani switlhokovetselo swo tala hilaha swi kotekaka hakona etlilasini, na ku tiyisisa leswaku vadyondzi va tsala switlhokovetselo na vona.

- Ku xopaxopa matsalwa i swa nkoka eka nghingiriko wa xiyimo xa yunivhesiti, naswona vadyondzi eka xiyimo lexi a va fanelangi ku nghena eka xiyimo xa le henhla xo xopaxopa matsalwa. Hambiswiritano, xikongomelo xo dyondzisa switshuriwa i ku kombisa vadyondzi leswaku Ririmi ra le Kaya ri nga tirhisiwa hindlela ya vutshila, ya vutlhari hi ku anakanya na hi vuanami. Leswi swi vula leswaku hi fanele ku langutisa hi vuxiyaxiya leswaku xitshuriwa xi tumbuluxiwa njhani, xi tirhisiwa na ku andlariwa njhani leswaku leswi vuriwaka swi ta humela erivaleni no tshikeleriwa. Ntirho wo hlaya wu nga katsa ku vona vukona kumbe ku pfumaleka ka vufananisi; ku languta muxaka wa vufananisi lowu hlawuriweke hi mutsari na leswaku hikokwalaho ka yini a wu hlawurile; ku languta swivumbeko swa swivulwa na mavumbelo ya tindzimana kumbe, maandlalelo ya switlhokovetselo; nhlawulo wa marito, minkongomelo leyi tshikeleriwaka eka xitshuriwa hinkwaxo, matirhiselo ya swiyimelo, mpfumawulo na muhlovo laha swi faneleke. Vunyingi bya ntirho lowu byi fanele byi endliwa ku ri karhi ku tirhisiwa switshuriwa, kambe ku xopaxopa xitshuriwa ntila hi ntila swi dlaya vuswikoti bya vadyondzi byo tikumela tinhlamuselo leti tumbeleke ta xitshuriwa.

- Vutsari bya vutumbuluxi byi fanele ku katsiwa eka ku dyondza xitshuriwa xin'wana na xin'wana xa matsalwa. Migingiriko yo tsala leyi lavaka ku twisisa loku hetisekeke ka xitshuriwa lexi hlayiwaka yi nga pfuna vadyondzi ku fikelela xiyimo xa le henhla xo kota ku vona vuxongi bya matsalwa. Minkanerisano ya tlilasi yi nga vuyerisa loko un'wana na un'wana a va na xiave. Kambe minkanerisano ya le tlilasini leyi yisaka eka migingiriko yo tsala yi na xikongomelo lexi nga erivaleni naswona yi vuyerisa eka ku vulavula na ku tsala.

- Xo hetelela, i swa nkoka ku kombisa leswaku matsalwa a hi mhaka yo nyika tinhlamulo leti nga tona. Xitshuriwa lexi heleleke xi vula swin'wana ku nga ri hi swiphemuphemu swa xona. Ku hlaya xitshuriwa hindlela leyinene swi katsa migingiriko yo twisisa leswi xi vulaka swona, ku tumbuluxa, ku tinghenisa hi xiviri na ku valanga xitshuriwa hinkwaxo.

2.5 Maavelo ya nkarhi eka kharikhulamu

Kharikhulamu ya Ririmi ro Engetela ro Sungula yi simekiwe ehenhla ka tiawara ta 4.5 hi vhiki eka mavhiki ya 40 ya lembe ro dyondza. Hinkwabyo vundzeni bya ririmi eka tsalwa leri byi andlariwile eka ndzhendzheleko xa mavhiki mambirhi leswi endlaka tiawara ta 9. Maendlelo ya tafula ra nkarhi wo dyondza ya fanele ku va na tiphiriyodo timbirhi to landzelelana kan'we hi vhiki ku endlela ku hetisa migingiriko yo fana no tsala.

Eka ndzhendzheleko xa mavhiki mambirhi ku ringanyetiwe nkarhi lowu landzelaka eka vuswikoti byo hambanahambana bya ririmi:

Vuswikoti	Maavelo ya nkarhi ku ya hi ndzhendzheleko xa mavhiki mambirhi (tiawara)	%
Ku yingisela na ku vulavula	1	10
Ku hlaya na ku langutisa: Xikambelantwisiso na Matsalwa	4	45
Ku tsala na ku andlala	3	35
Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi (leswi swi katsiwile eka vuswikoti lebyi bya 4)	1	10

Nkarhi wo dyondzisa/dyondza eka Tigiredi ta 10 na 11 i mavhiki ya 36. Mavhiki ya mune i ya swikambelo. Nkarhi wo dyondza/dyondzisa eka Giredi ya 12 i mavhiki ya 30 na khume wa mavhiki ya swikambelo.

2.6 Swilaveko swo dyondzisa Ririmi ro Engetela ro Sungula tanihi dyondzo

- Mudyondzi un'wana na un'wana u fanele ku va na:

  (a) Buku ya mudyondzi ya ririmi leyi pfumeleriweke

  (b) Tinxaka timbirhi eka leti landzelaka ta matsalwa lawa ya pfumeleriweke/ya ndzawulelo:

Rixaka	Tigiredi ta 10-12
Novhele	√
Swirungulwana	√
Ntlangu	√
Vutlhokovetseri	√

  (c) Dikixinari leyi nyikaka vuxokoxoko na ndzetelo wo tirhisa ririmi; loko swi koteka, vadyondzi va fanele va va na dikixinari ya tindzimi timbirhi (xik. Xitsonga/Xinghezi)

  (d) Switirhisiwa swa swihangalasamahungu: Nhlengelo wa maphephahungu na timagazini.

  (e) Ku fikelela switirhisiwa swo hlaya etlilasini, layiburari ya le xikolweni kumbe ya mani na mani ku endlela ku hlaya hi ntalo.

- Mudyondzisi u fanele ku va na:

  (a) Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo

  (b) Pholisi ya Tindzimi eka Dyondzo (PTD)

  (c) Buku yo dyondza ya ririmi leyi tirhisiwaka hi vadyondzi na tin'wana tibuku to dyondza leti nga ta tirhisiwa tanihi swihlovo swa vutivi ku engetela eka switshuriwa leswi pfumeleriweke.

  (d) Tinxaka timbirhi eka leti landzelaka ta matsalwa lawa ya pfumeleriweke/ya ndzawulelo:

Rixaka	Tigiredi ta 10-12
Novhele	√
Swirungulwana	√
Ntlangu	√
Vutlhokovetseri	√

  (e) Tidikixinari leti katsaka ya ririmi rin'we na ya tindzimi timbirhi na thisorasi

  (f) Buku yo dyondza ya vuxokoxoko ya swa ntivoririmi

  (g) Switirhisiwa swa swihangalasamahungu: Nhlengelo wa maphephahungu, timagazini, tiburochara na tifulayara.

  (h) Ku fikelela switirhisiwa swo hlaya etlilasini, eka layiburari ya le xikolweni na ya mani na mani ku endlela ku letela vadyondzi eka ku hlaya hi ntalo.

XIYENGE XA 3: VUNDZENI NA MINKUNGUHATO YO DYONDZISA VUSWIKOTI BYA RIRIMI

Xiyenge lexi xi avanyisiwile hi swiphemu SWIMBIRHI, Vuswikoti, Vundzeni eka kharikhulamu ya Tindzimi, na Minkunguhato yo Dyondzisa.

3.1 KU YINGISELA NA KU VULAVULA

Ku yingisela na ku vulavula i vuswikoti lebyi hambaneke kambe swa tirhisana. Hiswimbirhi swi tirhisiwa siku na siku hindlela ya nkamafundza etlilasini loko vadyondzi va ri karhi va amukela no kanerisana hi mahungu yo karhi. Ku yingisela no vulavula ka mafundza ka xiyimo xo karhi, xik: Njhekajekisano, ku lava xiletelo xa nkongomo. Ku yingisela na ku vulavula ka mafundza na ka nkamafundza swi tirhisiwa xikan'we na ku hlaya, ku tsala na ku tolovela ku tirhisa ririmi, naswona ku vulavula swi nga endla leswaku xitshuriwa lexi tsariweke xi va eka xivumbeko xa mbulavulo (xik: ku hlayela ehenhla).

KU YINGISELA

Ku yingisela hi ku landzelela magoza

Hakanyingi ku dyondzisa xa ku yingisela swi katsa ku tirhisiwa ka swiyenge swa ku yingisela hi ku landzelela magoza. Lowu i nghingiriko lowu avanyisiweke hi swiyenge swinharhu leswi kombisaka maqhinga yo yingisela leswaku ku ta twisisiwa marito, ririmi na tinxaka tin'wana to yingisela. A hi minkarhi hinkwayo laha ku nga ta tirhisiwa magoza hinkwawo yo yingisela. Xikombiso, loko vadyondzi va ri ku yingiseleni ka nhlamuselo leyi kandziyisiweke va ta fanela ku endla migingiriko yo **tilulamisela ku yingisela** leyi nga ta va tsundzuxa eka ku yingisela ko kongomisa leswaku va ta kota ku yelanisa leswi va swi yingiselaka na leswi ku nga khale va swi tiva. Migingiriko **ya nkarhi wo yingisela** yi ta pfuna vadyondzi ku va va tsundzuka vuxokoxoko no hlela hungu leri yingiseriweke. Migingiriko ya le **endzhaku ko yingisela** wu nga endla leswaku vadyondzi va kota ku hlamula eka leswi va nga swi twa loko ku karhi ku kanerisaniwa.

Switoloveto na makambelelo ya xikambelantwisiso xo yingiseriwa swi nyika nkarhi wo dyondzisa vadyondzi ku yingisela.

Ku tilulamisela ku yingisela swi lulamisela vadyondzi eka ku va va kota ku yingisela . Swi endla leswaku va kota ku tlhontlha vutivi lebyi va vaka va ri na byona bya nhlokomhaka leswaku va tilulamisela ku yingisela:

- Tlhontlha vutivi bya khale ku nga si yingiseriwa.
- Bvumbha leswi xitshuriwa lexi xi nga vaka xi vulavulaka hi swona hi ku languta nhlokomhaka.
- Tirhisa ntivomarito ya nkoka lama vadyondzi va nga ma tolovelangiki.
- Mudyondzisi a nga lulamisa swivutiso swo lulamisela vadyondzi ku hlaya leswaku a ta kota ku vona loko vadyondzi va twisisa.
- Vadyondzi va fanele va va na switirhisiwa swo fana na pensele na phepha ro tsalela eka rona leswaku va ta tsala tinotsi.

Hi nkarhi wo yingisela vadyondzi va yingisela hi swikongomelo swo hambanahambana:

(Lemukani leswaku i ntolovelo lowunene ku va vadyondzi va yingisela xitshuriwa xo karhi minkarhi yo tala, nkarhi wun'wana na wun'wana va ri karhi va kongomisa eka timhaka to hambana.)

Ku yingiselela ku kuma mahungu yo karhi:

- Lavisisa tinhlamuselo; tiva mianakanyo ya nkoka na yo seketela
- Minkarhi hinkwayo kamba loko vadyondzi va twisisa hungu hi ku hlanganisela, ku endla no tiyisisa minkumbetelo, ku endla mixakahato, ku hlela no anakanya
- Endla tinotsi leti twalaka: nhlokohata, endla mepe, veketela timhaka ku ya hi nxaxamelo wa kona, katsakanya, nyika tinhlamuselo hi ku komisa, rungula nakambe, hlamusela leswi vuriweke.
- Tekela enhlokweni matirhiselo ya xivulavuri ya swirho na swin'wana na swin'wana leswi nga voniwaka.

Ku yingiselela ku kota ku xopaxopa no hlela

- Hambanisa exikarhi ka timhaka ta ntiyiso na mavonelo ya munhu.
- Kuma nhlamuselo na ku hlela thoni ya hungu.
- Tiva no twisisa ririmi rin'wana na rin'wana leri tirhisiweke ro komba matitwelo no onga.
- Angula ehenhla ka xitshuriwa hi vuxoperi.

Ku yingiselela ku kota ku burisana na van'wana

- Tirhisa milawu yo va vadyondzi va siyerisana eka mimbhurisano kumbe eka ku tirha hi ntlawa
- Vutisa swivutiso leswaku ku vulavurisana ku ta ya emahlweni
- Angula ehenhla ka ririmi, ku tirhisiwa ka ninginiso wa swirho, ku kongomana hi mahlo na ku tirhisa swikoweto swa miri
- Kombisa ku tsakela hi ku tirhisa swikombiso swo cincacinca exikandzeni, mayimelo na swin'wana hi mfanelo
- Tirhisa milawu leyi faneleke yo titsongahata na ku xixima van'wana

Ku yingiselela ku bumabumela

- Angula ehenhla ka xiyimo xa vutihlanganisi
- Tirhisa milawu yo va vadyondzi va siyerisana eka mimbhurisano
- Vutisa swivutiso leswaku ku vulavurisana ku ta ya emahlweni
- Angula ehenhla ka ririmi, ku tirhisiwa ka ninginiso wa swirho, ku kongomana hi mahlo na ku tirhisa swikoweto swa miri
- Kombisa ku twisisa ka vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka ririmi na mfuwo hi ku kombisa ku xixima ka milawu ya mfuwo

- Angula ehenhla ka nkoka wo tsakela switshuriwa swa nomo xik: ncino, rivilo ra mavulavulelo, ku pfuna ka mimpfumawulo, swifaniso swa le miehleketweni,ninginiso wa swirho lowu fambelanaka na switshuriwa.

Endzhaku ko yingisela swi landzelerisa endzhaku ka ntokoto wo yingisela. Vadyondzi va:

- hlamula swivutiso;
- hluta tinotsi;
- katsakanya;
- hundzuluxa vuxokoxoko byi suka eka xivumbeko xa mbulavulo byi va hindlela yo tsala, xik: va tirhisa vuxokoxoko ku fungha xifaniso;
- katsakanya vuxokoxoko byintshwa na vutivi bya khale;
- endla mahetelelo; va hlela; va nyika mavonelo ya vona; va angula hi vuxoperi.

KU VULAVULA

Loko ku dyondzisiwa ku xo vulavula swi lava leswaku ku tekeriwa enhlokweni ku anama ka swiyimo swa mavulavulelo ya mafundza na ya nkamafundza, ku suka eka mbulavurisano wa ntolovelo ku fika eka njhekajekisano lowu eka wona ku endliweke ndzavisiso na ku andlala ka mafundza. Ku vulavula hindlela leyinene, ya nkhuluko, ya nandzelelano lowunene wa timhaka, hi vutitshembi na hindlela leyi faneleke, swi fanele swi va xikongomelo xo dyondzisa ku vulavula.

Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa
(vona "Swihlawulekisi na milawu ya vutihlanganisi bya nomo" laha hansi)

Ku vulavula ka mafundza na ku andlala

Maendlelo ya mavulavulelo ya mafundza hakanyingi ya katsa 1) ku kunguhata, ku endla ndzavisiso na ku lulamisa, na 2) ku titoloveta na ku andlala. Swiyimo swo titoloveta na ku andlala ka mafundza swi nga katsa tlhelo ro tsala

Ku kunguhata, ku endla ndzavisiso na ku lulamisa

Vadyondzi va kombisa vuswikoti byo endla nkunguhato, ndzavisiso na ku lulamisa leswaku va ta andlala mbulavulo. Va:

- tirhisa swipfuno na switirhisiwa swo nyika vuxokoxoko leswaku va kuma no hlawula vuxokoxoko;
- endla tinotsi na minkatsakanyo leyi humaka eka swihlovo swo hambanahambana swa vutivi leswi faneleke;
- katsa timhaka to hambanahambana na swikombiso ku ya hi swilaveko swa ntirho lowu nyikiweke;
- tirhisa manghenelo na mahetelelo lama kokaka rinoko, xik. hi ku tirhisa mitshaho ya matsalwa, vuxokoxoko bya swihlovo swa vatsari, switori swo koma swo nyanyula;
- ndlandlamuxa miehleketo na mavonelo: va veketela timhaka ta ntiyiso, swikombiso na swin'wana hindlela leyi faneleke;

- eka mavonelo, va nyika tinxaka leti faneleke ta maseketelelo, xik: tinhlayo, vumbhoni, swikombiso swo karhi;
- tirhisa switirhisiwa, swipfuno swo yingiseriwa na / kumbe swo voniwa ku tiyisisa leswaku ku va na ku andlala ko navetisa na nkhaqato.

Ku titoloveta na ku andlala

Vadyondzi va kombisa vuswikoti byo titoloveta na ku andlala hi ku :

- tirhisa tindlela leti faneleke to vulavula na vanhu
- kombisa ndzemuko wa vukona bya vaamukeri va mahungu: swivutiso swo ka swi nga lavi tinhlamulo, mbuyelelo, ku wisa loko u vulavula
- kombisa ndzemuko wa ndhawu leyi va vulavulaka eka yona: mavulavulelo ya mafundza, ya nkamafundza na ririmi ra le xitarateni ro ka ri nga amukeleki
- kombisa no seketela mavonelo ya munhu eka nkanerisano na mbulavurisano
- tirhisa swiaki swa ririmi na milawu leyinene ya ririmi
- tirhisa tithekiniki leti faneleke ta mavulavulelo na to ka ti nga ri ta mavulavulelo ku tiyisisa nhlamuselo, xik: thoni, ku cincacinca ka rito, vholumu, rivilo ra mavulavulelo, ku nyika tinhlamuselo hindlela yo koma, ku kongomana hi mahlo, ku cincacinca exikandzeni, ninginiso wa swirho swa miri na swikoweto swa miri
- vulavula hi mfanelo, hi thoni na matwariselo lamanene, ku yelanisa na nhlamuselo

Swihlawulekisi na milawu ya switshuriwa swa vutihlanganisi bya swanomo

Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa

Ku vulavula / xivumbeko xa xitshuriwa xa swanomo	Xikongomelo	Swihlawulekisi
Nkanerisano/mbulavurisano wa nkamafundza / n'wangulano / ku tirha hi ntlawa Vona: Swikombiso leswi tirhisiweke eka mbulavurisano nongonoko wa vuxokoxoko laha hansi	Ku nyiketana hi miehleketo na mavonelo hi mintlawa yo hambanahambana	• Sungula no vona leswaku mbulavurisano wu ya emahlweni • Tirhisa milawu yo siyerisana • Siva mavangwa no kondletela xivulavuri • Nyika nhlamuselo hi ku hetiseka laha swi faneleke • Nyika u tlhela u seketela mavonelo; vulavurisanani ehenhla ka xiyimo xo karhi • Cincanani hi miehleketo na mintokoto • Vutisa u tlhela u hlamula ehenhla ka swivutiso ku endlela leswaku mbulavurisano wu ya emahlweni • Yisa emahlweni xikongomelo xo tirha hi ntlawa hi ku teka vurhangeri na mintirho yin'wana • Angula ehenhla ka ririmi, ninginiso wa swirho swa miri, ku kongomana hi mahlo na swikoweto swa miri • Kombisa ku tsakela hi ku tirhisa swikombiso swo cincacinca exikandzeni, mayimelo na ninginiso wa swirho swa miri
Ku hlayela ehenhla ka xijumana	Ku nyiketana hi xitshuriwa lexi u titsaleleke kumbe lexi tsaleke hi un'wana	• Hlaya hi nkhuluko ku ya hi nhlamuselo na xikongomelo • Twarisa marito handle ko onha nhlamuselo ya wona • Tiyisisa nhlamuselo hi ku tirhisa thoni, ku tlakuka ka rito, rivilo ra mavulavulelo, ku kongomana hi mahlo, mayimelo na ninginiso wa swirho swa miri

Ku vulavula na ku andlala ka mafundza

Ku vulavula / xivumbeko xa xitshuriwa xa swanomo	Xikongomelo	Swihlawulekisi
Mbulavulo lowu lulamisiweke Xivumbeko lexi xi ta kombisa vumbhoni bya ndzavisiso na / malulamiselo	Swo hambanahambana: ku tivisa / ku susumeta / ku vulavurisana no tiyisisa maehleketelelo kumbe mavonelo Xiviko xa swanomo; nhluto	• Endla ndzavisiso • Lulamisa switirhisiwa hi mfanelo. Hlawula u tlhela u kondletela maehleketelelo ya nkoka kutani u seketela hi swikombiso • Tirhisa xivumbeko lexi faneleke, ntivomarito, ririmi na milawu • Tirhisa swivutiso swo pfumala tinhlamulo, mahefemulelo na mbuyelelo • Tirhisa thoni, ku tlakuka ka rito, rivilo ra mavulavulelo, ku kongomana hi mahlo, mayimelo na ninginiso wa swirho swa miri • Tirhisa manghenelo na mahetelelo lama kokaka rinoko • Tirhisa mavulavulelo na rhejisitara (mavitanelo ya vanhu) leswi faneleke • Katsakanya swipfuneto swo vona, swo yingisela na / kumbe swa mbonoyingiselo leswi faneleke, xik: tichati, tiphositara, swifaniso

Mbulavulo wa xijumana	Swo hambanahambana: Andlala mbulavulo u nga sungulangi u tilulamisela / ku longoloxa mahungu hindlela ya vutlhari hi nkarhi wuntsongo lowu wu nyikiweke / tirhisa tithekiniki ta mbulavulo hi xinkadyana lexi nyikiweke	• Tirhisa thoni, ku tlakuka ka rito, rivilo ra mavulavulelo, ku kongomana hi mahlo, mayimelo na ninginiso wa swirho swa miri • Kombisa ku va u tekela vaamukeri va mahungu enhlokweni u tlhela u vulavula u kongomane na vayingiseri • Tirhisa ntivomarito na swiaki swa ririmi leswi faneleke naswona hindlela leyinene • Tirhisa manghenelo na mahetelelo lama kokaka rinoko
Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke	Ku nyiketana hi xitshuriwa lexi u titsaleleke kumbe lexi tsaleke hi un'wana, ku titsakisa	• Hlaya hi nkhuluko na ku tiyimisela ku ya hi xikongomelo na ntirho lowu nyikiweke • Twarisa marito handle ko onha nhlamuselo ya wona • Tiyisisa nhlamuselo ya leswi hlayiwaka hi ku tirhisa thoni, ku tlakuka ka rito, rivilora mavulavulelo, ku kongomana hi mahlo, mayimelo na ku tirhisiwa ka swirho swa miri
Inthavhiyu	Ku kuma mahungu kumbe mavonelo eka vanhu vo hambanahambana kumbe phanele Eka Giredi ya 12, vadyondzi va ta endla encenyeto wa inthavhiyu ya ntirho	• Kunguhata u tlhela u tilulamisela ku ya eka inthavhiyu, xik: hi ku va u tiva xikongomelo, vuxokoxoko lebyi nga kona mayelana na inthavhiyu ya kona, no lulamisa swivutiso • Endla vuxaka lebyinene byo tshembana na loyi / lava va inthavhiyuwiwaka (moya wo tshembana) • Yingisela hindlela leyi faneleke, hlela tinhlamulo, u angula hindlela leyinene • Tivisa vatekaxiave • Vutisa swivutiso leswaku hungu ri ta nyanyula. Swivutiso swi fanele swi va leswi faneleke, swi nga vi leswi vavisaka switwi swa van'wana naswona swi fanele swi va hindlela yo xixima • Katsakanya kumbe u rekhoda tinhlamulo, xik: hi ku tsala tinotsi; ku tsala nkatsakanyo, ku veketela no longoloxa tinhlamulo na vuxokoxoko bya nkoka hi mfanelo • Pfala inthavhiyu, xik: khensa muinthavhiyuwiwa

Vona leswi vuriwaka hi ku angarhela mayelana na ku kunguhata na ku andlala laha henhla

Mavonelo na maehleketelelo

Ku vulavula / xivumbeko xa xitshuriwa xa swanomo	Xikongomelo	Swihlawulekisi
Nkanerisano wa phanele	Ku nyiketana hi mavonelo yo hambanahambana kumbe vuxokoxoko byo huma eka swihlovo swo hambanahambana	• Xivulavuri xin'wana na xin'wana xi vulavula hi xiphemu xo karhi xa nhlokomhaka • Ku tekela enhlokweni mintirho ya mutshamaxitulu o Ku vona leswaku swilo swi famba hi mfanelo o Ku vona leswaku nkarhi wu tirhisiwa hindlela leyi faneleke o Ku vona leswaku nongonoko wa landzeleriwa o Ku kondletela leswaku ku tekiwa xiave o Ku va a nga teki tlhelo o Ku vitana swiringanyeto kumbe tivhoti

Njhekajekisano	Ku nyika mavonelo na maehleketelelo yo hambanahambana ehenhla ka nhlokomhaka leyi hlawuriweke Lexi i xivumbeko xa mafundza xa swanomo lexi nga langutisiwaka no ngheneleriwa hi un'wana na un'wana.	Maendlelo ya njhekajekisano: • Mintlawa yimbirhi ya swivulavuri, hixitalo ku na swivulavuri swinharhu hi ntlawa, yi nyika mavonelo lama yimaka kumbe lama kanetanaka na nhlokomhaka. Tinhlokomhaka ti nyika swiringanyeto, xik: 'Ntlangu wa khapu ya misava a wu ri kahle eka ikhonomi ya tiko ra hina', ematshan'weni yo swi veka hindlela leyi oloveke yo 'Ntlangu wa khapu ya misava'. • Mafambiselo ya njhekajekisano ma lawuriwa hi mutshamaxitulu, loyi a: o tivisaka nhlokomhaka no nyika vuxokoxoko byo karhi ehenhla ka yona; o tivisaka xivulavuri xin'wana na xin'wana; o vonaka leswaku swilo swi famba hi mfanelo; o hlayisaka nkarhi - swivulavuri swi pimeriwa nkarhi wo vulavula; o fambisaka nkanerisano loko vaamukeri va mahungu va nyikiwe nkarhi (vona laha hansi); o fambisaka tivhoti (vona laha hansi). • Mutshamaxitulu u tivisa nhlokomhaka a tlhela a kombela xivulavuri xo sungula lexi yimaka na nhlokomhaka leswaku xi vulavula. • Xivulavuri xo sungula eka tlhelo ro pfumelelana na nhlokomhaka xi veka mavonelo lama seketelaka nhlokomhaka. • Xivulavuri xo sungula eka tlhelo leri kanetanaka na nhlokomhaka xi nyika mavonelo ya xona lama kanetanaka na nhlokomhaka naswona xi nga tlhela xi kanetana na mavonelo ya xivulavuri xo sungula. • Xivulavuri xa vumbirhi eka tlhelo ra mpfumelo xi vulavulela no seketela mavonelo ya ntlawa wa xona, xi nyika mavonelo mantshwa no kanetana na leswi vuriweke hi xivulavuri xa tlhelo lerin'wana ro kaneta. • Xivulavuri xa vumbirhi eka tlhelo ra nandzulo na xona xi endla tano. • Vaamukeri va mahungu va pfumeleriwa ku kanerisana ehenhla ka nhlokomhaka no vutisa swivutiso. • Hi ku landzelerisa nkanerisano hi ku angarhela, tlhelo leri kanetanaka na nhlokomhaka hi rona ri sungulaka ri songasonga nkanerisano. Xivulavuri xa vunharhu xi tlhela xi vulavula ehenhla ka mavonelo ya nkoka lama boxiweke hi ntlawa wa xona xi ri karhi xi onga vaamukeri va mahungu leswaku va yima na ntlawa wa xona, xi ri karhi xi nyika na swivangelo. Xivulavuri lexi xi nga kanetana na mavonelo lama nyikiweke hi tlhelo lerin'wana. • Xivulavuri xa vunharhu eka tlhelo ro ringanyeta / ro pfumelelana na nhlokomhaka na xona xi endla tano. • Njhekajekisano wu nga songiwa kutani mbuyelo wu nga kumeka hi tindlela to hambanahambana, xik: hi ku va mimbulavulo yi kamberiwa (yi nyikiwa timaraka) hi muahluri, kumbe hi ku va ku tirhisiwa tivhoti ehenhla ka nhlokomhaka.

Ku vulavula hi swikongomelo kumbe mimbangu yo karhi

Ku vulavula / xivumbeko xa xitshuriwa xa swanomo	Xikongomelo	Swihlawulekisi
Ku nyika swiletelo	• Ku byela munhu mafambelo yo ya fika ko karhi	• Hi xitalo tirhisa mavulavulelo yo lerisa kunene • Tirhisa swivulwa swo koma leswi twalaka • Landzelerisa swiletelo hindlela leyi faneleke • Letela hi ku kongomisa eka tlhelo ro karhi • Boxa mpimanyeto wa mpfhuka • Nyika vuxokoxoko bya mimfungho na miako leyi muleteriwa a nga ta yi kuma endleleni
Swileriso	Ku hlamusela hilaha xitirhisiwa xo karhi xi nga tirhisiwaka hakona, malulamiselo ya swakudya, ku lulamisa laha ku onhakeke, na sw.	• Hlamusela hilaha xitirhisiwa xi faneleke ku tirhisiwa hakona, kumbe ndlela leyi nchumu wo karhi wu nga endliwaka hayona • Hlamusela / boxa switirhisiwa leswi lavekaka • Nyika swileriso hindlela leyi twalaka, yo lulama na malongolokelo lamanene • Tirhisa ntivoririmi, mavulavulelo na ririmi ra xithekiniki hi mfanelo
Ku tivisa xivulavuri	• Ku nyika vaamukeri va mahungu vuxokoxoko bya xivulavuri xa siku/ muendzi	• Kuma vuxokoxoko lebyi faneleke byo tivisa xivulavuri eka xona n'wini • Tirhisa xitayili na rhejisitara ya mafundza • Endla leswaku vaamukeri va mahungu va tsakela no va na ku langutela ko karhi, xik: hi ku va byela vuxokoxoko lebyi faneleke bya xivulavuri na leswi a humeleleke eka swona • Endla leswaku vaamukeri va mahungu va va na ku langutela ko karhi hi ku tirhisa, xik: ku pfa u miyelanyana no cincacinca matlakukelo ya rito • Hetisa ku tivisa xivulavuri hindlela yo tshikelela na vutitshembi
Ku nyika marito yo khensa	• Ku khensa xivulavuri endzhaku ko va xi vulavurile emahlweni ka vaamukeri va mahungu	• Tirhisa rhejisitara ya mafundza • Yingisela xivulavuri hindlela leyi faneleke, leswaku u • ta kota ku tsavula timhaka ta nkoka eka mbulavulo • wa xona • Boxa timhaka ta nkoka leti boxiweke eka mbulavulo • Hetisa ku khensa xivulavuri hindlela yo tshikelela • na vutitshembi

Swikombiso swa swivulwahava leswi tirhisiwaka eka mbulavurisano wa Xitsonga

KU KOMBELA MPFUMELELO / SWIKOMBELO • Xana ndzi nga…..? • Ndzi kombela….? • Swi nga koteka leswaku ndzi…..? • Xana swi lulamile loko….? • Swi nga va kahle loko…? • U nga vilela loko ndzi…? • Ndzi kombela / ndzi pfumelele … • U nga pfumela ku …?	**KU KAVANYETA** • Ndzi khomele, ndzi nga ...? • Ndzi rivalele, u ehleketa leswaku ndzi nga...? • Ndzi khomele, u tiva ...? • Ndzi khomeleni, mi nga ndzi pfuna? (mafundza)
KU PFUNA • Xana ndzi nga ku pfuna? • Ndzi nga ku pfuna? • U nga va u lava swin'wana? • U nga va u lava ku pfuniwa? • U lava ku pfuniwa? • Ndzi nga ku endlela yini namuntlha?	**KU LAVA KU PFUNIWA** • Ndzi nga kuma ku pfuniwa hi…..? • U nga ndzi pfuna ku…..? • Ndzi kombela ku pfuniwa hi … • Ndzi kombela mi ndzi pfuna hi … (mafundza) • Ndzi kombela mi hoxa xandla eka …
KU KOMBELA KU RIVALERIWA • Ndzi khomele. • Ndzi rivalele ku va…. • Ndza tisola…… • Ndzi kombela ku rivaleriwa ku va… • Ndza tisola ku va … • Ndzi khomele. • A ndzi ku twangi kahle.	**KU VILELA** • Ndzi khomele ku va ndzi vula leswi, kambe... • Ndzi rivalele ku va ndzi ku karhata, kambe... • Kumbe xana u rivale ku... • Ndzi vona onge u nga va u rivele ku..... • Ndzi khomele loko ndzi hume endleleni, kambe... • Swi nga endleka ku vile na ku ka ku nga twisisaniwi hi... • U nga ndzi teki hindlela yin'wana, kambe...
KU NYIKA SWITSUNDZUXO • A ndzi voni swi fanerile leswaku u …….. • U fanele u….. • A wu fanelangi u……... • Loko a ku ri mina wena, a ndzi ta……. • Loko a ndzi ri eka xiyimo xa wena, a ndzi ta … • Loko a ndzi ri endzeni ka tintangu ta wena, a ndzi ta .... • Swa antswa u …. • A wu fanelangi……. • Hambi wo endla yini, u nga tshuki u…….	**KU VULA LESWI TSAKERIWAKA** • U ga tsakela ku …. • Swi nga antswa ndzi…… • Hikwalaho ka yini hi nga...? • Hi swona, ndzi ta tsakela…….. u swi vonisa ku yini? • U ehleketa leswaku hi nga endla yini? • Loko a swi ri emavokweni ya mina, a ndzi ta … • Ndzi vona onge hi fanele ku .... ….
KU BVUMBHA, KU KUMBETELA • Ndzi nga vula leswaku a nga va a lulamerile ku... • Swi nga pfumala swo… • A nga va a ... • Swi vonaka onge ... • Kumbexana u pfumala ku… • Kumbexana va lava ku ... • Swa tika ku vula, kambe ndzi ehleketa leswaku … • A ndzi na ntiyiso kahle, kambe ndzi ehleketa …	**KU NYIKA VUXOKOXOKO BYO KA BYI NGA HELELANGI** • Ku na kwalomu ka…. • Ku na ku lava ku ringana… • Ku na nhlayo leyikulu ya… • ……. kumbetela ku fika ka ….. • Onge… • Swi yelana na… • Swi fana na ….. • Swa tika ku vula, kambe ndzi ehleketa… • A ndzi na ntiyiso kahle, kambe ndzi ehleketa…

KU LELA	KU TIKAMBELA
Tendzo to leha, masiku yo wisa, tendzo to koma • Vana na rendzo lerinene. • Vana na masiku yo wisa lamanene. • Vana na rendzo lerinene. • Tiphine hi masiku ya wena yo wisa. • Tiphine! • Vana na nkarhi lowunene **e-** (u ya ka kona ko fana na le xitolo xo dyela eka xona) • Vana na nkarhi lowunene **e-** (dorobeni lerikulu)	• Leswi swi tirhekile / swi pfunile hikuva …. • Ndzi swi endle kahle hikuva …. • A swi ta va swi antswile loko a ndzi lo … • Leswi swi nga antswisiwa hi … • Vuyomahlweni byi / a byi le rivaleni / twali hikuva … • Leswi swa humelela hikuva …
KU PFUXELA ENDZHAKU KA RENDZO • A ma ri njhani masiku ya wena yo wisa e…? • U tiphinile hi nkarhi wa wena e- (laha a wu ye kona)? • A ri ri njhani rendzo ra wena / ra xihahampfhuka?	

Vulehi lebyi ringanyetiweke bya switshuriwa leswi nga ta tirhisiwa eka xikambelantwisiso xo yingiseriwa

Switshuriwa	Tigiredi	Vulehi bya xitshuriwa
• Swanomo, swo voniwa, swa mbonoyingiselo na switshuriwa swa swihangalasamahungu hi tindlela tinyingi • Switshuriwa swo yingiseriwa (Tigiredi ta 10 na 11, xichupu xa xikambelantwisiso xo yingiseriwa xo leha ku ringana timinete ti2. Eka Giredi ya 12 xichupu xo leha ku ringana timinete ti3), xi fanele xi tlangiwa/hlayiwa ku ringana kambirhi • Switshuriwa swa vutumbuluxi • Switshuriwa swa swihlovo swa vutivi na switshuriwa swo nyika vuxokoxoko • Switshuriwa swo engetela vutivi • Switshuriwa swa mbonoyingiselo (Tifilimi, minongonoko ya makombakule na tidokhumentari, mikombiso ya swilayidi, mikandziyiso, minongonoko ya xiyanamoya, swinepe / swifaniso / tifotho, vuyimbeleri bya vhidiyo)	Giredi ya 10	Marito ya 150 / ku lava ku ringana na timinete ti2
	Giredi ya 11	Marito ya 250 / ku lava ku ringana na timinete ti2½
	Giredi ya 12	Marito ya 350 / ku lava ku ringana na timinete ti3
KUMBE xikambelwana xo ringana timinete ta 30 ku katsa na xichupu xo yingiseriwa xo ringana timinete ti2 (eka Tigiredi ta 10 na 11) na xichupu xo yingiseriwa xo ringana timinete ti3 (eka Giredi ya 12) na swivutiso leswi faneleke swi hlamuriwa		

Nkarhi lowu ringanyetiweke eka vutihlanganisi bya swanomo

Switshuriwa	Nkarhi lowu pimiweke Tigiredi ta 10-12
Mimburisano, mijekajekisano, minkanerisano ya foramu / ntlawa / phanele	Timinete ta 20 - 30 eka ntlawa / tlilasi
Min'wangulano	Timinete ti3 - ta 4 eka xiphemu xitsongo xa ntlawa / timinete ta 5 - 6 eka ntlawa
Swiletelo na swileriso	Minete yin'we - ti2
Tiinthavhiyu	Timinete ta 8 - 10 eka ntlawa
Ku tivisa xivulavuri, ku nyika marito yo khensa	Minete yin'we - ti2
Ku hlaya loku lulamisiweke	Timinete ti2 - ti3
Mbulavulo lowu lulamisiweke, xiviko, nhluto	Timinete ti2 - ti3
Ku rungula xitori, ku hlamusela leswi nga humelela	Ku fika eka timinete ta 5
Nhlengeletano na mafambiselo ya yona	Timinete ta 8 - 10 eka ntlawa
Mbulavurisano wa siku na siku, xik: ku lava ku pfuniwa, ku kombela ku rivaleriwa, na sw.	Minete yin'we - ti2

3.2 KU HLAYA NA KU LANGUTISA

Ku hlaya na ku langutisa swi katsa swiphemu swimbirhi: 1) ku dyondza na ku tirhisa maqhinga leswaku xitshuriwa xi twisiseka; 2) ku dyondza na ku tirhisa vutivi bya swihlawulekisi swa switshuriwa. Swiphemu hiswimbirhi swi fanele swi va kona eka ku hlaya na ku langutisa swileriso swa switshuriwa swa matsalwa na leswi swi nga riki swa matsalwa.

Vundzeni bya ku hlaya na ku langutisa byi avanyisiwe hi: 1) ku hlayela ku twisisa; 2) ku hlayela ku dyondza swa mafundza (matsalwa), na 3) ku tihlayela wena n'wini u engetela vutivi.

Ku hlaya hi ku landzelela magoza

Ku dyondzisa ku xo hlaya hakanyingi swi katsa ku tirhisa swiyenge swa ku hlaya hi ku landzelela magoza. Lowu i nghingiriko lowu avanyisiweke hi swiyenge swinharhu leswi kombisaka maqhinga yo hlaya leswaku ku ta twisisiwa switshuriwa swo hlaya. A hi minkarhi hinkwayo laha ku nga ta tirhisiwa swiyenge hinkwaswo swa ku hlaya hi ku landzelela magoza. Xikombiso, loko vadyondzi va ri eku hlayeni ka muxaka wa xitshuriwa kumbe tsalwa leri va nga ri tiviki, va ta fanela ku endla nghingiriko wo **tilulamisela ku hlaya** lowu nga ta va lemukisa hi swihlawulekisi swa le ndzeni swa switshuriwa swa muxaka lowu, na ku va pfuna leswaku va kota ku swi yelanisa na ntokoto kumbe vutivi lebyi va nga na byona. Migingiriko yo **hlaya** yi ta va pfuna leswaku va kota ku tlhantlha no xopela xivumbeko na swihlawulekisi swa ririmi ra switshuriwa leswi hi vuenti. Nghingiriko wa l**e ndzhaku ko hlaya** wu nga lava leswaku vadyondzi va tlhela va boxa leswi va swi hlayeke hindlela ya vona ya mavekelo ya timhaka.

Ku tilulamisela ku hlaya i goza leri vadyondzi va tivanaka na xitshuriwa. Laha ku tlhontlhiwa vuxaka na vutivi lebyi va nga na byona.

- Ku hlaya swihlawulekisi swa xitshuriwa hi ku hatlisa ku kuma xifaniso xa mhaka hi ku angarhela na ku hlayela ku kuma swo karhi: Mavito ya matsalwa, tinhlokomhaka, tinhlokomhakantsongo, swihlamuselaswifaniso kumbe swihlamuselatikhathuni, swiphemu swo voniwa na swo tsariwa, xik: tifonto na manomborelo, maandlalelo, swifaniso, tigirafu, tichati, tidayagiramu, mimepe, timenyu ta khompyutha, ku lava marito ya nkoka, na sw.

- Ku hlaya swiphemu swa buku hi ku hatlisa ku kuma xifaniso xa mhaka hi ku angarhela na ku hlayela ku kuma swo karhi, xik: pheji ra vito ra tsalwa, nongonoko wa leswi nga endzeni, kavanyisa ka tsalwa, dlilozari, xikombo, xitandzhaku, tinotsi leti tsariweke emakumu ka pheji, na sw.

- Ku vhumba vundzeni bya xitshuriwa hi ku tirhisa vutivi lebyi kumiweke loko ku hlayiwa hi ku hatlisa na ku hlayela ku kuma swo karhi.

- Ku dyondzisa ntivomarito wun'wana na wun'wana wa nkoka lowu vadyondzi va nga wu tiviki.

Ku hlaya swi katsa ku kumiwa ka nhlamuselo ya xitshuriwa na ku tekela enhlokweni swihlawulekisi swa matirhiselo ya ririmi ra xona.

- Ku kumiwa mongo wa xitshuriwa.

- Ku kumiwa ka tinhlamuselo ta marito na swifaniso swo ka ya nga tolovelekangi hi ku tirhisa vuswikoti bya maavanyiselo ya swiphemu swa rito loko ku vulavuriwa na vuthala bya mbangu lowu swi kumekaka eka wona.

- Ku tirhisa maqhinga yo twisisa switshuriwa: ku vona vuxaka exikarhi ka timhaka, ku kambela ku twisisa, ku endla leswaku rivilo ra mahlayelo ri fambelana na ku tika ka xitshuriwa, ku hlaya nakambe laha swi nga fanela, ku langutela ku kuma mahungu lama nga pfunetaka ntwisiso eka xitshuriwa, ku vutisa no hlamula swivutiso, (sukela eka swivutiso swa xiyimo xa le hansi ku ya eka xa le henhla), ku vona hi miehleketo, ku kumbetetela, ku hlayela ku kuma timhaka ta nkoka, ku languta nhlawulo wa marito na swiaki swa ririmi, ku lemuka muxaka wa xitshuriwa hi ku languta xivumbeko na swihlawulekisi swa matirhiselo ya ririmi.

- Ku endla tinotsi kumbe ku katsakanya timhaka ta nkoka na leto seketela.

Endzhaku ko hlaya mudyondzi u kota ku vona no angula ehenhla ka xitshuriwa hinkwaxo.

- Ku hlamula swivutiso swa xitshuriwa sukela eka swa xiyimo xa le hansi ku ya eka xa le henhla

- Ku fananisa na ku hambanisa; ku katsakanya

- Ku hlela, ku endla minkatsakanyo no nyika mavonelo ya wena

- Ku humesela leswi nga eka tsalwa hindlela ya vona yo tsala (laha swi nga fanela)

Ku hlaya switshuriwa swa matsalwa na swo ka swi nga ri swa matsalwa hi ku dzika

Hi nkarhi wo hlaya hi ku landzelela magoza ku fanele ku tirhisiwa maqhinga lama landzelaka:

Ku hlaya switshuriwa swo tsariwa swo koma hi ku dzika hi xikongomelo xo TWISISA eka xiyimo xa rito.

Vadyondzi va tirhisa maqhinga yo hambanahambana ku va va twisisa xitshuriwa. Va tumbuluxa ntivomarito hi ku tirhisa vuswikoti na mpaluxo wa marito lama ngo sungula ku voniwa

- Tirhisa tidikixinari, tithesorasi na swihlovo swin'wana swa vutivi ku kuma tinhlamuselo, mapeletelo, mavitanelo ya marito na swihluvi swa mbulavulo leswi marito yo ka ya nga tolovelekangi ya welaka ka swona.

- Ku tiva tinhlamuselo ta swirhangi leswi tolovelekeke (xik: *xi-*, *e-,* eka-) na swilandzi leswi tolovelekeke (xik: *- ana, - nyana, - etana*).

- Kuma nhlamuselo ya marito na vuxaka bya wona eka mindyangu ya marito u ri karhi u tirhisa timitsu, swilandzi na swirhangi leswi tolovelekeke

- Tirhisa mbangu lowu xitshuriwa xi nga eka wona (xik: tinhlamuselo leti nga ndzeni ka xivulwa), swikombavuthala/swinyikavuthala, (xik: hiko, mimfungho yo tshaha) na swikombavuthala / swinyikavuthala swa mimfungho (nkombiso wa ntikiso) ku kombisa nhlamuselo ya marito yo ka ya nga tolovelekanga

- Kombisa ku twisisa ka vufananisi (byo tirhisa timhaka leti nga humelela khale, swivuriso, na swivulavulelo leswi tolovelekeke (xik: Tomasi makholwa hi ku vona).

- Hambanisa eka marito lama nga na tinhlamuseloxidzi na marito lama nga na tin'wana tinhlamuselo vukhongeri matsalwe

- Hlela hilaha marito yo huma eka mifuwo yo hambanahambana ya vaka na ntikelo eka xitshuriwa (xik: marito yo huma eka tindzimi tin'wana, mavulavulelo ya le xitarateni, marin'wana, matheme ya rixaka ro karhi)

- Kombisa ku hambana exikarhi ka marito lama kanganyisaka: tihomonimi, tihomogirafu, vamavizweni (*lamula / lamula*; *sangu / xitheve*)
- Tiva minkomiso na mavitonkomiso yo hambanahambana.
- Tirhisa vutivi bya ntivoririmi ku kuma nhlamuselo ya. Languta swiaki swa ririmi eka nongonoko wa vuxokoxoko laha hansi.

***Ku hlaya switshuriwa swo tsariwa swo koma hi ku dzika hi xikongomelo xo TWISISA eka xiyimo xa xivulwa* na ndzimana**

Vadyondzi va tirhisa vutivi bya ntivoririmi ku va va twisisa mavumbelo ya swivulwa na maandlalelo ya switshuriwa. Dyondzo ya switshuriwa eka xiyimo lexi yi nyika nkarhi wa madyondziselo ya swiaki swa ririmi hindlela yo pfanganisa.

- Tiva, hlamusela u tlhela u xopaxopa nhlamuselo na ntirho wa swiaki swa ririmi na milawu eka switshuriwa. Languta swiaki swa ririmi eka nongonoko wa vuxokoxoko laha hansi.
- Xopaxopa xivumbeko xa switshuriwa leswi tirhisiweke hi swikongomelo swo hambanahambana (xik: nhlamuselo, xivangelo xa mhaka na mbuyelo) eka kharikhulamu na le ka marito ya switsalwambiko / marito ya swikoweto / mahlanganisi (xik: hi tlhelo rin'wana, hikuva). Languta tinxaka leti faneleke ta switshuriwa eka ku Tsala / ku Andlala.

***Ku hlaya switshuriwa swo tsariwa swo koma hi ku dzika hi xikongomelo xo TWISISA* eka xiyimo xa xitshuriwa hinkwaxo**

Vadyondzi va tirhisa vutivi bya tinxaka ta matsalwa na dyondzo ya switshuriwa swa mafundza hi xikongomelo xo twisisa nhlamuselo, xikongomelo, na nkucetelo swa xitshuriwa hinkwaxo.

- Ku yelanisa xitshuriwa na ntokoto lowu va nga na wona
- Tiva muxaka wa tsalwa na xikongomelo xa rona, xik: Mavonelo lama lavaka ku onga
- Tiva u tlhela u hlamusela swikongomelo na mavonelo swa mutsari
- Katsakanya swiphemu swa xitshuriwa kumbe xitshuriwa hinkwaxo leswaku ku fikeleriwa eka mahetelelo
- Vumba nkatsakanyo; xivumbeko na ku tiyisisa mavonelo
- Hlela nkoka wa xitshuriwa mayelana na xikongomelo xa xona
- Pimanisa / fananisa no hambanisa switshuriwa.

Ku hlaya switshuriwa swo tsariwa swo koma hi ku dzika hi xikongomelo xo endla NKATSAKANYO NA KU TEKA TINOTSI.

Vadyondzi va tirhisa matwisiselo ya vona ya swihlawulekisi swa switshuriwa hi xikongomelo xo xi katsakanya. Languta maqhinga yo hlaya laha henhla.

- Hlaya switshuriwa hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma mhakankulu na nkongomelo
- Hambanisa exikarhi ka timhakankulu na vuxokoxoko byo seketela

- Tsala nkatsakanyo wa timhakankulu hi marito ya wena.
- Longoloxa swivulwa u tirhisa mahlanganisi leswaku swi ta vumba xitshuriwa

Ku hlaya switshuriwa swo tsariwa swo koma hi ku dzika hi xikongomelo xo LEMUKA MATIRHISELO YA RIRIMI HI VUXOPERI

Vadyondzi va tirhisa matwisiselo ya vona ya ndlela leyi ririmi ri nga tumbuluxaka no va na vuxaka byo tiya exikarhi ka mutsari wa xitshuriwa na muhlayi. Va endla nxopoxopo wa xikongomelo xa laha xitshuriwa xi nga tsariwa xi sukela kona.

- Lemuka, xopaxopa na ku hlela ririmi ro tlhontlha matitwelo na ro onga
- Lemuka, xopaxopa na ku hlela mboyamelatlhelorin'we, ringhohe / ku venga ntlawa na mavonelo ya mhaka hi tihlo rin'we
- Lemuka, xopaxopa na ku hlela minkumbetelo u tlhela u hlamusela ntikelo wa yona
- Lemuka, xopaxopa na ku hlela nhlamuselo yo ringanyetiwa na yo vumba xiboho
- Lemuka, xopaxopa na ku hlela nhlamuseloxidzi na nhlamuselo yo tumbela / fananisa
- Nyika miehleketo ya wena mayelana na ku katsiwa kumbe ku siyiwa ka mahungu yo karhi.
- Lemuka, xopaxopa na ku hlela mavonelo ya mutsari ya timhaka

Ku hlaya SWITSHURIWA SWO TIRHISA TINDLELANYINGI TA VUHLANGANISI NA SWITSHURIWA SWO VONIWA hi ku dzika

(Eka Switshuriwa swo tirhisa tindlelanyingi ta vuhlanganisi ku tirhisiwa switirhisiwa swo voniwa na swo tsariwa eka xitshuriwa xin'we, xik. Swinavetiso, tikhatuni. Leswi swi nga katsiwa na ririmi leri tirhisiwaka eka ku vulavula no tirhisiwa ka swirho swa miri.)

Vadyondzi va tirhisa vutivi bya vona byo tiva swifaniso na swiphemu swo voniwa hi xikongomelo xo twisisa ndlela leyi swi seketelaka hakona matsalelo eka switshuriwa swo katsa ku voniwa no tsariwa. Vadyondzi va tirhisa ririmi ro xopaxopa no hlamusela dyondzo ya tifilimi hi xikongomelo xo twisisa no komba ku tsakela swiphemu swa switshuriwa swo voniwa na nkucetelo lowu swi nga na wona

- Lemuka, xopaxopa na ku hlela hilaha minchumu yo voniwa swo voniwa swi nghenelelanaka hakona na switshuriwa swo tsariwa eka switshuriwa swo katsa ku voniwa no tsariwa, xik: swifaniso, vuxokoxoko bya swo dirowa
- Lemuka , xopaxopa na ku hlela xikongomelo na hungu eka switshuriwa swo voniwa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko, xik: tigirafu, matafula, tidokhumentari, tichati na mimepe
- Lemuka , xopaxopa na ku hlela hungu na nkucetelo lowu minchumu yo voniwa yi nga na wona eka swinavetiso na vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka minchumu yo tsariwa na yo voniwa
- Lemuka , xopaxopa na ku hlela xikongomelo na hungu eka switshuriwa swo voniwa leswi kombaka vuxaka exikarhi ka swilo, xik: mimepe ya miehleketo, swifaniso, phayi chati, mimepe, minkunguhato

- Lemuka, xopaxopa na ku hlela xikongomelo, swihlawulekiso swo sasekisa na nkhaviso wa switshuriwa swo voniwa leswi nga tumbuluxiwa hi xikongomelo xo sasekisa, xik: swinepe / swifaniso / tifotho, filimi, swiphemu swo khavisa

- Lemuka , xopaxopa na ku hlela xikongomelo na hungu ra switshuriwa swo voniwa leswi tumbuluxiweke hi xikongomelo xo nyanyula no hangata, xik: filimi, tikhatuni, vuyimbeleri bya vhidiyo, swichupuchupu swa khomiki

- Lemuka, xopaxopa na ku hlela hungu na nkucetelo wa switshuriwaswo voniwa leswi seketelaka ku vulavula, xik: tiphositara, swifaniso

- Tirhisa tifilimi ku lemuka, xopaxopa na ku hlela vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka mpfumawulo, mbulavulo, xiendlo na minchumu yo voniwa eka tifilimi na swivumbeko swin'wana swa mbonoyingiselo.

Ku hlaya hi ku dzika ku kongomisiwe eka DYONDZO YA MATSALWA HINDLELA YA MAFUNDZA

Vadyondzi va hlaya, va hlela no angula ehenhla ka swihlawulekisi swo sasekisa swa switshuriwa swa matsalwa. Va tirhisa ririmi ro dyondza matsalwa hi xikongomelo xo twisisa no komba ku tsakela swiyenge swo hambanahambana swa switshuriwa swa matsalwa. Ku ta hlawuriwa tinxaka TIMBIRHI ta matsalwa eka Khataloko ya Rixaka ya Matsalwa ku dyondza swa mafundza na makambelelo lembe na lembe . Tinxakaxaka to hambanahambana ta switshuriwa ta dyondziwa eka Tigiredi ta 10-12: vutlhokovetseri na / kumbe swirungulwana na / kumbe novhele na / kumbe ntlangu na / kumbe swin'wana switshuriwa swo engetela vutivi. Languta "Switshuriwa leswi pfanganisiweke swa dyondzo ya vuswikoti bya ririmi" emakumu ka xiyenge lexi.

TIVANI LESWI: ntshikelelo eka ku dyondza switshuriwa hi ndlela ya mafundza wu ta cinca ku ya hi tsalwa / xitshuriwa lexi hlawuriweke.

- Twisisa swihlawulekisi swo hambanahambana swa tinxaka to hambanahambana ta matsalwa, xik: xitlhokovetselo xi na swihlawulekisi swo hambana na swa novhele.

- Tiva u tlhela u hlamusela ririmi ro gega na maqhinga yo nandzihisa mbulavulo eka switshuriwa swo hambanahambana, xik: vufananisi, xigego, vumunhuhati, ncino, riencisi, xithathelo, vuhambanisi, xikhovolelo, ximonyo, nkalamakholo, xiyimelo, vusasekisi, ntlangiso wa marito, mavulelo ya mhaka hindlela yo olova

- Tiva xikongomelo xa mutsari / mutlhokovetseri / muhumelerisi

- Hlamusela nhlawulo na nkucetelo wa marito eka **vutlhokovetseri** hindlela leyi swiyenge swa swona swi seketelaka hungu kumbe nkongomelo hakona. Swiyenge leswi swi nga katsa swigaririmi, swifaniso swo ehleketiwa, swiyenge leswi khumbaka xivumbeko na switirhisiwa swa mpfumawulo xik: yelano wa mimpfumawulo, mbuyelelo, ncino, mbuyelelo wa mimpfumawulo yo sungula ya marito eka mitila

- Hlamusela nhlawulo na nkucetelo wa marito eka **ntlangu** hindlela leyi swiyenge swa swona swi seketelaka hungu kumbe nkongomelo hakona. Ku engetela ehenhla ka swigaririmi, swifaniso swo ehleketiwa na swiyenge leswi khumbaka xivumbeko, swiyenge leswi swi nga katsa xik: kungu, makholo, vumunhuhati, swiletelo swa le xitejini, xikhovolelo xa ntlangu, mbangu.

- Hlamusela nhlawulo na nkucetelo wa marito eka **swirungulwana / tinovhele / tifilimi (tifilimi to engetela vutivi)** na ndlela leyi swiyenge leswi swi seketelaka hungu kumbe nkongomelo hakona. Ku engetela ehenhla ka swigaririmi na swifaniso swa le miehleketweni, swiyenge leswi swi nga katsa xiave xa murunguri, swiyenge leswi khumbaka xivumbeko, xik. kungu, mpaluxo, ku ndlandlamuka ka swiendlo, ntlimbo, makholo, nkalamakholo, ntsemo wa timhaka / xintshunxo, mbangu

- **Ku engetela, eka filimi**, ku tirhisa switekiwa swa khamera na ku swi hlela, xik: nteko wa le kusuhi, nteko wa le kule, muhlovo, vuyimbeleri na tinsimu, ku fikisa hungu/nkongomelo.

Ku hlaya na ku langutisa ko tiengetelela vutivi

Vadyondzi va titoloveta ku tirhisa maqhinga lama tirhisiweke eka ku hlaya hi ku dzika no dyondza switshuriwa hi ndlela ya mafundza hi xikongomelo xo tihlayela ku ri ndlela yo titsakisa no endla ndzavisiso. Vuleteri bya mudyondzisi eka ku fikelela no tiva xiyimo xa matsalwa i swa nkoka eka xiyenge lexi xa nongonoko wo hlaya.

- Ku fikelela tindhawu ta vuhlayiselo bya tibuku / tilayiburari na milawu ya mapakelo ya tibuku.
- Nyika vumbhoni bya ku hlaya ko engetela na ku langutisa hi ku nyika mimbulavulo, minkanerisano na nhluto wa buku / filimi / nongonoko.
- Hlaya / langutisa switshuriwa swo hambanahambana swo helela, xik: tibuku, timagazini, maphephahungu, tiwebusayiti, tifilimi, tidokhumentari, minongonoko ya le ka thelevixini leyi vaka kona hi nkarhi wa xikolo na loko xikolo xi humile.

Swikombiso swa tinxaka ta swivutiso swo kambela ku hlaya

Swivutiso swo lava ku tiva swo karhi	*Ku humelele yini endzhaku ka …? Nyika vito ra … Hlamusela leswi nga humelela e …* *I mani a nga vulavula na …? Nyika nhlamuselo ya ….?*
Swivutiso swo lava ku twisisa swo karhi	*A ku ri mani ximunhuhatwankulu …? Nyika xikombiso xa …? Hlamusela hi marito ya wena….?*
Swivutiso swo tirhisa vutivi lebyi nga kona ku kuma mhaka yo karhi	*U nga ehleketa hi xiyimo xin'wana laha ….? Ma tsundzuka leswaku a hi vulavula hi swigego - Mi nga xi hlamuserisa ku yini xigego eka ntila lowu?*
Swivutiso swo xopela	*Leswi a swi fanisa ku yini na …? Leswi a swi hambanisa ku yini na …? A wu ri wihi nkongomelo wa…? Hikwalaho ka yini u ehleketa …..?*
Swivutiso swo hlanganisela miehleketo	*Hi dyondze swo hambanahambana hi Xisomisana - Mi nga swi hlanganisela kutani mi hlamusela vumunhu bya yena? I munhu wa njhani?*
Swivutiso swo hlela	*Xana leswi swi pfuna hindlela yihi? U nga ehleketa ndlela yo antswa yo ….? Hi xihi xitlhokovetselo lexi u xi tsakelaka eka leswimbirhi? Hikwalaho ka yini?*

SWITSHURIWA LESWI TIRHISIWAKA EKA MADYONDZISELO YA VUSWIKOTI BYA RIRIMI HINDLELA YA MPFANGANISO, TIGIREDI TA 10-12

Ku engetela eka switshuriwa swa matsalwa swa madyondzelo ya mafundza, switshuriwa leswi faneleke ku dyondzisiwa eka Tigiredi ta 10-12 ti katsa switshuriwa swo tsariwa, swo voniwa na swa swihangalasamahungunyingi hi swikongomelo swo hambanahambana. Swin'wana switshuriwa va ta swi dyondza hikwalaho ka swihlawulekisi swa swona swo tsakisa; kasi swin'wana va ta swi dyondza tanihi hi swikombiso swa tinxaka ta matsalwa kumbe swa switsariwa. Vadyondzisi va fanele va tiyisisa leswaku vadyondzi va hlaya tinxaka to hambanahambana ta switshuriwa na swa matsalwa exikarhi ka lembe. Ku fanele ku va na ku ringanana exikarhi ka switshuriwa swo koma, leswo leha na le ka ku hlaya hi swikongomelo swo hambanahambana, xik: swikongomelo swo titsakisa (ku dyondza switshuriwa swa mafundza eka matsalwa), switshuriwa swa swihangalasamahungu leswi nyikiwaka vanhu, switshuriwa swo tiphina hi swona leswo voniwa

Switshuriwa swa matsalwa leswi nga ta dyondziwa hindlela ya mafundza. Tinxakaxaka ta matsalwa leti faneleke ku dyondziwa eka Tigiredi ta 10-12

Tinxaka ta matsalwa leti bumabumeriweke/ta ndzawulelo

Tinxaka **TIMBIRHI** ta matsalwa leti bumabumeriweke eka leti landzelaka leti katsiweke eka Khataloko ya Rixaka ya Matsalwa:

Novhele

Swirungulwana

(Giredi ya 10 - swirungulwana swa 6)

(Giredi ya 11 - swirungulwana swa 6)

(Giredi ya 12 - swirungulwana swa 8)

Ntlangu

Vutlhokovetseri

(Giredi ya 10 - switlhokovetselo swa 6)

(Giredi ya 11 - switlhokovetselo swa 8)

(Giredi ya 12 - switlhokovetselo swa 10)

Ku engetela vutivi

Tifilimi

Tidyondzo to karhi ta le ka thelevixini / tidokhumentari

Mintlangu ya le ka xiyanamoya

Switsalwana

Tibayogirafi

Tiothobayogirafi

Mitsheketo

Swikholwakholwana na mitsheketo ya swa khale

Switshuriwa swo tsariwa swo nyika vuxokoxoko

Tidikixinari

Tiinsayitlilophediya

Tixedulu

Matsalwa ya ndzetelo wa tiqingho

Tibuku to dyondza

Tithesorasi

Matafula yo komba minkarhi

Swiletelo swa Thelevhixini

Switshuriwa leswi kumekaka eka swihangalasamahungu

Tiatikili ta timagazini

Tiatikili ta maphephahungu

Tiedithoriyali

Switiviso

Matimu ya vafi

Mihluto

Tiburochara

Swinavetiso

Switshuriwa swo yingiseriwa swa xivumbeko xo tsariwa

Min'wangulano

Mimbulavulo

Tinsimu

Misavu

Switshuriwa swo tsariwa swo tihlanganisa na van'wana na swa switsalwambiko

Mapapila

Tidayari

Swirhambo

Tiimeyili

Marungula ya selifoni, thwita

Tinotsi

Swiviko

Switshuriwa swo tsariwa swo tihlanganisa na van'wana eka ta mabindzu

Mapapila ya mafundza

Makanelwa na tiajenda

Switshuriwa swa swihangalasamahungunyingi / Switshuriwa swo voniwa swo nyika vuxokoxoko

Tichati, mimepe

Tigirafu, matafula, phayi chati

Mimepe ya miehleketo, swifaniso

Tiphositara

Tifulayara, tiphamfulete, tiburochara

Mimfungho na swikoweto

tidokhumentari ta thelevixini

mapapila ya tiwebusayiti, tiinthanete, tibulogo

na swin'wana swa vutihlanganisi

Swivonivoni

Switshuriwa swa swihangalasamahungunyingi / swo voniwa swa vukhavisi

Tifilimi

Swinepe / tifotho

Swifaniso

Switshuriwa swa swihangalasamahungunyingi / swo voniwa swo titsakisa no hungasa

Tifilimi

Minongonoko ya Thelevixini

Tivhidiyo ta vuyimbeleri

Tikhatuni, mimpfapfarhutonthathelo (yo thathela xivumbeko xa munhu)

Swichupuchupu swa tikhomiki

Misavu (yo pfapfarhutiwa)

Ku tsala ekhumbini

Switshuriwa swo yingiseriwa

Minongonoko ya xiyanamoya

Swihlayiwa swa mintlangu

Swihlayiwa swa tinovhele kumbe swa swirungulwana

Mimbulavulo leyi kandziyisiweke

Swinavetiso swa xiyanamoya, Makombakule, maphephahungu na timagazini

Vulehi bya switshuriwa swo tsariwa leswi nga ta hlayiwa eka ku hlaya hi ku dzika / xikambelantwisiso na nkomiso

SWITSHURIWA	TIGIREDI	VULEHI BYA XITSHURIWA (MARITO)	
Xikambelantwisiso	Giredi ya 10	Marito ya 400 - 500	
	Giredi ya 11	Marito ya 500 - 600	
	Giredi ya 12	Marito ya 600 - 700	
SWITSHURIWA	**TIGIREDI**	**NHLAYO YA MARITO**	**VULEHI BYA NKOMISO**
Nkatsakanyo / nkomiso	Giredi ya 10	Marito ya 200	Marito ya 60 - 70
	Giredi ya 11	Marito ya 230	
	Giredi ya 12	Marito ya 250	

3.3 KU TSALA NA KU ANDLALA

Ku tsala na ku andlala swi katsa swiphemu swinharhu: 1) ku tsala hi ku landzelela magoza 2) ku dyondza no tirhisa vutivi bya xivumbeko na swihlawulekisi swa tinxaka to hambanahambana ta switshuriwa / matsalwa; 3) ku dyondza no tirhisa vutivi bya xivumbeko na mahikahatelo ya tindzimana na swivulwa.

Ku tsala hi ku landzelela magoza

Ku dyondzisa ku tsala hakanyingi swi katsa ku tsala hi ku landzelela magoza. Hambiswiritano, a hi minkarhi hinkwayo laha ku nga ta tirhisiwa swiyenge hinkwaswo swo tsala. Xikombiso, loko vadyondzi va tsala muxaka wa xitshuriwa kumbe wa tsalwa leri tolovelekeke, a swi nge bohi leswaku va xopaxopa xivumbeko na swihlawulekisi swa swona swa ririmi hi vuenti. Ku nga va na minkarhi yin'wana laha vadyondzisi va nga ta dyondzisa hi xivumbeko xa swivulwa kumbe ku tsala tindzimana, kumbe vadyondzi va nga tsala switshuriwa leswi nga riki na mimpfampfarhuto va ri karhi va tilulamisela xikambelo.

Magoza yo tsala

Nkunguhato / Ku tilulamisela ku tsala

- Xopaxopa xivumbeko, swihlawulekisi swa ririmi na maveketelelo ya timhaka swa muxaka wa xitshuriwa lexi hlawuriweke
- Teka xiboho mayelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu wa xitshuriwa / tsalwa leri hlawuriweke
- Endla mbhumbutsabyongo ehenhla ka nhlokomhaka hi ku tirhisa swo fana na mimepe ya miehleketo
- Kanerisanani hi maendlelo lama faneleke ku tirhisiwa eka ku kambela leswi tsariweke
- Endla ndzavisiso ehenhla ka nhlokomhaka, xik: evuhlayiselweni bya tibuku / layiburari kutani u hlawula vuxokoxoko lebyi faneleke
- Tiva miehleketo ya nkoka na vuxokoxoko byo seketela

Ku pfapfarhuta

- Tsala mpfapfarhuto wo sungula lowu nga ta tekela enhlokweni xikongomelo, vaamukeri va mahungu, nhlokomhaka na muxaka wa xitshuriwa / tsalwa
- Hlawula marito lama faneleke, xikombiso, eka ndzungulo kumbe xitlhokovetselo. Tirhisa marito yo tlhontlha na swivulwahava ku endlela leswaku xitshuriwa xi va xa ntikelo
- Veketela miehleketo hi ku landzelelana leswaku mavonelo ya mhaka ya ta khuluka hi mfanelo eka xitsalwana
- Hlengeleta miehleketo na / kumbe swifaniso leswaku xitori kumbe xitlhokovetselo xi ta twala
- Tivumbele rito (mavonele) na xitayili xa wena nwini
- Hlaya mimpfampfarhuto hi vuxoperi u tlhela u kuma xivikoxitsundzuxo eka mudyondzisi na vadyondzikuloni

Ku pfuxeta, ku hlela, ku hlayisisa na ku andlala

- Vadyondzi va hlela leswi va nga swi tsala na swa vadyondzikulobye hi ku tirhisa maendlelo lawa ku twananiweke hi wona leswaku va ta antswisa matsalelo ya vona
- Antswisa mahlawulelo ya marito, na xivumbeko xa swivulwa na tindzimana
- Tirhana na malongolokelo na mayelaniselo ya tindzimana
- Susa marito kumbe swivulwa leswi nga na tinhlamuselo to tlula yin'we, marito yo tala lama swi nga boheki leswaku ma tirhisiwa na ririmi leri nga pfumeleriwiki / ro khunguvanyisa van'wana
- Tirhisa ntivoririmi, mapeletelo na swihikahato hindlela leyinene na hi mfanelo
- Lulamisa mpfapfarhuto wo hetelela lowu katsaka byandlalohandle, xikombiso, tinhlokomhaka na tifonto
- Andlala xitshuriwa

Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi hi nkarhi wo tsala

Rhejisitara, xitayili na rito

- Tirhisa rhejisitara leyi faneleke, xik: ku tirhisa ririmi ra mafundza eka papila ra swa mafundza, na xitayili (xa mafundza kumbe xa nkamafundza)
- Tiva rito ra mutsari, xikombiso: tsala hi mavonelo ya munhu ya timhaka

Mahlawulelo ya marito

- Tiva no tirhisa ntivomarito yo hambanahambana
- Tiva tinhlamuseloxidzi na tinhlamuselo to kumbetela ta marito
- Tiva leswaku rito ro karhi i xihluvi muni xa mbulavulo na matirhiselo ya rona exivulweni
- Tiva loko rito ri ri ra mafundza, ra nkamafundza, ra le xitarateni, ro ka ri nga pfumeleriwi / ro khunguvanyisa van'wana na leswaku ri nga tirhisiwa ku yini kumbe ri vheta ri nga ha tirhisiwi
- Peleta marito hindlela leyinene
- Tirhisa tidikixinari ta ririmi rin'we na ta tindzimi timbirhi xikan'we na tithesorasi leswaku u ta engetela ntivomarito
- Tshama u ri na dikixinari ya wena n'wini kumbe buku ya ntivomarito leswaku u ta engetela vutivi bya marito

Mavumbelo ya swivulwa

- Tsala swivulwan'we, swivulwankatsano na swivulwampfilungano
- Tirhisa mahlanganisi ku vumba swivulwankatsano, xik: naswona, kambe, kumbe, se, kutani
- Tirhisa mahlanganisinandza: ku vumba swivulwampfilungano

- Swivulwana swa nkarhi: *rini, ku nga si, endzhaku ka, ku sukela, loko ku ri karhi, ku fikela*
- *Swivulwana swa xipimelo: ioko, handle ka loko*
- *Swivulwa*na swa xikongomelo: *leswaku ku ta, leswaku*
- Swivulwana swa xivangelo: *hikuva, tanihileswi*
- Swivulwana swa hakelo: *leswaku swi ta*
- Swivulwana swa mpfumelelano: *hambiloko, hambileswi, loko ka ha*
- Swivulwana swa ndhawu: *kwihi, kun'wana na kun'wana*
- Swivulwana swa maendlelo: *tanihi, ku fana na, hindlela leyi*Tirhisa swivulwana swa engetelo swo nyika nhlamuselo na swo ka swi nga nyiki nhlamuselo

- Tirhisa swivulwahava swa riviti, swivulwahava swa rihlawuri na swivulwahava swa riengeteri ku ndlandlamuxa swivulwa.

Matsalelo ya ndzimana

- Tsala tindzimana leti nga na xivulwa xa nhlokomhaka na swivulwa swo seketela eka switshuriwa leswi vulavulaka hi timhaka ta ntiyiso
- Veketela swivulwa hi ku landzelelana ka swona leswaku swi ta vumba ndzimana leyi twalaka leyi yelanaka na muxaka wa xitshuriwa
- Tirhisa nandzelelano lowu faneleke lowu nga ta hlanganisa swivulwa endzimaneni:
  - Ku longoloxa miehleketo: *xosungula, xavumbirhi, xohetelela, na swin'wana.*
  - Ku engetela timhaka: *ehenhla ka sweswo, ku yisa emahlweni, ku engetela, na swin'wana.*
  - Vufananisi: *leswi fanaka na, leswi yelanaka na, hindlela leyi fanaka na, na swin'wana.*
  - Vuhambanisi: *hambiswiritano, hambiloko, hambileswi, hi tlhelo rin'wana, na swin'wana.*
  - Xivangelo / mbuyelo: *hikuva, hikwalaho, hikwalaho ka leswi, na swin'wana.*
  - Xipimelo: *loko, loko kuri ku, handle ka swona, na swin'wana.*
  - Ku landzelelana ka minkarhi: *landzelaka, ku ngari khale, endzhaku ka, kutani, endzhaku, hixihatla, endzhaku ka swona, na swin'wana.*
- Tirhisa mahlanganisi, masivi, mbuyelelo wa marito, vamavizweni na maritofularha hi mfanelo leswaku ku tumbuluxiwa ndzimana leyi twalaka (ndzimana leyi nga na swihlanganisi leswi endlaka leswaku yi va na vun'we lebyi nyikaka nhlamuselo leyi twalaka)

Milawu ya matirhiselo ya ririmi (mpeleto na swihikahato)

- Tiva u tlhela u kota ku tirhisa swihikahato leswi landzelaka hi mfanelo na hi nkhaqato: hiko, hefemulo, hikombirhi, hikohefemulo, xiboho, xirhatana, mfungho wa xivutiso, mfungho wa rihlamari, swiangamelo, swinghenelo.

Tinxaka ta switshuriwa - xivumbeko na swihlawulekisi swa ririmi

Vadyondzisi va fanele va tiyisisa leswaku vadyondzi va tsala switshuriwa swo hambanahambana exikarhi ka lembe. Ku fanele ku va na ku ringanana exikarhi ka switshuriwa swo koma, swo leha na le ka ku tsala hi swikongomelo swo hambanhambana: vutivi bya xiakhademiki, vutumbuluxi, swa munhu hiyexe / swa hanyelo ra munhu na van'wana na swa le ntirhweni. Vadyondzisi va fanele va hlawula muxaka wa xitshuriwa / tsalwa na nhlokomhaka leyi faneleke leyi vadyondzi va nga ta tsala hi yona, xikombiso, xitsalwana xa mavonelo hi nhlokomhaka leyi nge 'Munhu a nge swi koti ku hanya ehandle ka selulafoni.'

Matafula lama nga laha hansi ma hlamusela tinxakaxaka ta switshuriwa leti vadyondzi va faneleke ku dyondzisiwa ku ti tsala eka Tigiredi ta 10-12; tinxaka tin'wana ta switshuriwa ti nga katsiwa laha swi nga fanela.

Switsalwana, switshuriwa swa switsalwambiko swo leha na swo koma (Matwisiselo ya swa tidyondzo na vutumbuluxi)

Muxaka wa Xitshuriwa	Xikongomelo	Xivumbeko xa Xitshuriwa	Swihlawulekisi swa Ririmi
Xiviko xa vuxokoxoko (Xitsalwambiko xo leha)	Ku ntlawahata no hlamusela xivono	• Ku ntlawahata hi ku angarhela, xik: *Ndzeyana i swinyenyana swo dya mbewu.* • Ku ntlawahata hi ku tishisa marito ya xithekeniki • Ku hlamusela nehumu ku karhi katsiwa swinwana kumbe hinkwaswo swa leswi landzelaka: o Swihlawulekiso, xik. Xinyenyana xa xinuna xi na muhlovo wo voningela, wu nga ra wa xithsopana kumbe wa ntima o Swirho na ntirho wa swona, xik. Tiwivhara ti na nomo wa xirhendzevutani o mintolovelo, mahanyelo na ntirho, eg. Tiwivhara ti endla swisaka leswikulu swo lukiwa • Nhlamuselo yi nga katsa switshuriwa swo voniwa, xik. mimpfamfarhuto na swifaniso.	• Swi tsariwa hi nkarhi wa sweswi • Makongomiselo yo angarhela, xik: Ndzeyana hi ku angarhela a hi xinyenyana xo karhi, kambe i ntlawa wa swinyenyana leswi dyaka mbewu • Swi nga sukela eka vuxokoxoko byo angarhela ku fika eka byo kongoma • Swi nga tirhisa ntivomarito wa xithekiniki

Maendlelo (xik: swileriso, swiletelo, na milawu) (Xitsalwambiko xo koma)	Ku hlamusela magoza kumbe ku lerisa hilaha nchumu wo karhi wu endliwaka hakona	• Xikongomelo: Nhlamuselo ya leswi swi faneleke ku fikeleriwa xik: *maendlelo ya khavhara ya photifoliyo* • Switirhisiwa swi longoloxiwa hi mfanelo, xik: *Papila lerikulu ro ka ri nga tsaleriwangi ra swa vutshila, tipendhe, na swin'wana* • Magoza lama longoloxiweke lama faneleke ku landzeleriwa ku fikelela xikongomelo, xik: *xosungula endla byandlalo hi ku pendha hi pendhe ya wasi epapileni,* • Swi nga katsa xitshuriwa xo voniwa, xik: swifaniso na swin'wana	• Swi tsariwa hindlela yo lerisa xik: Penda hi muhlovo wa wasi… • Hi ku landzelelana xik: *xosungula …. lexi landzelaka …..* • Ku tirhisa ndlela ya tinomboro kumbe tibulete ku komba ku landzelelana • Kongomisa eka vuyimeri byo angarhela bya vanhu, handle ka mavito ya vanhu vo karhi • Swikombiso swa xivangelo na mbuyelo
Nhlamuselo (xik: sekele ya vutomi bya phaphatana; matirhelo ya njhini yo endla gezi) (Xitsalwambiko xo koma)	Ku hlamusela leswaku hikwalaho ka yini na leswaku maendlelo yo karhi ma humelerisa ku yini	• Nhlamuselo yo angarhela yo tivisa nhlokomhaka xik: *Ku hlamusela leswi muchini wa gezi wu tirhaka swona* • *Magoza lama tirhisiwaka ku hlamusela leswi muchini lowu wu tirhisisiwaka xiswona.* • Swi nga katsa xitshuriwa xo voniwa, xik: swifaniso	• Swi tsariwa hi nkarhi wa sweswi • Ku nga tirhisiwa mahlanganisi na swin'wana swo komba nkarhi, xik: *kutani, ku landzela, na swin'wana.* • Ku nga tirhisiwa mahlanganisi ya ntolovelo na swin'wana swiphemu swo hlanganisa swivulwa, xik: hikuva, *kutani, leswi swi vanga…* • Ku nga tirhisiwa xitwisiwa
Ku susumeta / Mavonelo (Xitsalwana)	Ku nyika mavonelo ehenhla ka mhaka yo karhi; ku ringeta ku onga muyingiseri	• Nhlamuselo ya mavonelo, xik: *Switolo swi fanele ku pfariwa hi Sonto* • Nongonoko wa minseketelo - hi xitalo ma va hi xivumbeko xa poyinti na nhlamuselo xik: *Munhu un'wana na un'wana u lava siku ro wisa. Leswi i swa nkoka eka vanhu lava tirhaka eswitolo hikuva…* • Ntiyisiso - nkatsakanyo na nhlamuselo yin'wana yo sungula xitshuriwa xa mavonelo, xik: *Hi swi vonile leswaku… kutani…*	• Nkarhi wa sweswi • Kongomisa ngopfu eka timhaka to angarhela, xik: *switolo, vanhu* • Xivangelo na mbuyelo, mahlanganisi ya mpfumelelano xik: *leswi swi komba, hambileswi, hikuva, kutani* • Ku suka eka leswi angarhelaka ku ya eka leswo kongoma

Nkanelo (Xitsalwana)	Ku nyika mavonelo ya matlhelo yo hambanahambana	• Nhlamuselo ya mhaka; ku nga tlhela ku langutisisiwa mavonelo ya nkoka, xik: Mhaka yo va hi ambala yunifomo ya xikolo kumbe hi nga ambali i ya nkoka. Ku na swivangelo swa kahle eka matlhelo himambirhi… • Nkanelo wo yima na mhaka na swo seketela • Nkanelo wo kanetana na mhaka na swo seketela • Mahetelelo - nkatsakanyo na swibumabumelo	• Nkarhi wa sweswi • Timhaka to angarhela, xik: Yunifomo ya xikolo, machudeni • Xivangelo na mbuyelo, mahlanganisi ya mpfumelelano, xik: kutanike, hambileswi, kutani • Ku suka ka timhaka to angarhela ku ya ka leto kongomisa
Mianakanyo (Xitsalwana)	Ku kombisa matitwelo ya munhu ehenhla ka mhaka yo karhi	• Mutsari a nga kombisa mianakanyo ya yena ehenhla ka norho kumbe ku navela ka yena, *xik: Leswi ndzi tsundzukaka swona hi mudyondzisi wa mina loyi ndzi n'wi rhandzaka; ndlela leyi ndzi vonaka vutomi hi yona.* • Timhaka ta matitwelo ya munhu i ta nkoka. • Xiphemu lexikulu xa xitsalwana xi nga ha va hindlela ya nhlamuselo.	• Masivi ya xiviri • Ntivomarito lowu kombisaka mavonelo ya munhu, matitwelo, na sw.
Nhluto (xik: nhluto wa buku kumbe wa filimi) (Xitsalwambiko xo leha)	Ku komisa, ku xopaxopa no angula ehenhla ka xitshuriwa xa matsalwa kumbe matirhelo	• Mbangu: vuxokoxoko bya vundzhaku tanihi mutsari, mukombisi, muxaka wa ntirho • Nhlamuselo ya xitshuriwa: yi hlamusela swiphemu swa xitshuriwa swo fana na swimunhuhatwankulu, tindhawu ta nkoka na mavumbelo ya swihlawulekisi • Ku ahlula: ku hlela ntirho hi ku nyika mavonelo kumbe maahlulelo	• Swi tsariwa hi nkarhi wa sweswi kumbe lowu nga hundza • Ku hleriwa ka xitshuriwa hi ku tirhisa ntivomarito wo komba bumabumela • Xik: swa tsakisa, swa nyanyula, i swa nkoka, swi na vuxokoxoko lebyi lavekaka, i swa xiyimo xa le henhla

Ndzungulo (Xitsalwana)	Ku hungata	• Maendlelo yo tivisa swimunhuhatwa na mbangu, xik: *Khale ka khaleni a ku ri na wansati un'wana loyi a a tshama na n'wana wa yena wa mufana loyi a a vitaniwa Gezani. A va ri swisiwana*. • Swiyimo leswi vangaka ku tika ka timhaka, xik: *Gezani u tirhise mali hinkwayo leyi mana wa yena a a n'wi nyike yona a xava byalwa. Mana wa yena a a hlundzukile*. • Swiboho na mahetelelo: *Gezani u vuye na mali yo tala leyi a nga yi wina kutani va hanye hindlela yo tiphina na mana wa yena hilaha ku nga heriki*	• Swi tsariwa swi va eka munhu wo sungula kumbe wa vunharhu • Swi tsariwa swi va eka nkarhi lowu nga hundza • Timhaka leti nga humelela ti hlamuseriwa hi ku landzelelana ka tona • Vuhlanganisi byo kombisa nkarhi, xik: *Nkarhi luwa nampundzu, mbhayimbhayi, xikan'we* • Ku tirhisiwa n'wangulano • Ku tirhisiwa ririmi ro endla leswaku muhlayi a vona ntikelo wa timhaka, xik: *maengeteri, mahlawuri, swifaniso*
Nhlamuselo (Xitsalwana)	Ku hlamusela mhaka hindlela ya matimba leyi twalaka swi va erivaleni.	• Ndzemukiso: Wu nyika nhlamuselo yo karhi yo angarhela mayela na leswi vuriwaka • Nhlamuselo: hlamusela swihlawulekisi swa dyondzo yo karhi.	• Swi nga tsariwa hi nkarhi lowu nga hundza kumbe wa sweswi • Swi tumbuluxa xifaniso hi marito • Ku tirhisiwa mahlawuri na maengeteri • Ku tirhisiwa ririmi ro gega, xik: vufananisi, xigego, vumunhuhati, mimpfumawulo leyi fanaka eka xivulwa

Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha na swo koma (Vunwinyi / swo tihlanganisa na vanwana)

Muxaka wa xitshuriwa	Xikongomelo	Xivumbeko xa xitshuriwa	Swihlawulekisi swa ririmi
Dayari / jenali (Xitsalwambiko xo koma)	Munhu u tsala timhaka leti ti n'wi humeleleke evuton'wini	• Hakanyingi timhaka ti tsariwa eka buku yo hlawuleka (dayari kumbe jenali) • Timhaka ti nghenisiwa hindlela ya ntolovelo (xik: siku na siku kumbe hi vhiki) • Timhaka ta sikuhatiwa • Ku nga tirhisiwa swifusi swo hlamusela minoko to	• Hakanyngi yi tsariwa hi nkarhi lowu nga hundza • Hindlela ya nkamafundza • Mutsari u tsala timhaka ta yena n'wini
Imeyili (Xitsalwambiko xo koma)	Ku tivisa na ku hlayisa vuxaka	• Adirese ya muamukeri wa mahungu - leyi hi xitalo ku vaka ku ri vito ra muamukeri wa mahungu na vukorhokeri bya imeyili na tiko laha vukorhokeri lebyi byi kumekaka kona. Xikombiso. Basani (vito)@ gmail. (vukorhokeri) za (tiko). • CC: lava ku nga va vaamukeri va mahungu lava na vona imeyili yi kongomisiweke eka vona • Nhlokomhaka: ku vuriwa nkomiso wa vundzeni bya imeyili • Mahungu • Vito ra murhumeri SWA NKOKA: adirese ya murhumeri yi vonaka xikan'wekan'we loko imeyili yi amumukeriwa. Murhumeri a nga rhumela vuxokoxoko byin'wana bya vutihlanganisi emakumu loko a swi lava. Leswi swi vuriwa nsayino	Vutihlanganisi byo yelana na mbulavulo
Papila ra xinghana (Xitsalwambiko xo leha)	Ku tivisa na ku hlayisa vuxaka	• Adirese, siku na manghenelo • Xivumbeko xa hungu xi ta hambana ku ya hi xikongomelo (xik: ku tivisa munhu timhaka leti a nga salela endzhaka eka tona, ku tlangela, ntwelavusiwana) • Mahetelelo	Hakanyingi ri tsariwa hindlela ya nkamafundza kambe ma nga hambana, xik: papila ro chavelela ri nga va hi xivumbeko xa mafundza. Swihlawulekisi swa ririmi swi ta hambana ku ya hi xikongomelo xa hungu

Ndzungulo wa mintoko (Xitsalwambiko xo leha)	Ku rungula hi leswi munhu a hlanganeke na swona evuton'wini	• Ndzetelo: Ku hlamusela mbangu xik: A ku ri hi nkarhi wo wisa wa swikolo • Ku landzelelana ka timhaka leti humeleleke xik: Ndzi ye eka Khensani …. Kutani …. • Ku nga engeteriwa vuxokoxoko byin'wana ehenhla ka leswi humeleleke xik: A a hlamarile ku va a ndzi vona. • Ndzetelo nakambe - nhlamuselo yo pfala leyi nga katsaka swiengetelelo xik: ndzi navela onge ndzi nga tshama nkarhi wo leha na Khensani. Hi tiphinile swinene.	• Hakanyingi swi tsariwa hi nkarhi lowu nga hundza • Swi hlamuseriwa swi ri eka munhu wo sungula kumbe wa vunharhu • Ku tirhisiwa swihlanganisi swa nkarhi xik: xosungula, kutani, ku landzela, endzhaku ka swona, loko sweswo swi nga se humelela, eku heteleleni, kuve • Swi nga kongomisiwa eka munhu un'we kumbe eka ntlawa • Ku nga tirhisiwa maendlelo ya nkamafundza
Xirhambo (na nhlamulo) (Xitsalwambiko xo koma)	Ku rhamba un'wana endhawini yo karhi kumbe ku n'wi rhamba leswaku a ta endla swo karhi (munhu u fanele a pfumela kumbe a ala)	• Xi nga teka xivumbeko xa papila ra xinghana kumbe ku nga tirhisiwa khadi ra xirhambo. Xi katsa: • Muxaka wa timhaka / ntirho • Ndhawu laha swi nga ta humelela kona • Siku na nkarhi • Xi nga katsa maambalelo • Vito ra murhambi • Xi nga katsa xitsundzuxo xo va varhambiwa va fanela ku hlamula hi nkarhi • Xi nga va xi khavisile • Nhlamulo yi nga va yi ri hi xivumbeko xo tsariwa	• Xi nga va hi xivumbeko xa mafundza kumbe xa nkamafundza • Xi va xi komisiwile xi kogomisiwa eka timhakankulu • Ku tirhisiwa swivulwana swa muxaka wa swirhambo xik: ndzi tsakela ku mi rhamba eka… • Nhlamulo yi fanele yi va hindlela yo titsongahata xik: ndza khensa swinene ku rhambiwa, kambe ndzi ta tsandzeka ku va kona hikwalaho ka…
Matimu ya mufi (Xitsalwambiko xo leha)	Ku byela van'wana hi ta hanyelo na rifu ra un'wana munhu	• Mavito na xivongo; siku ro hundza emisaveni, laha mufi a a tshama kona loko a ta hundza emisaveni; siku ro tswariwa; ndhawu yo tswariwa; vanhu va nkoka lava siyiwaka hi mufi (muringani, vana) na mavito ya vona; nkarhi,siku na nkarhi laha a nga ta lahliwa kona • Swin'wana swa leswi landzelaka swi nga vutisiwa: Xivangelo xa rifu; marungula ya vutomi bya mufi; vuxokoxoko bya xivongo xa mufi	• Ma tsariwa hindlela ya mafundza • Ku nga tirhisiwa swisasekiso xik: ku 'hundza emisaveni' ematshan'weni ya 'ku fa' • Hakanyingi matimu ma komisiwa • Ku tirhisiwa milawu ya ririmi xik: swihanano swi nga nyikiwa…

N'wangulano (Xitsalwambiko xo leha)	I rhekhodo yo cincana ka swivulavuri loko swi ri karhi swi vulavula hi mavonelo ya swona ya timhaka	Loko ku tsariwa n'wangulano: • Tsala mavito ya swimunhuhatwa etlhelweni ra ximatsi ra pheji; • Tsala hikombirhi endzhaku ka vito ra xivulavuri lexi vulavulaka; • Tirhisa ntila wuntshwa ku kombisa xivulavuri xin'wana na xin'wana lexintshwa; • Kombisa swiendlo na mavulavulelo ya swivulavuri hi ku swi nghenisa eka swiangi loko swivulavuri swi nga si vulavula • Tsala mbangu wa n'wangulano u nga si sungula ku wu tsala	• Loko n'wangulano wu katsa swirho swa ndyangu kumbe vanghana ku tirhisiwa ririmi ra ntolovelo. Swivumbeko swa ntolovelo swa swikombelo, swivutiso na swiringanyeto swa tirhisiwa • Loko n'wangulano wu katsa vanhu lava nga tolovelanangiki ku tirhisiwa ririmi ra mafundza, swivulavuri swa titsongahata loko swi vulavula hi tlhelo ra swikombelo, swivutiso na swiringanyeto
Inthavhiyu (Xitsalwambiko xo leha)	Munhu un'we kumbe vo tala va vutisa kumbe ku kambela munhu un'we kumbe vo tala	• Xivulavuri xin'wana xi tlhontlha lexin'wana hi ku vutisa swivutiso. Mbuyelo hi xitalo ku va lowu muinthavhiyuwi a lavaka ku kuma swo karhi hi muinthavhiyuwiwa, ku nga va ku ri leswi va swi kotaka swinene, vuswikoti bya swo karhi, leswi a tsandzekaka eka swona, na sw. Ku fana na le ka n'wangulano; • mavito ya swivulavuri ya tsariwa eka tlhelo ra ximatsi ra pheji; • Ku tirhisiwa hikombirhi endzhaku ka vito ra ximunhuhatwa lexi vulavulaka; • Ku tirhisiwa ntila wuntshwa ku kombisa xivulavuri xin'wana na xin'wana lexintshwa.	Yi tsariwa hi nkarhi wa sweswi

Mbulavulo (Xitsalwambiko xo leha)	Ku tivisa, ku dyondzisa na ku hungasa vaakatiko	• Sungula na ku kunguhata xitayili lexi faneleke ku tirhisiwa, rini, kwihi, hikokwalaho ka yini (xikongomelo) mani (vahlaleri) • Xivulwa xa maghenelo xi fanele ku koka rinoko • Ndlandlamuxa timhaka kahle u papalata matirhiselo ya marito kumbe swivulwa leswi tirhisiwaka ku tlula mpimo • Endla leswaku swisolo leswi u swi nyikaka na tindlela to swi olola swi ringanana • Mahetelelo ya na nkoka, naswona ya nga tsariwi onge i nkatsakanyo wa leswi nga tsariwa.	• Tirhisa swivulwa swo koma leswi twisisekaka hi ku olova, u tirhisa swikombiso swo toloveleka

Switshuriwa swa switsalwambiko (swa mabindzu)

Muxaka wa xitshuriwa	Xikongomelo	Xivumbeko xa xitshuriwa	Swihlawulekisi swa ririrmi
Papila ra mabindzu (Xitsalwambiko xo leha)	Yo hambanahambana xik: ku apulayela ntirho kumbe basari; ku vilela, xikombelo, na swin'wana	• Adirese ya mutsari, siku, adirese ya muamukeri, manghenelo • Ri nga va na nhlokomhaka • Xivumbeko xa hungu xi ta hambana ku ya hi xikongomelo xik: papila ro ya eka muhleri • Mahetelelo, Nsayino	• Hi xitalo ri tsariwa hi xivumbeko xa mafundza • Ri tirhisa milawu ya ririmi xik: *Nkulukumba / Manana, Loyi a tshembekeke* • Ri tsariwa hindlela yo koma naswona ri hatla ri nghena eka timhaka leti ku vulavuriwaka hi tona
Tsalwavutitivisi (CV) (Xitsalwambiko xo leha)	Ku nyika nkomiso / nkatsakanyo wa vutomi na tidyondzo ta munhu	• Vuxokoxoko bya munhu: vito, siku ro tswariwa, tiko ro tswaleriwa eka rona, nomboro ya pasi, adirese na swin'wana • Tidyondzo leti dyondziweke xik: tigiredi leti pasiweke • Ntokoto wa swa ntirho (loko wu ri kona) • Mitolovelo na leswi tsakeriwaka • Lava va nga seketelaka leswi tsariweke • Tsalwavutitivisi (cv) ri fanele ri tsariwa hindlela leyi kokaka mahlo	• Hi ku komisa - a ri fanelangi ri hundza eka mapapila mambirhi • Ku tirhisiwa tinhlokomhaka na tibulete • Ra mafundza no kongoma
Ku tata tifomo (Xitsalwambiko xo koma)	Yo hambanahambana xik: Ku apulayela ntirho kumbe ndhawu eyunivhesithi, na swin'wana	Swi ta hambana ku ya hi xikongomelo	Fomo yi tatiwa hindlela yo koma, hi nkhaqato, mafundza, yi basa, hi xitsalo xa ntima (matsalelo ma fanele ma va lama hlayekaka)

Ajenda na makanelwa (Xitsalwambiko xo leha)	Ajenda ya nhlengeletano yi nyika xivumbeko xa nhlengeletano	• Vito ra nhlangano • Siku, nkarhi na ndhawu ya nhlengeletano • Ku amukela no kombela ku khomeriwa • Leti humaka eka makanelwa ya nhlengeletano lowu nga hundza • Nongonoko wa leswi ku faneleke ku vulavuriwa hi swona • Timhaka tin'wana na tin'wana	• Timhaka leti ku nga ta vulavuriwa hi tona ta nambariwa • Ku tirhisiwa ririmi hindlela yo komisa swinene • Marito ya swiendlo ma nga tirhisiwa xik: *pfumelelana, kanela, tivisa* • Ku tirhisiwa ririmi ra mafundza • Ku tirhisiwa milawu ya ririmi xik: *Leti humaka eka makanelwa; timhaka tin'wana na tin'wana*
	Makanelwa ya nhlengeletano ya nyika / nhlamuselo ya timhaka leti nga humelela eka nhlengeletano	• Vito ra nhlangano • Siku, nkarhi na ndhawu laha nhlengeletano a wu khomeriwe kona • Lava a va ri kona na lava va nga kombela ku khomeriwai • Makanelwa ya nhlengeletano lowu nga hundza, ku nga pfumelelaniwa ehenhla ka wona (ma nga lulamisiwa) • Rekhodo ya leswi nga kaneriwa, swiboho leswi nga tekiwa na lava nga vulavula • Nkarhi lowu nhlengeletano wu nga hela hi wona	• Ririmi leri komisiweke • Ririmi ra mafundza • Ku nomboriwa ka leswi ku nga vulavuriwa hi swona • Ku nga va ku tirhisiwe tinhlokomhaka • Ku va ku tirhisiwe milawu ya riririmi • Xik: Leti humaka eka makanelwa; Timhaka tin'wana na tin'wana
Fulayara (Xitsalwambiko xo koma)	Ku onga un'wana leswaku a xava swo karhi kumbe leswaku a tirhisa leswi u swi kombisaka	• Yi va yi ri eka phepha leritsongo xik: ra A5 • Nhlokomhaka yi fanele yi koka mahlo, Ku va ku tsariwe xilogene kumbe logo • Nhlamuselo yo koma ya leswi kombisiweke • Nongonoko wa leswi vanhu va nga ta vuyeriwa hi swona • Vuxokoxoko bya vutihlanganisi xik: webusayiti • Yi nga va yi khavisiwile	• Yi va yi kongomisiwe eka muhlayi • Ku va ku tirhisiwe ririmi hindlela yo koma • Ku tirhisiwa ririmi leri nga ta endla leswaku muhlayi a kokeka rinoko xik: maengeteri, mahlawuri, ririmi ro gega ro fana na mimpfumawulo leyi fanaka eka xivulwa, swigego

Xinavetiso (Xitsalwambiko xo koma)	Ku onga un'wana leswaku a xava swo karhi kumbe leswaku a tirhisa leswi u swi navetisaka	• Xi nga tsariwa hi swivumbeko swo hambanahambana • Tirhisa swilogene na tilogo • Tirhisa tithekiniki ta swinavetiso • Tirhisa swikhavisi leswaku xinavetiso xi ta va lexi kokaka mahlo no tshama xi ri karhi xi tsundzukiwa	Ku tirhisiwa ririmi ro gega na leri tirhisiwaka eka vutlhokovetseri ku endlela leswaku leswi navetisiwaka swi va na ntikelo na leswaku swi tshama swi ri karhi swi tsundzukiwa xik: xigego, xifananiso, mimpfumawulo leyi fanaka eka xivulwa, mbuyelelo, yelano wa mimpfumawulo, ncino
Languta eka switshuriwa swa vunwinyil swo tlhlanganisa na vanwana	Languta eka switshuriwa swa vunwinyi swo tlhlanganisa na vanwana	Languta eka switshuriwa swa vunwinyi swo tlhlanganisa na vanwana	Languta eka switshuriwa swa vunwinyi swo tlhlanganisa na vanwana

Switshuriwa swa switsalwambiko (swo nyika vuxokoxoko)

Muxaka wa xitshuriwa	Xikongomelo	Xivumbeko xa xitshuriwa	Swihlawulekisi swa ririmi
Atikili ya phephahungu (Xitsalwambiko xo leha)	Ku tivisa, ku dyondzisa na ku hungasa vaakatiko	• Vula mahungu hi ku komisa kambe hi nkhaqato. • Tikarhatele ku vulavula swa nkoka u nga endli leswaku muhlayi a lahlekela hi mongo wa leswi tsariweke. • Katsakanya hi nkhaqato, u nga humi eka ntiyiso. • Nyika nhlokomhaka yo koma na ku engetela nhlokomhakantsongo yo twisiseka • Sungula hi timhaka ta nkoka: mani, yini, njhani, rini, kwihi, hikokwalaho ka yini na eka xiyimo xihi	• Ku tirhisiwa ririmi leri twisisekaka hi ku olova na hi ndlela yo koma • Yi tsariwa yi va eka munhu wa vunharhu • Ku nga tirhisiwa rito ra nghingiriko kumbe ra xitwisiwa, ku ya hi nkongomiso na leswi muhlayi a vaka a lava swona • Yi fanele ku katsa swirhatana swo pfula na swo pfala, mavonelo ya vanhu, leswi swi kumiweke eka vanhu lava ku vulavuriwaka hi vona kumbe lava va nga na vutivi byo enta ehenhla ka nhlokomhaka leyi ku vulavuriwaka hi yona
Atikili ya magazini (Xitsalwambiko xo leha)	Ku tivisa, ku dyondzisa na ku hungasa vaakatiko	• Nhlokomhaka yi fanele ku koka rinoko na ku tsakisa. • Xitayili xi fanele xi va xa vuwena, xi vulavula xi kongome eka muhlayi. • Xitayili xi nga va xo hlamusela, xo gega, xo tlhontlha mianakanyo ya vahlayi. • Mavito, tindhawu, swiyimo, na byin'wana vuxokoxoko lebyi faneleke a byi katsiwe eka atikili. • Atikili yi fanele ku pfuxa ku tsakela na ku endla leswaku muhlayi a nwelela loko a yi hlaya.	• Mintshaho yo huma evanhwini; mintshaho yo kongoma • Tindzimana to leha • Matsalelo yo hlamusela • Ku nga tirhisiwa ririmi ra mafundza na ra nkamafundza ku katsiwa na mavulavulelo ya lama tirhisiwaka exitarateni na swikombiso swa masiku hinkwawo • Ku tirhisiwa swivutiso swo ka swi nga lavi tinhlamulo • Ku tirhisiwa marito yo kombisa matitwelo • Ku tirhisiwa swifaniso swa miehleketo na nhlamuselo

Ku nyika swiletelo (Xitsalwambiko xo koma)	Ku byela munhu mafambelo yo ya fika ko karhi	• Landzelerisa swiletelo hindlela leyi faneleke • Letela hi ku kongomisa eka tlhelo ro karhi • Boxa mpimanyeto wa mpfhuka • Nyika vuxokoxoko bya mimfungho na miako leyi muleteriwa a nga ta yi kuma endleleni	• Hi xitalo tirhisa mavulavulelo yo lerisa kunene • Tirhisa swivulwa swo koma leswi twalaka

Ku leha ka switshuriwa swo tsariwa leswi faneleke ku tumbuluxiwa

Switshuriwa	Tigiredi	Ntsengo wa marito
Switsalwana: Ndzungulo, mavonelo, nkanelo, nhlamuselo, anakanya	10	150 - 200
	11	200 - 250
	12	250 - 300
Switsalwambiko swo leha: Papila ra xinghana / ra mafundza (xikombelo / xivilelo / apulaya / bindzu / ro khensa / ro tlangela / ro chavelela) / mapapila ya mafundza na ya nkamafundza yo ya eka vahaxi va mahungu / tsalwavutitivisi na papila ro seketela / matimu / ajenda na makanelwa ya nhlengeletano / xiviko / nhluto wa buku kumbe wa filimi / atikili ya phephahungu / atikili ya magazini / mbulavulo / n'wangulano / inthavhiyu yo tsariwa	10-12	Marito ya 120 - 150 (vundzeni ntsena)
Switsalwambiko swo koma: Swinavetiso / Ku tsala eka dayari / Posikarata / Makhadi ya xirhambo / Ku tata tifomo / Swiletelo / Matimu / Swileriso / Tifulayara / Tiphositara / Tiimeyili	10-12	Marito ya 80 - 100

3.4 SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI - NXAXAMELO WA SWIHLOVO

Swiaki swa ririmi leswi landzelaka swi ta dyondzisiwa swi ri eka mbangu wo hlaya no tsala, na hindlela yo va swi ri swiphemu swa nongonoko wa dyondzo ya ririmi. Swin'wana swa swiaki leswi swi ta va swi endliwile eka tigiredi leti nga hundza kambe swi nga ha tlhela swi lava ku pfuxetiwa. Swiaki swin'wana swa dyondzo ya ririmi swi dyondziwa eka Tigiredi ta 10-12..

<table>
<tr><th colspan="2">SWIAKI NA MILAWU YA RIRIMI</th></tr>
<tr><th colspan="2">Nhluvukiso wa ntivomarito na matirhiselo ya ririmi</th></tr>
<tr><td colspan="2">Vamavizweni: xik: Kokwana u luka sangu: xitheve
Maritofularha: xik: Tihomu letikulu ti xaviwile: letitsongo
Tipharonimi: xik: Munene u dyondzisa eka giredi ya khume.
Khensani i mudyondzisi wa kahle.
Hi yena xidyondzisi exikolweni lexiya.
Ndzi dyondza na yena.)
Tipholisemi: xik: Loko u nga ambali tintangu u ta tlhava hi mitwa.
Kokwana u tlhava sangu.
Dyambu ri ta tlhava ku nga ri khale.
Hi ta tlhava homu ki Khisimusi.
Ndzi ta ku tlhava hi mpama)
Tihomonimi: xik: Nghala i xiharhi xa matimba swinene.
Kokwana u byarile matimba emasin'wini.
Nsivo wa swivulwa hi rito rin'we (xik: N'hweti yo sungula elembeni: Sunguti; N'wana wo sungula emutini: Mativula)
Marito yo lombiwa, ya ndzhaka, ku tshula marito mantshwa (niyolojizimi) na etimoloji(masungulo ya marito)
Swigaririmi:
• Xigego: xik: Tatana i nghala
• Vumunhuhati: xik: Xikandza xa misava xi khwayekile hikwalaho ka timpfula
• Xithathelo: xik: Nyama a ho hlamba hi yona enkhubyeni
• Xipimaniso / xifananiso / xihlambanyiso: xik: U tlharihe tanihi mpfundla
• Xikhovolelo: xik: A hi ku rhumeka ka wena, hi rini u fambile?
• Ximonyo xik: I wanuna sweswi a ambalaka buruku, u biwa hi nsati wa yena)
• Xisasi: xik: Khensani u na marhaku lamakulu: swisuti
• Xikhomelavito: xik: Ndzi vuyile hi Risava
• Xikatsatinhlamuselo: xik: Munhu wa kona a nga lehangi a nga komangi
Misavu yo kombisa vutlhari, nkalamakholo eka xitshuriwa, nkanetano wa timhaka, ntlangiso wa marito, ku vevukisa ntikelo wa mhaka
• Swivulavulelo: xik: Ku va na nenge; ku lwa timbilu
• Swivuriso: xik: Ku tlula ka mhala ku letela n'wana wa le ndzeni na swin'wana
• Mbuyelelo wa mimpfumawulo wa marito: xik: i chelenicheleni, u ndzi bile, na wena va ku bile</td></tr>
<tr><th colspan="2">Swiaki swa swivulwa na milawu ya matirhiselo ya ririmi</th></tr>
<tr><td>Swiaki swa marito</td><td>Xirhangi (swik: mufana; vafana)
Rimitsu (swik: mufana; vafana)
Xilandzi (swik: - tirhisa; - fambetela)
Xiheteleri (swik: - tirhisa ; mufana)</td></tr>
</table>

Swihikahato	Hiko (.) (xik: *Ndza famba*) Hefemulo (,) (xik: *Va xavile mugayo, xinkwa, xixevo na xisibi*) Xivutiso (?) (xik: *Hi ya kwihi?*) Hikombirhi (:) (xik: *Ndzi ta dya na lava landzelaka: Khensani, Tomasi na Khegu*) Mfungho wa rihlamari (!) (xik: *Hatlisa u famba!*) na swin'wana
Riviti	Rivitaswianakanyiwa (swik: *moya, rirhandzu, ntwanano*) Rivitaswilo (swik: *xitulu, munhu, xikolo*) Rivitankatsano (swik: *mimpfihomu, mahlambandlopfu, mafambaborile*) Rivitantlawa (swik: *nhulu ya misava, ntlawa wa vanhu, nyandza ya tihunyi*) Mavitavito (swik: *eGiyani, Khensani, Sunguti*) Rimbewu (swik: *manana - tatana; nhwanyana - mufana; nhanga - lawu*) Vun'we na Vunyingi (swik: *xikolo - swikolo; munhu - vanhu; homu - tihomu*) Ntsongahato (swik: *munhu - ximunhwana; xikolo - xikolonyana; mati - swimatana*) Vundhawu (swik: *exikolweni; eGiyani; Ekurhuleni; ekaKhosa*) Swikurisi / xikurisi (swik: *dyimurhi; madyimurhi*) Maviti lama pfelelaka eka swihluvi swin'wana swa mbulavulo
Masivi	Risivikomba (swikombiso: *loyi, leswi, lava, leyi, letiya, lavayani*) Risivinene (swikombiso: *yena, vona, tona, wena, kona, byona, xona*) Risivintalo (swikombiso: *hinkwavo, hinkwaswo, ndzexe, voxe, swanga,swakwe*)
Tinxaka ta swivulwa	swivulwankatsano swivulwankatsano na swivulwana swo pfilungana mbulavulo wo tshaha muvulavuri na mbulavulo wo rungula swivulwahava swa riviti swivulwankatsano swivulwampfilungano ku longoloxa marito hindlela leyinene switwananisi riendli ra nghingiriko na riendli ra xitwisiwa
Ribumabumeri	**Ra rihlawuri:** Ra nkoka (xik: *u xavile tintangu* ***letintshwa*****)** Ra xiyimo (*vukulu/vutsongo*)(xik: *vana* ***lavakulu*** *va tsakisa*) Ra ntsengo(xik: *ku xaviwile tihomu* ***timbirhi*****)** **Riengetelo**(xik: *vana* ***lava va rilaka*** *va biwile*) **Ra rifuwi** (xik: *leyi i yindlu* ***ya tatana*****)**
Rihlamuseri	**Maengeteri: Ra nkarhi** (xik: *Hi ta famba mundzuku ; Va vuyile nanhlikanhi* na man'wana*)* **Ra ndhawu**: (xik *Ndzi ya ekaya ; Va tshama eGiyani* na man'wana*)* **Ra mukhuva / maendlelo** *(*xik: *Ku hisa swinene* ; *u fambile hi milenge na man'wana)* **Riencisi:** Ya peletwanan'we (xik: U wile a ku gaa! ; Hala handle ku lo byii! na man'wana) Ya peletwanambirhi (*xik: Ribye ri te dlomu, ematini* ; Loko va vona maphorisa va lo bamfee! na man'wana) Ya peletwananyingi / mapeletwana yo tlula mambirhi (xik: *Laha ndlwini ko ngungungu, hi ku nuha ; Ndzi te bulumuku, ndzi vhela ndzi famba ;* na man'wana)
Rihlamari	Ya peletwanan'we (xik: *Yhi, u ri u endla yaluya? Yoo, ndzi file minoo*!) Ya peletwanambirhi (xik: *Ndzi file minoo! Eboo, a ndzi fambi na n'wina mina!)* Ya peletwananyingi / mapeletwana yo tlula mambirhi (xik: *Hi yalawa maphorisa, ndzi file mananoo! Hay'khona, a ndzi fambi na n'wina!)*

Riendli na Ripfunetariendli	**Minkarhi ya riendli:** Nkarhi wa sweswi (xik: *ndza dya*) Nkarhi wa sweswi wo ya emahlweni (xik: *ndza ha dya*) Nkarhi lowu taka (xik: ndzi ta dya) *Nkarhi lowu taka wo ya emahlweni (xik: ndza ha ta dya*) Nkarhi lowu nga hundza (xik: *ndzi dyile*) Nkarhi lowu nga hundza wo ya emahlweni (xik: *a ndza ha dya*) **Marhavi ya riendli:** Rhavi ra xitwisiwo (xik: *Ka tirhiwa*) Rhavi ra xivuyevuye (xik: *Va tirhetela ; Va dyetetela swakudya*) Rhavi ra xikongomelo (xik: *Va tirhela mali*) Rhavi ra xivangelo (xik: *Ndzi tirhisa hi vusiwana*) Rhavi ra xihlamulano (xik: *Hi ta tirhana namuntlha* ; *va dyananа swirhendze*) Rhavi ra xiendleko / xikotelo (xik: *Namuntlha ka tirheka*) Rhavi ra xitlhandlulo: (xik: *Va simula murhi; Va tirhulula ntirho luwani*) Rhavi ra xidzimelo / xihetiselo (xik: *Ndzi lava ku tirhisisa; Ndzi fanele ndzi dyisisisa swakudya hikuva laha ndzi ya ka kona ku na ndlala*) Rhavi ra xitlhelelo (xik: *Tatana Khosa wa titirha hikuva u na mavhengele yo tala*) Rhavi ra ntsongahato (xik: *Tirhanyana u ta vuya u famba*) **Mahlayelo ya riendli:** Hlayelo ra tshamelo (xik: *Ku tirha swa vava*) Hlayelo ra ndzeriso (xik: *Dyana!)* Hlayelo ra angulo (xik: *Va dya va famba*) Hlayelo ra fumiwo (*xik: Va n'wi bile hikuva wa yiva)* *Hlayelo ra kotelo (xik: Ndzi nga famba*) Hlayelo ra kombiso (xik: Va ya exikolweni) Hlayelo ra engetelo (xik: N'wina lava tirhaka mi karhele) **Matlhelo ya riendli:** Tlhelo ra mpfumelo (xik: *Hi dya vuswa*) Tlhelo ra nandzulo (xik: *A hi dyi vuswa*) **Mapfunamaendli** (swik: *Ndzi ta pfa ndzi rima; Ndza ha dya; Ndzi ta tlhela ndzi vuya; na ma'wana)* Mayimelamaendli (*swik: Khensani i muongori; Hi yena a nga ta*)
Xitwananisi	**Xa nhlokomhaka** (swik: *Hlayiseka u fambile ; Vana va fambile*) **Xa xiendliwa** (swik: *Hlayiseka wa n'wi rhandza nsati wa yena ; Vana lavayani va biwile*) **Xa rihlawuri (**swik**:** *Hlayiseka na Ntsako i vanghana lavakulu; Rodgers u xavile movha lowuntshwa*) **Xa engetelo (**swik: *Vana lava tirhaka va rhandziwa ; Wansati loyi a rilaka u hlongoriwile*) **Xa mfuwo (**swik: *Nuna wa yena u n'wi hlongorile; Lava i vana va yena*) **Xa rihlayi (**swik: *Baloyi u na vasati vambirhi; Vana lavanharhu va tirhile*)

Ndzemuko wa matirhiselo ya ririmi hi vuxoperi

- Ririmi ro tlhontlha matitwelo na ro onga
- Mboyamelatlhelorin'we, ringhohe / ku venga ntlawa na mavonelo ya mhaka hi tihlo rin'we
- Minkumbetelo u tlhela u hlamusela ntikelo wa yona
- Lemuka, xopaxopa na ku hlela nhlamuselo yo ringanyetiwa na yo vumba xiboho
- Nhlamuseloxiszi na nhlamuselo yo tumbelal fananisa
- Ku siyiwa ka mahungu yo karhi.
- Mavonelo ya mutsari ya timhaka

3.5 MINKUNGUHATO YO DYONDZISA

Tsalwa leri ri vula leswaku ndzhendzheleko wun'wana na wun'wana wa katsa yuniti yin'we kumbe ku tlula leyi nga ta langutana na vuswikoti byin'wana na byin'wana bya lebyi: ku yingisela, ku vulavula, ku hlaya, ku langutisa, ku tsala, ku andlala na ririmi. Ndzhendzheleko wu'wana na wu'wana wa ta nyika vadyondzi migingiriko ya ku dyondza, ku hlaya kumbe ku languta nandzelelano wa switshuriwa swa nomo, swo tsariwa na swo voniwa. Eka Ndzhendzheleko wun'wana na wun'wana migingiriko leyi yi ta komba vadyondzi matirhiselo lamanene ya ntivoririmi na tinxaka ta matsalwa. Hi nkarhi wo ringana lembe, kwalomu ka 18 wa mindzhendzheleko yinga katsa swiyenge hinkwaswo swa kharikhulamu hi mavhiki ya 36. Tlhandlakambirhi, ku tika ka swiyenge hinkwaswo ku ta tlakuka hi kotara hi kotara na hi lembe hi lembe ku ringana malembe manharhu, kufikela loko endzhaku ka malembe manharhu, vadyondzi va va va lulamele ku tsala xikambelo xo hetelela xa Giredi ya 12. Hikwalaho ndlandlamuko wu vumba xiphemu xa makunguhatelo ya minongonoko yo dyondza. Minkunguhato leyi yi nyika vadyondzi na vadyondzisi nkarhi wo aka mbangu, ku tiyisisa ntivomarito, na ku tolovela swiaki swa ririmi hi mavhiki mambirhi ku nga si hundzeriwa eka vuswikoti byin'wana. Xikan'we, swi nyika swilo swo dyondzisa swo hambana naswona swi nga tekiwa hi swiphemuphemu leswi tsakisaka ntlawa. Xikombiso, "bolo ya milenge" a wu ri nkongomelo wo fana lowu a ku dyondzisiwa hi wona hi nkarhi wa Khapu ya Misava, kambe wu nga landzeriwa hi ndzhendzheleko lowu nga na xa nkongomelo wa mucato wa ndhavuko kumbe ntolovelo lowunene wo hlayisa mbangu.

Ku dyondzisiwa ka ririmi loku pfanganisiweke: ndzhendzheleko wo dyondzisa

Hi ku endla kunene, mpfanganiso wu vula ku hambanahambana ka swilo: ku hambanahambana ka swivumbeko, ka migingiriko, ka switshuriwa na mikongomelo. Loko a kunguhata ndzhendzheleko wa mavhiki mambirhi yo pfanganisiwa, mudyondzisi a nga vumbetela migingiriko ehenhla ka nhlokomhaka yo karhi, xik, Misava leyi Tirhaka, mhaka, xik, ku cinca ka maxelo (tlilayimete), buku leyi lawuleriweke ku hlayiwa exikolweni, vuswikoti byo huma eka kharikhulamu, xik, njhekajekisano, matsalelo yo nyika mavonelo yo karhi, swivumbeko swo seketela ha swona mavonelo, kumbe xitshuriwa kumbe ntlawa wa switshuriwa swo huma eka "Switshuriwa leswi tirhisiwaka ku dyondzisa vuswikoti bya ririmi." Nxaxamelo wa tidyondzo eka ndzhendzheleko wa mavhiki mambirhi wu nga longoloxiwa hindlela yin'wana na yin'wana, xik, ndzhendzheleko wu nga sungula hi ku hlaya, kutani wu ya eka nkanelo (ku vulavula) swi landziwa hi ku tsala. Ku nga ha tirhisiwa xitshuriwa lexi lawuleriweke ku hlayiwa exikolweni (laha swi faneleke) kumbe xin'wana xitshuriwa xi nga tirhisiwa eka migingiriko leyi anekiweke laha hansi.

Mudyondzisi u fanele ku hlawula buku leyi lawuleriweke ku dyondzisa hi yona swa matsalwa. Ku nga va xikatsa xa switlhokovetselo, novhele, nhlengelo wa swihungwana, ntlangu kumbe filimi (Vona "Switshuriwa leswi tirhisiwaka ku dyondzisa vuswikoti bya ririmi." Swi humelela tanihi Ku hlaya / Ku langutisa eka Kungu ro Dyondzisa tanihi switshuriwa swa matsalwa swa suka eka **n'we kufika khumenhungu (Giredi ya 12)**. Mudyondzisi a nga ha tihlawulela ndlela leyi a lavaka ku longoloxa hayona switshuriwa leswi a lavaka ku swi dyondzisa kumbe switlhokovetselo kumbe swihungwana. Loko mudyondzisi a hlawula xitshuriwa xo lehanyana kukotisa novhele, ntlangu kumbe filimi, ku ringanyetiwa leswaku xi dyondzisiwa handle ka ku pfa xi ngheneleriwa hi swin'wana ku endlela leswaku vadyondzi va nga rivali vuxokoxoko bya kungu na swimunhuhatwa. Loko ku hlawuriwe novhele, ntlangu kumbe filimi, mudyondzisi u ta fanela ku ava xitshuriwa xa kona hi tiyuniti to tala ku ringanela nkarhi lowu averiweke eka Kungu ro Dyondzisa, xik, tiyuniti ta 10 loko swi fanele ku dyondziwa eka tikotara letimbirhi to rhanga ta Giredi ya 10. Tiyuniti leti ti nga va Kavanyisa ka 10, swiyenge swa 10 swa ntlangu kumbe swivono swa 10 swa filimi leti tirhisaka maqhinga yo hlaya hi ku dzika hi ku valanga nhlamuselo na nkucetelo. Swiyenge swo engetela swa ntirho lowu swi ta hlayiwa tanihi ntirhokaya kumbe swi vumba xiphemu xa nongonoko wo hlaya wo engeteriwa.

Kharikhulamu leyi yi nyika nkongomo eka ntivoririmi lowu nga erivaleni. Eku dyondziseni ririmi ri ta teka kwalomu ka awara eka mavhiki mambirhi man'wana na man'wana, laha hafu yi nga ta dyondzisiwa eka mbangu wo karhi wa ku tsala na ku hlaya, loko hafu leyin'wana yona yi dyondzisiwa yi ri erivaleni. Ehenhla ka ku dyondzisiwa ka ririmi loku kunguhatiweke, ku ta va na ku dyondzisa ko ololoxa swihoxo kumbe mpfuxeto wa ririmi leri tekiwaka eka swihoxo swa vadyondzi swa ku tsala.

Ku hundzula Kungu ro Dyondzisa ri va migingiriko yo dyondzisa na ku dyondza

Xikombiso lexi simekiweke eka Kungu ro Dyondzisa Giredi ya 10, Kotara ya 1, Mavhiki ya 5 na 6 (tidyondzo ta 11 x 50 wa timinete) = tiawara ta 9 to dyondzisa

Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
5 na 6	Ku nyika mavonelo. Emitlaweni ya vona, mudyondzi un'wana na un'wana u nyika mavonelo ya xinepe kumbe xifaniso lexi katsaka vuxokoxoko lebyi nga tolovelekangiki, *xik, xifaniso xa swa fexini lexi nga na makanja*	Ku hlaya hi ku dzika. **Xitshuriwa lexi nyikaka mavonelo /matitwelo,** *xik. xo huma eka atikili ya magazini kumbe phephahungu*. Lemuka na ku hlamusela matlhelo ya mutsari. Hlamusela na ku seketela matitwelo/ mavonelo ya wena n'wini. Xitshuriwa lexi xi nga yelanisiwa na nkongomelo wa xinepe lexi tirhiseriwaka ku yingiseriwa kumbe ku ka ku nga yingiseriwio	Tata **fomo** ya mphikizano Tsala **papila** KUMBE **n'wangulano** **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Ririmi ro tlhontlha matitwelo, ku angarhela, mboyamelatlhelorin'we Mbulavulo wo rungula Milawu ya mahikahatelo ya mbulavulo wo rungula na n'wangulano **Ntivomarito**: lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa

Nkongomelo wa Ndzhendzheleko: Ku nyika na ku angula eka mavonelo. Nkongomelotsongo: fexeni na miri

Dyondzo ya 1: (ngopfungopfu swanomo)

- Manghenelo: nxakahato na ntokoto. Nkaneloxintlawa. Komba tlilasi hinkwayo kumbe u nyika ntlawa wun'wana na wun'wana xithombe lexi va nga nyikaka mavonelo ya vona ehenhla ka xona, *xik, xithombe xa makanja, mbhoxetelo wa ndleve na nhompfu, na sw.* Nkaneloxintlawa lowu nyikaka na ku seketela mavonelo ehenhleni ka xifaniso. Mudyondzisi/murhangelantlawa u tsala mavonelo ku vumba ntivomarito.

- Ntivomarito lowu fambelanaka na xitshuriwa na manyikelo ya mavonelo. Swikombiso swa swivulwa swa ku nghena munhu un'wana enon'weni hi ku xixima, nasw eka xiengetelwa.

- Ntirhokaya: tsala ndzimana u tsala nhlamulo ya wena n'wini na (loko swi koteka) mavonelo ya van'wana.

Dyondzo ya 2: (ngopfungopfu ku tsala)

- Tlhela u languta xifaniso - tsundzuxa vadyondzi ntivomarito wo karhi, timhakankulu ta nkanelo na mavonelo ya vona.

- Miehleketo leyi nyikiwaka hi van'wana vadyondzi: hlayela tlilasi ntirhokaya wa vona hi ku huwelela.

- Dyondzisa xivumbeko xa mavonelo: Xitatimende na swivangelo leswi nga na vuxokoxoko byo seketela. Tsala xikombiso exitsalelweni xi akiwa hi miehleketo ya vadyondzi.

Dyondzo ya 3: (ngopfungopfu ku tsala)

- Vadyondzi va tsala mavonelo ya vona hi ndzimana yin'we kumbe timbirhi. Va tirhisa matsalelo yo landzelela magoza, h.l. ku tsala, ku pfuxeta, ku hlela (ku tiyisisa xivumbeko xa mavonelo). Vadyondzi va kota ku hlela ntirho wa vadyondzikulobye (ku hlela ntirho wa vadyondzikulobye). Xitshuriwa xo hetelela I papila kumbe imeyili leyi tsaleriweke munghana yi avelana na yena mavonelo.

- Tsundzuxa vadyondzi xivumbeko xa papila kumbe imeyili.

- Ku tsala loku ku nga kambeleka - mudyondzisi u hlaya hi xihatla / koreketa. U endla nxaxamelo wa swihoxo swa ntolovelo.

Dyondzo ya 4: (ngopfungopfu ku hlaya)

- Ku hlaya xitshuriwa xa nkongomelo lowu yelanaka, xik, ku nyika mavonelo lama seketelaka kumbe ku sola makanja, nkhavisamiri, mbhoxo wa swirho swa miri, na sw. Ku nga va atikili ya magazini.

- Ku hlaya ko dzika hi ku tirhisa swivutiso swo kambela ntwisiso (swo tsariwa kumbe swa nomo).

- Dyondzisa ku tsala hi swa ntlhaveko, swo angarhela na hi mavonelo yo khuma/ ya titlilapisi (laha ku nga na xitshuriwa xa xikombiso).

Dyondzo ya 5: (mpfangano)

- Swin'wana swihlawulekisi swa dyondzo ya ntivoririmi leyi pfanganisiweke.

- Nkongomisa wa loko ku hetiwile ku hlaya mayelana na moya/mavonelo ya mutsari hi ta ku tlhavela makanja, ku boxa miri, ku penda misisi, na sw. U swi tivisa ku yini? Hi marito wahi?

- Ntivoririmi byo ololoxa swihoxo swa ntolovelo swa ku tsala leswi tsariweke ku suka eka dyondzo ya 3.

Dyondzo ya 6: (ngopfungopfu ku tsala)

- Tata fomo. Vuxokoxoko hinkwabyo byi fanele ku va bya nkhaqato na ku hetiseka na tinhlamulo leti tsariweke ti vonaka.

Dyondzo ya 7: (ngopfungopfu hlaya)

- Nghingiriko wa ndzhangela-ku-tsala: Nyika mavonelo. Eka vadyondzi: Xana vatswari va fanerile va kota ku arisa vana va vona ku vonana na vanghana vo karhi (varhandzani va xinuna kumbe va xisati)?

- Ku hlaya ko dzika loku nga na swivutiso swo tsariwa mayelana na xitori.ku aka ntivomarito lawa ya nga tolovelekangiki eka xitshuriwa (Ntirho wa dikixinari).

- Ndzemuko wa matirhiselo ya ririmi. Xana moya/mavonelo ya mutsari hi wahi? U swi tivisa ku yini? Hi wahi marito lama tirhisiweke ku vula leswi? Moya/mavonelo ya vadyondzi?

Dyondzo ya 8: (ngopfungopfu ku vulavula na ku yingisela)

- Nyika mavonelo na ku yingisela hi nxiximo.
- Mudyondzi un'wana na un'wana u nyika mavonelo hi nkongomelo wo huma eka xihungwana lexi hlawuriweke, hi ku tirhisa xivumbeko xo fana na xa ntsalo: Vonelo na nhlamuselo / vumbhoni byo seketela. Kumbe vadyondzi va endla xintlangwana xo encenyeta n'wangulano exikarhi ka Vusi (kumbe Themba) na Tatana.

Dyondzo ya 9: (Dyondzo ya Ntivoririmi hindlela yo pfanganisa)

- Matsalelo ya mbulavulo wo rungula na marito ya munhu (mpfuxeto).
- Vadyondzi va tsala n'wangulano (tinhlamulo ta ntlhanu hi ximunhuhatwa) exikarhi ka Nyiko (kumbeMusa) na Tatana hi marito ya munhu. Wu nga va ku tirha hi ntlawa.

Dyondzo ya 10: (ngopfungopfu ku tsala)

(Loko vadyondzi va wun'wana ntolovelo mayelana na xivumbeko xa matsalelo ya marito ya munhu, dyondzo ya 10 yi nga tirhisiwa ku endla switoloveto swo tiyisisa / migingiriko yo engetela matshan'weni ya nkongomo wa n'wangulano)

- Dyondzisa matsalelo ya n'wangulano hi ku ma pimanisa na ya mbulavulo wo rungula.
- Vadyondzi va tlhela va tsala n'wangulano wa vona (dyondzo ya 9) wu ri n'wangulano lowu nga ta averiwa timaraka loko wu kamberiwile.

Dyondzo ya 11: Makambelelo ya mafundza

- Swiyenge swa ntivoririmi leswi kongomisaka eka swihoxo leswi humaka eka ntirho wo tsala eka Tidyondzo ta 9 na 10.
- Ku hlaya xitshuriwa hi ku dzika (marito ya 400 - 500) laha ku nga na swivutiso swo kambela ntwisiso na swa mpfangano.
- Swin'wana swivutiso swi lava leswaku vadyondzi va hlaya na ku kambela mavonelo na ku nyika ya vona vini.
- Matsalelo ya mbulavulo wo rungula na marito ya munhu (mpfuxeto).
- Vadyondzi va tsala swin'wana swa leswi tsariweke hi marito ya munhu swi va hi mbulavulo wo rungula.

Eka tipheji leti landzelaka ku nyikiwa Makungu yo Dyondzisa ya Tigiredi ta 10, 11 na 12. Xiya leswaku leswi swo va swiletelo ntsena swa malulamiselo ya ku dyondzisa Ririmi ro Engetela ro Sungula ku ringana lembe.

3.5.1 GIREDI YA 10: MINKUNGUHATO YO DYONDZISA

VUSWIKOTI NA VUNDZENI				
GIREDI YA 10 KOTARA YA 1				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
1 na 2	Yingiselela ku kuma mahungu Hi vambirhi na hi tlilasi hinkwayo: Tivisa mudyondzikuloni hi ku tirhisa mahungu lama nyikiweke KUMBE Languta dokumenthari	Ku hlaya hi ku dzika **Xitshuriwa xo nyika mahungu** Nkomiso wo olova wa timhaka ta nkoka **Mhaka ya ntiyiso** na mavonelo Ku sunguriwa purojeke ya ku hlaya ko engetela	Tsala **ndzimana yo nyika mahungu.** Kongomisa eka mavumbelo ya swivulwa na ku pfuna vadyondzi ku swi twisisa Tsala **papila ra xinghana** u nyika mahungu **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3	Switatimende, xivumbeko xa xivulwa (Nhlokomhaka - riendli - xiendliwa) Tirhisa nkarhi wa sweswi **Ntivomarito:** matheme ya xithekiniki lama fambelanaka na switshuriwa swo hlayiwa
3 na 4	Yingisela hi xikongomelo xo kuma mavonelo Nyika mavonelo eka tlilasi hinkwayo (eka xitshuriwa xa matsalwa)	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 1**: Ku dyondzisa ro sungula timhaka leti nga eka xitshuriwa. Kongomisa eka xihlawulekisi xin'we xa tsalwa. Hlamusela ku pfuna ka xona. **Xitshuriwa xa matsalwa xa 2**: Ku hlaya hi ku dzika. Lemuka na ku kanela kungu eka ntlangu / novhele / xirungulwana; vufananisi eka xitlhokovetselo na ku yelana ka byona na timhaka leti nga ka timhaka leti nga ka xitlhokovetselo	**Tsala ndzimana/ xitsalwana xa vuehleketi** xo hlamula timhaka leti valangiweke eka xitshuriwa xa matsalwa, xik, xitlhokovetselo, dayari kumbe papila **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Ku komba matitwelo: maengeteri na mahlawuri (mpfuxeto) Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito:** Ku vumba maengeteri *(xik: Nwana ngopfu)* na mahlawuri (*xik: leyikulu - Aka yindlu* ***leyikulu***) Yelaniso wa mahlawuri

VUSWIKOTI NA VUNDZENI				
GIREDI YA 10 KOTARA YA 1				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
5 na 6	Ku nyika mavonelo. Emitlaweni ya vona, mudyondzi un'wana na un'wana u nyika mavonelo ya xinepe kumbe xifaniso lexi katsaka vuxokoxoko lebyi nga tolovelekangiki*, xik, xifaniso xa swa fexini lexi nga na makanja*	Ku hlaya hi ku dzika. **Xitshuriwa lexi nyikaka mavonelo /matitwelo,** *xik. xo huma eka atikili ya magazini kumbe phephahungu*. Lemuka na ku hlamusela matlhelo ya mutsari. Hlamusela na ku seketela matitwelo/ mavonelo ya wena n'wini. Xitshuriwa lexi xi nga yelanisiwa na nkongomelo wa xinepe lexi tirhiseriwaka ku yingiseriwa kumbe ku ka ku nga yingiseriwio	Tata **fomo** ya mphikizano Tsala **papila** KUMBE **n'wangulano** **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Ririmi ro tlhontlha matitwelo, ku angarhela, mboyamelatlhelorin'we Mbulavulo wo rungula Milawu ya mahikahatelo ya mbulavulo wo rungula na n'wangulano **Ntivomarito**: lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
7 na 8	Xikambelantwisiso xo yingisela: ku hlayiwa ndzimana leyi khumbaka ku vulavula ka swimunhuhatwa, n'wangulano kumbe ntlangu	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 3**: Ku vumba ximunhuhatwa eka novhele / xirungulwana / ntlangu / switirhisiwa swo nandzihisa mbulavulo **Xitshuriwa xa matsalwa xa 4:** Pima nkoka wa hungu	**Tsala xitsalwana xa ndzungulo** hi leswi swi nga tshama swi ku humelela **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Tirhisa mbulavulo wo tsaha marito ya xivulavuri na mbulavulo wo rungula ku tumbuluxa ximunhuhatwa. Mahikahatelo ya mbulavulo wo tsaha marito ya xivulavuri na mbulavulo wo rungula (mpfuxeto) Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala **Ntivomarito**: lavisisa nhlamuselo ya marito eka ku hlaya - dikixinari
9 na 10	Yingiselani risimu / marito ya risimu. Kanelani. Ku rungula xitori: phurojeke ya ku hlaya ko engetela	Ku hlaya hi ku dzika. **Xitshuriwa xo voniwa** xo yelana na swa vuyimbeleri, xik **girafu, mpfapfarhuto, xinepe** **Ku hlaya hi ku dzika**. Atikili ya **phephahungu / magazini** yo yelana na swa vuyimbeleri hi xikongomelo xo endla nkomiso wa xivumbeko xa tipoyinti **Ku hlaa ko engetela ka** ka buku ya matsalwa yo leha hi tiholideyi	Tsala **nhluto** wa risimu / vhidiyo ya vuyimbeleri Tumbuluxa **phositara / burochara / fulayara** ya nkhuvo wa vuyimbeleri **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Mpfuxeto wa maendli lowu pfanganisiweke na ku hlaya na ku tsala - nyika nhlamuselo ya maendli eswivulweni Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito:** wo yelana na vuyimbeleri / swihangalasamahungu hilaha swi nga hakona eka xitshuriwa xo hlaya

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka kotara ya 1			
Ntirho wa 1: Ku yingisela	**Ntirho wa 2: Ku tsala**	**Ntirho wa 3: Ku tsala**	**Ntirho wa 4: Xikambelwana xa 1**
Swanomo: Xikambelantwisiso xo yingiseriwa	Xitsalwana	Xitsalwambiko xo leha	**Matirhiselo ya ririmi embangwini:** Xikambelantwisiso Nkomiso Swiaki na milawu ya matirhisele ya ririmi

GIREDI YA 10 KOTARA YA 2				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
11 na 12	Hlamusela xitshuriwa xo voniwa hi mintlawa - dayagiramu, tafula, phayichati, na sw. Tirhisa nhlamuselo ya van'wana ku hundzisela mahungu eka xivumbeko xin'wana xa xitshuriwa (xik. eka mepe wa miehleketo, ku tata tafula, na sw)	Ku hlaya hi ku dzika. Nhlamuselo yo huma eka **buku yo dyondza** (XIYA: ku nga ri eka swileriso) Nhlamuselo ya mavonelo ya mudyondzi eka mhaka yo karhi kumbe leswi n'wi nyanyulaka	Tsala **nhlamuselo** ya matirhelo ya nchumu lowu tolovelekeke *(xik: bayisikiri, selefoni, xitsalo)* Tsala nhlamuselo ya swiendlo swa wena n'wini, xik: papila ro kombela ku khomeriwa **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Mahlanganisi Mahlanganisi yo komba xivangelo (xik: hikuva, hikokwalaho, hikokwalaho) na nkarhi (xik: manuku, hiloko, ndzhaku ka swona) Maengeteri ya ndhawu (mpfuxeto) **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
13 na 14	Mbulavulo lowu fambelanaka na ndzavisiso hi xiyenge xa ririmi xo tihlawulela Yingisela xichupuchupu xo yingiseriwa / xitshuriwa lexi hlayiweke	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 5:** Ku hlaya hi ku dzika. Yisani emahlweni mbalango wa minkongomelo. Yelanisa no hambanisa leswi hlayiweke **Xitshuriwa xa matsalwa xa 6:** Ku hlaya hi ku dzika.	Ndzimana **yo koma** ya matsalwa, xik. hlamusela *ximunhuhatwa u tlhela u seketela nhlamuselo ya wena, hlamusela mbangu na mbuyelo wa wona, kombisa nkongomelo na mbuyelo wa wona* **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Switwananisi ku ya hi matirhiselo - swikombiso swo huma eka ku yingisela kunene kumbe switshuriwa swo hlaya swa ntlhanu na tsevu Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa

GIREDI YA 10 KOTARA YA 2				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
15 na 16	Vula, yingisela na ku angula eka misavu Hlayela tlilasi / ntlawa leswi u swi tsaleke Engetelo: langutisa xivanetiso lexi tirhisaka misavu tanihi xitirho	Ku hlaya hi ku dzika. **Xitshuriwa xa misavu**, xik: khathuni / swichupuchupu swa khomiki / vhidiyo ya khomiki no kambisisa nkucetelo Kambisisa swiitirhisiwa leswi tirhisiwaka eka misavu, xik. xikhovolelo, ntlimbo, makholo na xiboho **Xitshuriwa xa matsalwa xa 7** - mpfuxeto / nkomiso / dyondzo yo songa mhaka / xitshuriwa xa xo engetela vutivi	**Ku hlamusela leswi ku humeleleke:** Hlamusela mhaka yo tsakisa. **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Swivulwa swa hlayelo ra fumiwo swi tirhisiwa eka dyondzo yo tsala Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** Ririmi leri tirhisiwaka ku hlamusela tikhathuni, nasw, xik, fureme, swimbyarumbyaru swa mbulavulo **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
17 na 18	Nkanerisano / inthavhiyu ya phanele Yingiselela hi xikongomelo xo twa matitwelo na mavonelo	Hlaya hi ndzemuko wa vuxoperi **Xitshuriwa lexi nyikaka mavonelo / matitwelo** na **minkumbetelo** xo huma eka matsalwa kumbe eka swihangalasamahungu **Xitshuriwa xo voniwa** lexi kombisaka mavonelo, **xik. xinepe, filimi, khathuni, xifaniso, xinavetiso,** na sw.	Tumbuluxa **xinavetiso** Katsa na swiphemu swo voniwa. Tiithekiniki to olova to khorwisa van'wana Tsala **xibumabumelo xa buku** xo huma eka buku leyi nga hlayeriwa ku tiphina **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Ririmi ro gega na maqhinga yo nandzihisa mbulavulo lama tirhisiwaka ku koka rinoko na ku susumeta, xik, xifananisi, alitherexeni, mbuyelelo Nseketelo, xivangelo Mianakanyo, na mbuyelo, mahlanganisi **Ntivomarito** Ririmi ro hlamusela leri nga laha henhla; ririmi ro hlamusela ra vunavetisi, *xik: khopi, endlelo ra AIDA, byandlalo* **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
19 na 20	**Swikambelo swa le xikarhi ka lembe**			

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka kotara ya 2		
Ntirho wa 5: Ku vulavula	**Ntirho wa 6: Matsalwa**	**Ntirho wa 7**
Swanomo: Mbulavulo lowu lulamisiweke wa mafundza	**Matsalwa:** Swivutiso swa ximbangu	**Swikambelo swa le xikarhi ka lembe:** Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmi embangwini Papila ra 2 – Matsalwa Papila ra 3 – Ku tsala (Ri nga tsariwa hi Mudyaxihi / Khotavuxika

GIREDI YA 10 KOTARA YA 3				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
21 na 22	Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke ka xitshuriwa loku nyikaka miehleketo leyi seketelaka mavonelo Yingisela hi xikongomelo xo twa mavonelo; ma longoloxe	Hlaya hi xikongomelo xo endla nkomiso: **vonelo ro olova ro yima kumbe ro kanetana na mhaka** Kambela xikongomelo xo va ku katsiwe kumbe xo va ku siyiwe mahungu yo karhi	Tsala **mavonelo**: Tsala **nongonoko** wa timhaka leti seketelaka na to kanetana na nhlokomhaka **Papila ra bindzu**: xivilelo na swivangelo swo seketela xivilelo **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Pfuxeta mahlanganisi lama twalaka Ku angarhela na mboyamelatlhelorin'we Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi na ya matirhelo ya vona eka swikambelo swa le xikarhi ka lembe **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
23 na 24	Ku vulavula na ku Yingisela: manghenelo eka maendlelo ya njhekajekisano wa mafundza	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 8:** Ku tivisa timhaka Kongomisa eka xihlawulekisi xin'we xa matsalwa. Kanela ku pfuna ka xona. **Xitshuriwa xa matsalwa xa 9:** Ku hlaya hi ku dzika. Kombisa u tlhela u kanela kungu eka ntlangu / novhele / xirungulwana; i xifaniso xa miehleketo eka xitlhokovetselo na ku yelana ka swona na timhaka	Tsala **ndzimana ya mavonelo** leyi nga na vuxokoxoko byo seketela na vumbhoni bya mavonelo **Vutsari bya nhlamuselo hindlela ya vutumbuluxi** **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Xivumbeko xa ndzimana: xivulwa xa nhlokomhaka na vuxokoxoko byo seketela Minkarhi ya riendli **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa Ririmi ro hlamusela maendlelo ya njhekajekisano; xik. nhlokomhaka, swiringanyeto
25 na 26	Mbulavulo wa mafundza / Mbulavulo lowu lavisisiweke Ku kambelana hi xintangha hi xikongomelo xo titoloveta ku yingisela (ku engetela ku hlaya loku engeteriweke na ku tiendlela ndzavisiso)	Ku hlaya nhlokomhaka\yo karhi hi ku dzika. Pimanisa rhejisitara, xitayili, rito na swivumbeko leswi fanaka na swona, xik. mapapila	Tsala **imeyili.** Tsala **xirhambo** (xa mafundza kumbe xa nkamafundza) **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Minkomiso, ku tshula mimfungho, *xik.* Byandlalo, fonto, tsalwa ra xiyanamoya, swiphemu swo sasekisa swa vutihlanganisi bya swo voniwa, xik: eka xirhambo xa mafundza Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa

GIREDI YA 10 KOTARA YA 3				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
27 na 28	Yingisela ntlangu wa xiyanamoya / mbulavulo lowu kandziyisiweke / ku encenyeta / ku hlaya ntlangu	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 10**: Ku hlaya hi ku dzika. Ku tumbuluxa ximunhuhatwa eka novhele, xihungwana kumbe ntlangu; maqhinga yo nandzihisa mbulavulo eka switlhokovetselo **Xitshuriwa xa matsalwa xa 11:** Ku hlaya hi ku dzika. Hlela hungu	Tsala mavonelo u tlhela u ma seketela Rhejisitara, xitayili na rito **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Thoni, rito, nkucetelo Marhavi ya maendli **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
29 na 30	Mafambiselo ya tinhlengeletano	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 12:** Ku hlaya hi ku dzika. Yisani emahlweni mbalango wa minkongomelo. Yelanisa no hambanisa leswi hlayiweke. **Xitshuriwa xo engetela vutivi** xik: norho, timhaka leti nga riki ta ntiyso ta xisayense hi ku tirhisa xitirhisiwa xin'wana na xin'wana	Tsala xitiviso xa nhlengeletano, ajenda na makanelwa ya nhlengeletano **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Ririmi ro hlamusela mafambiselo ya tinhlengeletano, xik. Mutshamaxitulu, matsalana na sw. Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka kotara ya 3		
Ntirho wa 8: Ku vulavula kumbe ku hlaya	**Ntirho wa 9: Ku tsala**	**Ntirho wa 10: Xikambelwana xa 2**
Swanomo: Ku hlaya loku lulamisiweke / mbulavulo wa xijumana / ku vulavula ka nkamafundza hi ntlawa	Xitshuriwa xa xitsalwambiko xo koma	**Matirhiselo yaririmi embangwini:** Xikambelantwisiso Nkomiso na Swiaki na milawu KUMBE Matsalwa: Swivutiso swa ximbangu

GIREDI YA 10 KOTARA YA 4				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
31 na 32	Ku yingisela xitshuriwa lexi kandziyisiweke hi vuxoperi kumbe ku hlaya xitshuriwa hi xikongomelo xo vona mboyamelatlhelorin'we na ku venga rixaka/ntlawa wo karhi Nkanerisano	Ku hlaya hi xikongomelo xo **lemuka matirhiselo ya ririmi hi vuxoperi**, xik **mavikelo ya mboyamelatlhelorin'we** Ku hlaya timhaka hindlela ya vuxoperi: I mani a vuyeriwaka eka xitshuriwa lexi? I mani a lahlekeriwaka? Njhani?	**Ku tsala:** Tsala papila ro ya eka vahangalasi va mahungu **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Xivulwa xa xitwisiwa na xa nghingiriko Marito ya tinhlamuseloxidzi na lama nga na tinhlamuselo to tumbela **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
33 na 34	Ku yingisela: ku titoloveta ku tsala / teka tinotsi. Ku yingiselela hi xikongomelo xo kuma timhaka ta nkoka, xikombiso, xitori xo koma xo nyanyula na swin'wana.	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 13** Ku hlaya hi ku dzika. **Xitshuriwa xa matsalwa xa 14** Mpfuxeto / nkatsakanyo / ku pfala dyondzo / xitshuriwa xo engetela vutivi	**Ku tsala:** Tsala **tinotsi hi ku tirhisa swivulwa swo hetiseka** **Matsalelo ya nkomiso** Mpfuxeto, xik. Swivulwa leswi heleleke, ku tirhisiwa vamavizweni na marito ya wena n'wini **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Mpfuxeto wa xivulwa xa nghingiriko na xa xitwisiwa Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
35 na 36	Ku yingiselela ku bumabumela, xik: vuyimbeleri, swihlayiwa swo kandziyisiwa, tinsimu, ku phatiwa ka vutlhokovetseri	**Xi /switshuriwa swa matsalwa (ku engetela vutivi)** xo hlayeriwa ku bumabumela na ku tiphina	**Papila ro tlangela / ro khensa / ku kombisa ku tiphina** Mpfuxeto wa swivumbeko swin'wana na swin'wana ku lulamisela xikambelo xa le makumu ka lembe **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Marito yo xixima na swivulwahava swa ntolovelo swo khensa. Tindlela leti faneleke to vitana / vulavula vanhu ku ya hi mfuwo wa vona Rhejisitara **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa

GIREDI YA 10 KOTARA YA 4				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
37 na 38	Mpfuxeto: Nkanerisano wa nkamafundza wa tlilasi na ntlawa hi nkarhi wo lulamisela xikambelo	**Xitshuriwa xa matsalwa (ku engetela vutivi)** xo endla mpfuxeto	**Ku lulamisela xikambelo.** Tsala hi ku hlawula eka swivumbeko swa vutumbuluxi - ku hlawula nhlokomhaka na ku endla **mbhubutsabyongo / mimepe ya miehleketo** **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Nghingiriko wo tirhisa dikixinari / ku titoloveta swivulavulelo / swivuriso / swivuriwa Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
39 na 40	**Xikambelo xa le makumu ka lembe**			

Mintirho ya makambela ya mafundza eka kotara ya 4
Ntirho wa 11: Xikambelo xa le makumu ka lembe
Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmi embangwini Papila ra 2 – Matsalwa Papila ra 3 – Ku tsala Papila ra 4 – *Swanomo *Timaraka ta lembe ta Swanomo ti vumbiwa hi nhlengelo wa ku vulavula, yingisela na/kumbe ku hlaya. Timaraka ta le makumu ka lembe ti fanele ti katsa ntirho wun'we kumbe ku tlula wa mbulavulo lowu lulamisiweke, ntirho wun'we wo yingisela na wun'we wun'wana, xik: ku hlaya loku lulamisiweke / mbulavulo wa xijumana / ku vulavula ka nkamafundza loku endliwaka hi mintlawa.

3.5.2. GIREDI YA 11: MINKUNGUHATO YO DYONDZISA

GIREDI YA 11 KOTARA YA 1				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
1 na 2	Xikambelantwisiso xo yingiseriwa ku kuma mahungu KUMBE Ku langutisa dokhumenthari eka thelevhixini.	Ku hlaya hi ku dzika. **Xitshuriwa xo nyika mahungu xo tsariwa kumbe xo voniwa** Nkomiso wo olova wa timhaka timhaka ta ntiyiso. Ku endla minkumbetelo **Ntiyiso** na mavonelo **Xitshuriwa xa matsalwa xa 1:** Manghenelo eka timhaka ta tsalwa. Kongomisa eka xihlawulekisi xin'we Kanela hi ku pfuna ka xihlawulekisi xa kona.	Tsala **ndzimana yo nyika mahungu.** Kongomisa eka mavumbelo ya swivulwa na matwisisekelo ya swona Tsala **xitatimende** u nyika mahungu, xik: eka maphorisa **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Switatimende, xivumbeko xa swivulwa (Nhlokomhaka-riendli-xiendliwa) **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
3 na 4	Ku hlayela ndzimana ya xijumana ehenhla hlaya yo huma eka switshuriwa swa ku hlaya ko engetela Ku kanela xitshuriwa xo voniwa hi mintlawa	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 2:** Ku hlaya hi ku dzika: Lemuka no kanela mbangu eka ntlangu/novhele/xitori xo koma; xifananiso eka xitlhokovetselo na hi laha swi nga na vuxaka na mahungu ya tsalwa Ku hlaya Ko engetela: Vhakela layiburari / vuya na timagazini / mapapilahungu.	Tsala ndzimana / **xitsalwana xa mpimanyiso** hi ku angula eka timhaka leti nga valangiwa eka xitshuriwa xa matsalwa, xik. xitlhokovetselo, ntlangu, novhele, swirungulwana, dayari kumbe papila. **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Ku kombisa matitwelo: Maengeteri na mahlawuri (Mpfuxeto) Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa na xo voniwa. Ku tirhisa thesorasi - vamavizweni. Ku aka maritofularha lama nga na swirhangi na swilandzi xik: pfala na pfalula, simeka na simula. Ndlandlamuko na nkandlandlamuko.

GIREDI YA 11 KOTARA YA 1				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
5 na 6	Yingiselela ku komisa. Xitshuriwa xo koma xa mahungu. Kuma hungunkulu ra xitshuriwa. Ringanyeta nhlokomhaka. Swanomo: inthavhiyu, (maendlelo kumbe ku encenyeta)	Ku hlaya hi ku dzika Nkomiso wa xitshuriwa xa mahungu Komba vuxokoxoko bya nkoka na lebyi byi nga riki bya nkoka	Tsala **nkomiso hi xivumbeko xa tipoyinti.** Hundzuluxa tinotsi ti endla xitshuriwa xo helela. Xik: ku vumba hungu ro koma hi miehleketonkulu yo huma eka xitshuriwa kumbe inthavhiyu. **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Maviti Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa Ntirho wa dikixinari
7 na 8	Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke ka ndzimana yo huma eka tibuku ta ndzawulela KUMBE Ku hlaya loku lulamisiweke ka xitlhokovetselo KUMBE ka xiphemu lexi tsavuriweke eka ntlangu Kongomisa eka mahlayelo, thoni, ku hefemula, rivilo ra mavulavulelo,ku kongomana hi mahlo, mavulelo ya marito na ninginiso wa swirho swa miri	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 3:** Ku tumbuluxa ximunhuhatwa eka novhele, swirungulwana, kumbe ntlangu; matirhiselo ya marito eka vutlhokovetseri **Xitshuriwa xa matsalwa xa 4:** Hlela hungu ra xitshuriwa xa matsalwa	Tsala ndzimana ya **ndzungulo** laha swimunhuhatwa swi hlanganaka swi vulavula**.** **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Mbulavulo wo tshaha na mbulavulo wo rungula ku tumbuluxa ximunhuhatwa. Mahikahatelo ya mbulavulo wo tshaha na mbulavulo wo rungula (mpfuxeto) Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito:** Lavisisa tinhlamuselo ta marito loko ku hlayiwa - Ntirho wo tirhisa dikixinari

GIREDI YA 11 KOTARA YA 1				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
9 na 10	Yingiselani no kanela switshuriwa swo hambanahambana xik: Risimu Andlala phurojeke ya ku hlaya ko engetela vutivi	Ku hlaya hi ku dzika: **Pimanisa no hambanisa** hungu, xitayili, ncino, na swi. swa tinsimu timbirhi **Ku hlaya ko engetela vutivi** ka tsalwa ro leha hi nkarhi wa tiholideyi (nkarhi wo wisa)	Dirowa / tata **tafula** ra swihlawulekisi swo hambana Tsala inthaviyu / n'wangulano / papila ro ya eka vahaxi va mahungu **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Mimpfumawulo yo hambanahambana, xik. yelaniso, ncino, nandzelelano wa mimpfumawulo Swivulwana swa ntolovelo na yelano wa mimpfumawulo Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito:** wo yelana na tinsimu ku ya hileswi ti nga tsarisiwa xiswona eka switshuriwa swo hlayiwa

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka kotara ya 1			
Ntirho wa 1: **Ku yingisela**	**Ntirho wa 2: Ku tsala**	**Ntirho wa 3: Matsalwa**	**Ntirho wa 4:** **Xikambelwana xa 1**
Swanomo: Xikambelantwisiso xo yingiseriwa	Xitsalwana	Xitshuriwa xa xitsalwambiko xo leha	**Matirhiselo yaririmi embangwini:** Xikambelantwisiso Nkomiso Swraki na milawu ya mahohiselo ya ririmi

GIREDI YA 11 KOTARA YA 2				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
11 na 12	Hlamusela xitshuriwa xo voniwa hi mintlawa- mepe, chati, pulani, matafula, swifaniso na sw. Tirhisa nhlamuselo ya van'wana ku hundzuluxela mahungu ya suka eka xivumbeko xin'wana xa xitshuriwa (xik. ku yisa eka mepe wa miehleketo, tafula leri fanelaka ku tatiwa) na sw.	Ku hlaya hi ku dzika. **Swiletelo** swo huma eka xitshuriwa xa matsalwa lexi kombaka mpimo, mpfhuka, na sw. **Xitshuriwa xo voniwa** xa ndhawu ya vuhungaselo ya un'wana na un'wana **Xikombankarhi** xa bazi kumbe swin'wana swifambo.	Tsala **swiletelo** swa ndlela yo ya eka ndhawu leyi tsakeriwaka hi vanhu xik *xitediyamu, muti wa n'wankumi, endhuneni* na sw. Nhlamuselo ya ndhawu leyi tsakeriwaka hi vanhu hi ku tirhisa xitshuriwa xo voniwa kumbe n'wangulano laha u pfunaka muendzi) **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Maengeteri ya ndhawu (Mpfuxeto) Mahlawuri Yelaniso wa Mahlawuri **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa Marito lawa ya kombaka tlhelo, mpfhuka, ntalo, na sw.
13 na 14	Mbulavulo wa mafundza lowu lavisisiweke.	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 5:** Ku hlaya hi ku dzika. Yisa emahlweni mbalango wa mikongomelo na swimunhuhatwa. Pimanisa kumbe u hambanisa **Xitshuriwa xa matsalwa xa 6** Ku hlaya hi ku dzika	Ndzimana yo huma eka tibuku ta ndzawulelo, mitsheketo kumbe swikholwakholwani, xik. *Hlamusela ximunhuhatwa kutani u seketela, hlamusela nkongomelo na ku kucetela ka wona* **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Switwananisi embangwini - swikombiso swo huma eka switoloveto swo yingisela, kumbe switshuriwa swa matsalwa swa 5 na 6. Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa / yingiseriwa

GIREDI YA 11 KOTARA YA 2				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
15 na 16	Encenyeto wa mafambiselo ya nhlengeletano etlilasini hi nhlokomhaka leyi humaka eka xitshuriwa xo hlaya.	Ku hlaya hi ku dzika: **Xitshuriwa xo nyika mahungu, xik, Phephahungu** leri vulavulaka hi timhaka ta le mugangeni xik, ku kala ka mati, ku susiwa ka mathyaka Ku hlaya na ku langutisa ko engetela. Kondletela ku hlayiwa na ku langutisiwa ka **mahungu / maphephahungu**	Tsala **ajenda** ya nhlengeletano ya muganga hi ku angula eka xitshuriwa xo hlayiwa Tsala **tinotsi** ta leswi humelelaka enhlengeletanwini Endzhaku ka encenyeto, ku tsala **makanelwa** ya nhlengeletano **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Xivumbeko xa ndzimana: nhlokomhaka, xivulwa na vuxokoxoko byo seketela. Mbulavurisano lowu yelanaka na makanelwa: nkarhi lowu nga hundza, ya vekeriwile tinomboro, ya na xivumbeko xa mafundza, ririmi ro komisiwa **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa Ririmi ro hlamusela mafambiselo ya tinhlengeletano, xik. ajenda, mutshamaxitulu, makanelwa, leti humaka eka makanelwa
17 na 18	Mafambiselo ya njhekajekisano Yingisela hi xikongomelo xo twa matitwelo na mavonelo	Ku hlaya hi ndzemuko wa vuxoperi. **Xitshuriwa lexi nyikaka mavonelo/ matitwelo/minkumbetelo** yo huma eka xihlovo xa matsalwa kumbe xa xihangalasamahungu, xik. khathuni ya tipolitiki, xinavetiso, ku vika ko tlhontlha matitwelo **Swinavetiso swa tindlela tingingi ta vutihlanganisi** swo huma eka timagazini / maphephahungu / thelevhixini	Tshula **xinavetiso** - Katsa swiphemu leswi vonakaka, tithekiniki ta nsusumeto, xik. swibumabumelo, switandzhaku, ku angarhela, na swi. Xinavetiso xi nga ha va xa xinavetiso xa xitsariwa xa xiyanamoya kumbe xa magazini. **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Ririmi ro gega na tinxaka ta swivutiso swo tirhisiwa ku koka rinoko no susumeta, xik. xifananiso, ku fana ka mimpfumawulo na mbuyelelo **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa Ririmi ro tsala xinavetiso, xik. khopi, byandlalo

GIREDI YA 11 KOTARA YA 2				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
19 na 20	**Swikambelo swa le Xikarhi ka lembe**			

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka kotara ya 2		
Ntirho wa 5: Ku vulavula	**Ntirho wa 6: Matsalwa**	**Ntirho wa 7: Swikambelo swa le xikarhi ka lembe**
Swanomo: Mbulavulo lowu lulamisiweke	Swivutiso swa ximbangu	Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmi embangwini Papila ra 2 – Matsalwa Papila ra 3 – Ku tsala (Ri nga tsariwa hi Mudyaxihi / Khotavuxika)

GIREDI YA 11 KOTARA YA 3				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
21 na 22	Nkanerisano wa wa phanele / inthavhiyu	Hlaya hi xikongomelo xo tsala **nkomiso:** Xitshuriwa xa nkanelo lexi nyikaka matlhelo hinkwawo ya mavonelo/ nkanelo wo yima na mhaka na wo kaneta	Tsala **mavonelo** lama pfumelaka no kanetana na mhaka leyi bumabumeriwaka Tumbuluxa **tafula ra mavonelo** eka xitshuriwa xo hlaya **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Pfuxeta mahlanganisi Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi na matirhelo eka swikambelo swa le xikarhi ka lembe **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
23 na 24	Kanela mhaka leyi yelanaka na xitshuriwa xa matsalwa lexi dyondziweke kumbe xitshuriwa xo voniwa	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 7:** Manghenelo eka timhaka Kongomisa eka xihlawulekisi xin'we lexi vonakaka. Kanela hi ku pfuna ka xona. **Xitshuriwa xa matsalwa xa 8:** Ku hlaya hi ku dzika. Tiva no kanela kungu eka ntlangu / novhele / xirungulwana / vufanisi eka xitlhokovetselo na ku komba vuxaka na hungunkulu	**Ku tsala: Xitshuriwa xa nhlamuselo / xa ndzungulo / xa mianakanyo / xa nkanelo** **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Minkarhi ya maendli **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
25 na 26	Mbulavulo wa mafundza lowu lulamisiweke / lowu lavisisiweke. Ku kambelana hi xintangha eka ku yingisela ko titoloveta (ku antswisa ku hlaya ko engetela na ku tiendlela vulavisisi)	Ku hlaya hi ku dzika. **Switshuriwa swo koma swa swihangalasamahungu leswikulu: switiviso, swinavetiso, matimu ya vafi.** Pimanisa rhejisitara, xitayili na rito leswi nga na swivumbeko swo fana, xik. mapapila	Tsala **xitiviso** Tsala **papila ra mafundza ro vutisisa** ku ri ku angula eka xitiviso, xinavetiso, na sw. **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Xivumbeko mayelana na ku tsala Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa Nkomiso wa marito lowu tirhisiwaka ngopfu eka swinavetiso, mavitonkomiso, na sw.

GIREDI YA 11 KOTARA YA 3				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
27 na 28	Yingisela xitshuriwa xo tiengetelela vutivi leswaku u titsakisa / bumabumela, xik, risimu, ku hlaya vutlhokovetseri, filimi ntlangu wa xiyanamoya, ku hlaya mintlangu	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 9:** Ku hlaya hi ku dzika. Ku tumbuluxa ximunhuhatwa eka novhele, xirungulwana kumbe ntlangu; nxopaxopo wa maqhinga yo nandzihisa ririmi eka xitlhokovetselo **Xitshuriwa xo engetela vutivi**, xik. fikixini ya sayense, norho, na sw. hi ririmi rin'wana na rin'wana	Tsala **xitshuriwa xo koma** xo angula eka xifaniso kumbe xinepe, xik. xitlhokovetselo, ndzimana ya nhlamuselo, ku tsala eka dayari **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Xifaniso, mfungho, nhlamuselo ya masiku hinkwawo na yo gega **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
29 na 30	Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke ka mapapila yo ya eka vahaxi va mahungu	Ku hlaya hi ku dzika hi **xikongomelo lemuka matirhiselo ya ririmi hi vuxoperi eka mapapila yo ya eka vahaxi va mahungu (xikongomelo na vaamukeri va mahungu; timhaka ta ntiyiso na mavonelo)** Kongomisa eka mathyelo ya mavito (xana vanhu va thyisiwa ku yini mavito?) Hi swihi swi katsiwaka kumbe ku siyiwa, masivi (i vamani?) **Xitshuriwa xa matsalwa xa 10** Ku hlaya hi ku dzika Ku hlela hungu	Tsala papila ro ya eka vahaxi va mahungu hi ku angula eka xitshuriwa xo hlaya. Tiva mavonelo na xiyimo xa wena eka mhaka leyi u tsalaka hi yona. **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Marito ya nhlamuseloxidzi na ya Nhlamuselo ya vuyimeri Nhlamuselo yo kumbetela Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka kotara ya 3		
Ntirho wa 8: Ku vulavula kumbe ku hlaya	**Ntirho wa 9: Ku tsala**	**Ntirho wa 10: Xikambelwana xa 2**
Swanomo: Ku hlaya loku lulamisiweke / ku vulavula ka xijumana / ku vulavula ka nkamafundza hi mintlawa	Switshuriwa swa xitsalwambiko swo koma	**Matirhiselo yaririmi embangwini:** Xikambelantwisiso Nkomiso na Swiaki na milawu KUMBE Matsalwa: Swivutiso swa ximbangu

GIREDI YA 11 KOTARA YA 4				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
31 na 32	Ku yingisela xitshuriwa lexi kandziyisiweke hi vuxoperi kumbe ku hlaya xitshuriwa hi xikongomelo xo vona mboyamelatlhelorin'we na ku venga rixaka/ntlawa/ rimbewu rin'wana Nkanerisano / njhekajekisano.	Ku hlayela ku lemuka matirhiselo ya ririmi hi vuxoperi xik. **mbulavulo wa swa tipolitiki, mavikelo yo voyamela etlhelo rin'we.** Ku hlaya timhaka hindlela ya vuxoperi: I mani a vuyeriwaka eka xitshuriwa lexi? I mani a lahlekeriwaka? Njhani? **Xitshuriwa xa matsalwa xa 11:** Ku hlaya hi ku dzika. Yisa emahlweni mbalango wa mikongomelo. Pimanisa na ku hambanisa.	Tsala xitshuriwa lexi u nga nyikiwa xona nakambe u susa xihlawuhlawu na mboyamelatlhelorin'we / Tsala xitsalwana xa mavonelo. **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Swivulwa swa riendli ra xitwisiwa na ra nghingiriko **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa Thesorasi - Vamavizweni
33 na 34	Ku yingisela: Ku titoloveta ku tsala tinotsi ta maendlelo. Ku yingisela hi xikongomelo xo twa nandzelelano.	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 12:** Ku hlaya hi ku dzika **Xitshuriwa xa matsalwa xa 13:** Ku hlaya hi ku dzika	Tsala **xitshuriwa xa maendlelo,** xik. swiletelo swo yelana thekinoloji leyintshwa. Kombisa hi ku tirhisa xifaniso / bodo ya xitori **Ku tsala nkomiso** ku tsala nkomiso: mpfuxeto: ku tirhisiwa ka xitshuriwa xa swiletelo, xik. swivulwa leswi heleleke, ku tirhisiwa vamavizweni na marito ya wena n'wini. **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Maendli Nandzelelano lowu faneleke Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa

GIREDI YA 11 KOTARA YA 4				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
35 na 36	Ku yingisela xitshuriwa xa nomo hi xikongomelo xo bumabumela, xik. vuyimbeleri, ku hlaya loku kandziyisiweke, tinsimu, ku phata vutlhokovetseri	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 14:** Mpfuxeto / nkomiso / Ku songa dyondzontsongo / xitshuriwa xo engetela vutivi	**Papila ro ro tlangela / ro khensa / ro komba ku tiphina** Mpfuxeto wa swivumbeko swin'wana na swin'wana ku tilulamisela xikambelo xa le makumu ka lembe **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Tindlela ta mafundza na swivulwahava swa ntolovelo swo khensa. Mavulavulelo lawa ya pfumelelekaka eka ndhavuko wo karhi. Rhejisitara **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
37 na 38	Mpfuxeto: Nkanerisano wa nkamafundza wa tlilasi na ntlawa hi nkarhi wo lulamisela xikambelo.	**Xitshuriwa xa matsalwa** xa mpfuxeto	**Ku lulamisela xikambelo.** Hlawula eka tinxaka ta swivumbeko swa vutumbuluxi- xitsalwana xa ndzungulo, nhlamuselo, mavonelo, nkanelo na xa mianakanyo Ku hlawula nhlokomhaka **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Matirhiselo ya dikixinari swivulavulelo / swivuriso / swivuriwa / switekatekisano Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
39 na 40	**Swikambelo swa le makumu ka lembe**			

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka kotara ya 4
Ntirho wa 11: Swikambelo swa le makumu ka lembe.
Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmi embangwini Papila ra 2 – Matsalwa Papila ra 3 – Ku tsala Papila ra 4 – *Swanomo *Timaraka ta lembe ta Swanomo ti vumbiwa hi nhlengelo wa ku vulavula, ku yingisela na/kumbe ku hlaya. Timaraka ta le makumu ka lembe ti fanele ti katsa ntirho wun'we kumbe ku tlula wa mbulavulo lowu lulamisiweke, ntirho wun'we wo yingisela na wun'we wun'wana, xik: ku hlaya loku lulamisiweke / ku vulavula ka xijumana / ku vulavula ka nkamafundza loku endliwaka hi mintlawa.

3.5.3 GIREDI YA 12: MINKUNGUHATO YO DYONDZISA

Nkunguhato lowu wa lembe wu kombisa mpimohansi wa ntirho lowu faneleke ku dyondzisiwa no kamberiwa.

Eka Giredi ya 12 switshuriwa swo dyondza ku hlaya hi ndlela ya mafundza (matsalwa) swi hlayeriwe ku suka eka 1 - 18, hileswaku kwalomu ka tiawara timbirhi eka ndzhendzheleko wo dyondzisa xitlhokovetselo xin'we kumbe xirungulwana xin'we, kumbe xiyenge/kavanyisa kun'we ka novhele kumbe ntlangu. Loko ku hlawuriwe ntlangu kumbe novhele, mudyondzisi u ta fanela ku avanyisa ntirho hi xiyenge/kavanyisa loku faneleke ku dyondzisiwa hi nkarhi wolowo.

Nkarhi wo tala eka Giredi ya12 wu ta tirhisiwa eka ku pfuxeta na ku lulamisela vadyondzi eka xikambelo xo hetelela xo huma ehandle.

GIREDI 12 KOTARA YA 1				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
1 na 2	**Nkanerisano wa ntlawa:** Kanelani hi swihlawulekisi swa switshuriwa swa matsalwa / tiatikili ta maphephahungu kumbe ta timagazini Kanelani hi xikongomelo na xivumbeko xa xitshuriwa. Xakahata na phurojeke ya ku hlaya ko engetela vutivi ka phephahungu / vuhaxi bya mahungu na sw.	**Ku hlaya hi ku dzika.** Mpfuxeto wa nkomiso hi ku tirhisa **switshuriwa swa maphephahungu / ku nyika swiviko / swihangalasamahungu** Ku hlaya hi ku hatlisa ku kuma timhakankulu na ku hlaya hi ku hatlisa hi xikongomelo xo kuma vuxokoxoko byo karhi **Xitshuriwa xa matsalwa xa 1:** Manghenelo eka timhaka ta tsalwa. Kongomisa eka xihlawulekisi na xitayili xin'we xo vonaka xa xiyenge xin'wana na xin'wana. Kanelani hi ku pfuna ka xona, nkongomelo na tinhlokomhaka ta xona tanihi le ka ntlangu / novhele / swirungulwana	**Tinotsi ta nkomiso** na **nkomiso wo hetelela** (makambelelo lama nga tirhisiwaka) Tsala **papila ro ya eka vahaxi va mahungu** KUMBE tsalela **phephahungu kumbe magazini xitiviso** KUMBE **nhluto** **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Swivumbeko swa mafundza, xik. ku tirhisiwa ka marito yo komba ku xixima, ku papalata ku tirhisa marito hindlela yo ma komisa, *(xik. ndzi ta* ematshan'weni ya *nta)* ku papalata ririmi ra mphatlukwana kumbe ra xintangha. Ku tirhisiwa ka swisasekisi, (xik *u lovile* matshan'weni yo *u file)* **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa Ririmi leri tirhisiwaka eka maphephahungu

GIREDI 12 KOTARA YA 1				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
3 na 4	Yingisela hi xikongomelo xo endla ndzavisiso: phurojeke leyi vadyondzi va vutisaka van'wana na vanhu va le tikweni swivutiso kutani va swi tsala eka swivikamahungu Mbulavulo wa mafundza: andlala xiviko hi nomo.	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 2:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa, xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw. **Xitshuriwa xa matsalwa xa 3:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa. xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw.	Tsala **nongonoko wa swivutiso** leswi faneleke u nga swi tirhisaka ku kuma mahungu eka munhu Tsala **xiviko xa mahungu** u nyika nkomiso wa mbuyelo wa phurojeke ya vulavisisi **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Mpfuxeto: Swivulwa swa riendli ra xitwisiwa, Mbulavulo wo rungula marito ya xivulavuri Mavutisi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
5 na 6	Xikambelontwisiso xo yingiseriwa: ku Inthavhiyu munhu hi ta vutomi bya yena, ku hlaya leswi nga ka tsalwavutomi, swichupuchupu swa vhidiyo ya inthavhiyu hi ta vutomi bya munhu Ku engetela vutivi: langutisa filimi ya ta vutomi bya munhu kumbe dokumenthari	Ku hlaya **tsalwavutomi ra ndzungulo** hi ku dzika. Kongomisa eka mavonelo, murunguri na matitwelo. Tiva minkumbetelo. Tiva nkucetelo wa matirhiselo yo hambanahambana ya ririmi (loko swi fanerile) **Xitshuriwa xa matsalwa xa 4:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa, xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw. Hlamusela xivumbeko xa le ndzeni na xa le handle xa switlhokovetselo	Tsala hi ta leswi nga humelela eka vutomi bya munhu wo karhi (ndzungulo) Tsala ndzimana ya matsalwa hi xiphemu xa tsalwa / matsalwa lawa se ma dyondziweke KUMBE U rungula hi ta vutomi bya munhu **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Mpfuxeto: Minkarhi ya riendli, xitwananisi Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa

GIREDI 12 KOTARA YA 1				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
7 na 8	Nkanerisano wa mafundza wa ntlawa hi timhaka leti fambelenaka na tibuku ta ndzawulelo to hlaya Kanelani hi minkongomelo na mahungu lama yelanaka na switshuriwa swo voniwa	Ku hlaya hi ku dzika. **Xitshuriwa xo voniwa** hi xikongomelo xo kuma mahungu yo yelana na dyondzo ya matsalwa, xik. **mepe** wa xifundzantsongo lowu hlamuseriweke eka novhele / xirungulwana, xifaniso xa xiteji **vhidiyo** ya novhele **Xitshuriwa xa matsalwa xa 5:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa, xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw.	Tsala xitsalwana: xa ndzungulo / mianakanyo / nhlamuselo / mavonelo / nkanelo **Cinca xitshuriwa xo voniwa,** xik**.** mepe wa patu, xi va hi **xivumbeko xin'wana xo tsariwa kumbe xo voniwa** (Vona eka ku Hlaya) xik. Phositara, mepe wa miehleketo, xifaniso, na sw. **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Xivumbeko xa ndzimana eka xitsalwana xa nkanelo. Tirhisa mahlanganisi lama kombaka xivangelo (xik hikokwalaho, nakona, hikuva) na nkarhi (kutani, leswi landzelaka, endzhaku ka sweswo), maengeteri ya ndhawu **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa Ririmi ro hlamusela ro xopaxopa matsalwa leri fambelanaka na xitshuriwa lexi nga eku dyondziweni
9 na 10	Ku hlayela xitshuriwa xa matsalwa ehenhla KUMBE xitshuriwa xo huma eka inthanete Swanomo: Ku tivisa xivulavuri	Ku hlaya hi ku dzika ka **xitshuriwa xo tirhisa tindlela tinyingi ta vutihlanganisi** hi xikongomelo xo endla ndzavisiso xik**. eka pheji ra webu, insayitlilophidiya, tibuku to dyondza.** Kambela hilaha swiyenge swo voniwa na swo tsariwa swi pfunaka hakona eka ku humelerisa nhlamuselo **Xitshuriwa xa matsalwa xa 6:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa, xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw.	Ku tsala imeyili (adirese / nhlokomhaka / mahungu) KUMBE ku tsala pheji ra webu (mimfungho, tilogo, swihlawulekisi swa maandlalelo, swifaniso swo voniwa na nkucetelo wa swona) Tekela enhlokweni swihlawulekisi swo voniwa. **Papila ra mafundza:** Tsala papila ra xikombelo, xik. ku kombela ku seketeriwa hi swa timali, swiponzara, na sw. **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	**Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa Ririmi ro hlamusela leri yelanaka na switshuriwa swo tirhisa tindlela tinyingi ta vutihlanganisi na swo voniwa Jagoni Ku titoloveta ku tirhisa dikixinari

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka kotara ya 1			
Ntirho wa 1: Ku yingisela	**Ntirho wa 2: Ku tsala**	**Ntirho wa 3: Ku tsala**	**Ntirho wa 4: Xikambelwana xa 1**
Swanomo: Xikambelantwisiso xo yingiseriwa	Xitsalwana	Xitshuriwa xa xitsalwambiko xo leha	**Matirhiselo ya ririmi embangwini:** Xikambelantwisiso Nkomiso na Swiaki na milawu

GIREDI YA 12 KOTARA YA 2				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
11 na 12	Yingisela inthavhiyu ya ntirho / xitshuriwa xa inthavhiyu ya ntirho kutani u tsala tinotsi Kanelani hi vuswikoti bya vainthavhiyuwiwa kutani mi cincana hi miehleketo na tlilasi kumbe ntlawa Ku engetela vutivi: Ku hlaya ko engetela: langutisa / yingisela inthavhiyu ya le ka mahungu	Ku hlaya hi ku dzika. **Xinavetiso** xa ntirho wa xiyimo xa le henhla, basari kumbe ndhawu ya tidyondzo ta le henhla. Tekela enhlokweni timhaka ta xivumbeko, vuxokoxoko na swivulwana swa ntolovelo **Xitshuriwa xa matsalwa xa 7:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa, xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw.	Tsala **papila ro seketela** na **tsalwavutitivisi (cv),** xik: u apulayela ntirho / basari / ku kombela ku amukeriwa eyunivhesithi hi ku va u angula eka xinavetiso Mpfuxeto: Swivumbeko swa mapapila na swivulwahava swa ntolovelo swo pfula na swo pfala. Xivumbeko xa tindzimana. **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Xivulwa xa riendli ra xiendliwa Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa na tiinthavhiyu ta ntirho
13 na 14	Encenyeto wa inthavhiyu ya ntirho. Lowu ku nga va encenyeto lowu heleleke na vadyondzikuloni lava nga vaka vainthavhiyuwi, kumbe mudyondzisi a nga nyika swivutiso kutani vadyondzi va hlayelana swona ku kuma tinhlamulo.	Ku hlaya hi ku dzika ka **xitshuriwa xa mahungu** mayelana na tiinthavhiyu to huma eka **magazini / inthanete** na sw. Ku hlaya loku engeteriweke: langutisa swinavetiso swa ntirho / basari KUMBE u hlaya tiburochara / tifulayara ta tindhawu ta tidyondzo ta le henhla **Xitshuriwa xa matsalwa xa 8:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa, xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw.	Mpfuxeto wa **nkomiso:** Tsala nkomiso hi switshuriwa leswi tirhisiwaka eka tinhlokomhaka to karhi, xik. Inthavhiyu **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Mpfuxeto: mahlayelo ya maendli ku lulamisela encenyeto wa inthavhiyu ya ntirho - switandzhaku swa maendli yo hambanahambana lama tirhisiweke **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa

GIREDI YA 12 KOTARA YA 2				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
15 na 16	Mbulavulo wa mafundza lowu lavisisiweke wa xiyenge xa xihangalasamahungu xo voniwa, xik. *tinxaka ta tifilimi, tindlela ta mahumelerisel o, matimu* Encenyeta mbulavulo wa mafundza: ku tivisa xivulavuri na ku nyika marito yo khensa	Langutisa **xivono eka filimi** KUMBE u hlaya **nhluto** wa filimi / dokhumentari / xitori xa le ka thelevhixini **Xitshuriwa xa matsalwa xa 9:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa, xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw.	Tsala **papila kumbe ndzimana ya nsusumeto** u bumabumela filimi leyi u yi voneke KUMBE u tsala nhluto wa filimi. **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Mpfuxeto: Vutsari byo tlhontlha matitwelo Mahlawuri na Maengeteri Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa Ntivomarito wa xithekiniki mayelana na swa vuhumelerisi bya tifilimi
17 na 18	Nkanerisano wa nkamafundza wa tlilasi na mintlawa eka ku lulamisela swikambelo	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 10:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa, xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw. Tirhisa mapapila ya swikambelo leswi hundzeke ku pfuxeta dyondzo ya switshuriwa swa mafundza na maqhinga yo hlaya hi ku dzika ku lulamisela swikambelo swo huma ehandle	Ku tirhisa mapapila ya swikambelo leswi nga hundza ku pfuxeta tifomo ku tilulamisela **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Tirhisa mapapila ya swikambelo leswi nga hundza ku pfuxeta ririmi ku lulamisela xikambelo xa le handle **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa Mpfuxeto wa marito lama tirhisiwaka, eka ntivoririmi**.**
19 na 20	**Xikambelo xa le xikarhi ka lembe**			

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka kotara ya 2			
Ntirho wa 5: Ku hlaya	**Ntirho wa 6: Ku vulavula**	**Ntirho wa 7: Matsalwa**	**Ntirho wa 8: *Swikambelo swa le xikarhi ka lembe**
Swanomo: Ku hlaya loku lulamisiweke	**Swanomo:** Mbulavulo lowu lulamisiweke	Swivutiso swa ximbangu	Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmi embangwini Papila ra 2 – Matsalwa Papila ra 3 – Ku tsala (Ri nga tsariwa hi Mudyaxihi / Khotavuxika)

***Swikambelo swa le xikarhi ka lembe:** Eka Giredi ya 12 ntirho wun'we eka kotara ya 2 na / kumbe eka kotara ya 3 wu fanele wu va xikambelo xo setiwa exikolweni. Laha swi endlekaka leswaku ku va ku tsariwe xikambelo xin'we ntsena xo setiwa exikolweni eka leswimbirhi eka Giredi ya 12, xikambelo lexin'wana xi fanele xi siviwa hi xikambelwana emakumu ya kotara (Mintirho ya 8 na 10).

GIREDI 12 KOTARA YA 3				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
21 na 22	Hlayela ntlangu / n'wangulano ehenhla. Tekela enhlokweni matwariselo ya marito, mahefemulelo, rivilo ra mahlayelo, thoni na matitwelo	Ku hlaya hi ku dzika. **N'wangulano** / **ntlangu** lowu nga na matirhiselo yo hambanahambana ya ririmi (xik. **marin'wana, mphatlukwana, marito yo huma eka tindzimi tin'wana)** Tekela enhlokweni timhaka ta n'wangulano / milawu ya le xitejini (loko ku ri ku tsalwa leri hlawuriweke i ra ntlangu, / kongomisa eka swiletelo swa le xitejini, marito lama vuriwaka hi mutlangi eka vaamukeri va mahungu, swiambalo, switolatolana swa le xikandzeni, na sw. leswi fambelanaka na tsalwa) **Xitshuriwa xa matsalwa xa 11:** Manghenelo eka timhaka. Kongomisa eka xihlawulekisi xin'we lexi vonakaka yin'we leyi tihumesaka. Kanela hi ku pfuna ka xona eka tsalwa.	Tsala **mavonelo**: Tsala nongonoko wa timhaka leti seketelaka kumbe ku kanetana na xibumabumelo, xik. leswaku ku rhuketela, marito ya mphatlukwana na marito lawa ya humaka eka tindzimi tin'wana ya fanele ku pfumeleriwa etlilasini. Vadyondzi va fanele ku nyika matlhelo hinkwawo ya mavonelo **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Pfuxeta mahlanganisi Ku angarhela na mboyamelatlhelorin'we. Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
23 na 24	Cincanani hi ntokoto wa ku hlaya loku engeteriweke lowu mi ve ke na wona, xik. buku leyi bumabumeriweke, endla swiringanyeto hi layiburari ya xikolo, ya mani na mani / layiburari ya rixaka	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 12:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa, xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw. **Xitshuriwa xa matsalwa xa 13:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa, xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw.	**Ku tsala:** Tsala xitshuriwa xa xitsalwambiko xo koma - ku tsala eka dayari, tifulayara, tiphositara, swiletelo, swileriso, swinavetiso **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Maandlalelo ya phurojeke, xik. xivumbeko, swifaniso Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa na phurojeke ya ndzavisiso

GIREDI 12 KOTARA YA 3				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
25 na 26	Yingisela mahungu ya xiyanamoya / thelevhixini hi xikongomelo xo twa mboyamelatlhelorin'we	Ku hlaya hi ku dzika hi xikongomelo **xo lemuka matirhiselo ya ririmi hi vuxoperi, xik. mbulavulo wa xipolitiki, mavikelo ya mboyamelatlhelorin'we** **Xitshuriwa xa matsalwa xa 14:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa, xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw.	Tsala hi ndlela ya mboyamelatlhelorin'we timhaka ta swa tipolitiki leti u ti voneke, to fana na rhali, madzolonga, ku kombisa ku vilela **(ndzungulo)** Tsala **papila ra mafundza** u seketela / u kombela ku khomeriwa / u tisola eka matikhomelo ya wena **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Ku tirhisiwa ka masivi na maviti, xik. masivikomba, masivinene, masivintalo, mavitavito, mavitaswilo, na sw. Ku longoloxa timhaka **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
27 na 28	Nkanerisano hi timhaka leti yelanaka na dyondzo ya matsalwa	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 15:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa, xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw. **Xitshuriwa xa matsalwa xa 16:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa, xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw.	Tsala **xitsalwana** - xa mavonelo / xa mianakanyo / xa nkanelo / xa ndzungulo / xa nhlamuselo **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Swiyenge swa xitayili xa mafundza: ntivomarito, swivulwa swo leha, a ku na nkomiso wa rito kumbe marito Dyondzo ya ntivoririmi yo ololoxa swiphiqo endzhaku ka mintirho yo tsala ya vadyondzi **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa
29 na 30	Ku yingisela xitshuriwa hi xikongomelo xo bumabumela no tiphina, xik. vuyimbeleri, tinsimu, switlhokovetselo, swiphemu leswi tsavuriweke eka tibuku ta matsalwa, na sw.	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 17:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa, xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw. **Xitshuriwa xa matsalwa xa 18:** Ku hlaya hi ku dzika loku faneleke xitshuriwa, xik. ririmi ro gega, xivumbeko, ximunhuhatwa, na sw.	Ku tumbuluxa **phositara / khavhara ya *CD*** **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Swiphemu swa xitayili leswi yelanaka na ntirho wo tsariwa **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka kotara ya 3	
Ntirho wa 9: Ku tsala	**Ntirho wa 10: *Xikambelo xo ringeta**
Switshuriwa swa switsalwambiko swo koma	Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmi embangwini Papila ra 2 – Matsalwa Papila ra 3 – Ku tsala (Ri nga tsariwa hi Mhawuri / Ndzati)

***Xikambelo xo ringeta:** Eka Giredi ya 12 ntirho wun'we eka kotara ya 2 na / kumbe eka kotara ya 3 wu fanele wu va xikambelo xo setiwa exikolweni. Laha swi endlekaka leswaku ku va ku tsariwe xikambelo xin'we ntsena xo setiwa exikolweni eka leswimbirhi eka Giredi ya 12, xikambelo lexin'wana xi fanele xi siviwa hi xikambelwana emakumu ya kotara (Mintirho ya 8 na 10).

GIREDI YA 12 KOTARA YA 4				
Mavhiki	**Ku Yingisela na ku Vulavula** **Awara yin'we**	**Ku Hlaya na ku Langutisa** **Tiawara ta 4**	**Ku Tsala na ku Andlala** **Tiawara ti3**	**Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi** **Awara yin'we (leyi pfanganisiweke no va ervaleni)**
31 na 32	Nkanerisano wa nkamafundza wa tlilasini na ntlawa wo lulamisela xikambelo.	Tirhisa mapapila ya swikambelo leswi hundzeke leswaku ku pfuxetiwa dyondzo ya switshuriwa swa mafundza na maqhinga ya mahlayelo yo dzika ku lulamisela xikambelo xa le handle.	Tirhisa mapapila ya swikambelo leswi hundzeke ku pfuxeta tinxaka ta switshuriwa eka ku lulamisela xikambelo swa le handle. **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Tirhisa mapapila ya swikambelo leswi hundzeke ku pfuxeta ririmi eka ku lulamisela xikambelo xa le handle. **Ntivomarito** lowu yelanaka na xitshuriwa xo hlayiwa **/** mpfuxeto wa xikambelo wa marito ya ririmi ro hlamusela.
33 na 34	Nkanerisano wa nkamafundza wa tlilasini na ntlawa ku lulamisela xikambelo.	Tirhisa mapapila ya swikambelo leswi hundzeke leswaku ku pfuxetiwa dyondzo ya switshuriwa swa mafundza na maqhinga ya mahlayelo yo dzika ku lulamisela xikambelo xa le handle.	Tirhisa mapapila ya swikambelo leswi hundzeke ku pfuxeta tinxaka ta switshuriwa eka ku lulamisela xikambelo swa le handle. **Kongomisa eka:** **Ku tsala hi ku landzelela magoza** Ku kunguhata, ku pfapfarhuta, ku pfuxeta, ku hlela, ku lulamisa swihoxo, na ku andlala **Xivumbeko xa switshuriwa na swihlawulekisi swa ririmi** (Languta 3.3)	Ku tirhisa mapapila ya swikambelo leswi hundzeke ku pfuxeta ririmi eka ku lulamisela xikambelo xa le handle. **Ntivomarito** lowu yelanaka na switshuriwa swo hlayiwa leswi humaka eka mapapila ya swikambelo leswi hundzeke / mpfuxeto wa xikambelo wa matheme ya ririmi ro hlamusela**.**
35 na 36	**SWIKAMBELO SWO HUMA EHANDLE**			
37 na 38	**SWIKAMBELO SWO HUMA EHANDLE**			
39 na 40	**SWIKAMBELO SWO HUMA EHANDLE**			

Swikambelo swa le makumu ka lembe:

Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmi embangwini

Papila ra 2 – Matsalwa

Paila ra 3 – Ku tsala

Papila ra 4 – *Swanomo

*Timaraka ta lembe ta Swanomo leswi ku nga nhlengelo wa ku vulavula, ku yingisela na/kumbe ku hlaya. Timaraka ta le makumu ka lembe ti fanele ti katsa ntirho wun'we kumbe ku tlula wa mbulavulo lowu lulamisiweke, ntirho wun'we wo yingisela na wun'we wun'wana, xik. ku hlaya loku lulamisiweke / mbulavulo wa xijumana / mbulavulo wa nkamafundza lowu endliwaka hi mintlawa.

XIYENGE XA 4: MAKAMBELELO EKA RIRIMI ENGETELA RO SUNGULA

4.1. Manghenelo

Makambelelo i maendlelo lama kunguhatiweke ya nkarhi na nkarhi yo kuma, yo hlengeleta na ku hlamusela vuxokoxoko mayelana na matirhelo ya vadyondzi, hi ku tirhisa tindlela to hambanahambana ta makambelelo. Ya katsa magoza ya mune: Ku aka na ku hlengeleta vumbhoni bya matirhelo ya mudyondzi, ku hlela vumbhoni lebyi, ku rhekhoda leswi kumekeke na ku tirhisa vuxokoxoko lebyi ku twisisa mudyondzi na ku ku pfuna eka ndlandlamuko wa yena leswaku ku ta antswisiwa maendlelo yo dyondza na ku dyondzisa.

Makambelelo ya fanele ku va ya nkamafundza (Ku kambelela ku dyondzisa) na ya mafundza (Ku kambela leswi dyondziweke). Eka makambelelo himambirhi, ku fanele ku nyikiwa vadyondzi xivikontsundzuxo nkarhi na nkarhi leswaku ku ta ndlandlamuxiwa ntokoto wo dyondza.

Makambelelo ya vuswikoti bya ririmi ya fanele ku pfanganisiwa. Makambelelo ya xitshuriwa xa xikambelantwisiso ya fanele ku katsiwa na matirhiselo ya ririmi. Makambelelo ya switsariwa ya fanele ku katsa tinhlokomhaka leti vulavulaka hi swilo leswi humelelaka evuton'wini.

4.2. Makambelelo ya nkamafundza kumbe ya siku na siku

Xikongomelo xa ku kambela hi xikongomelo xo dyondza i ku va nkarhi na nkarhi ku hlengeletiwa vuxokoxoko bya vuswikoti bya vadyondzi, lebyi nga tirhisiwaka ku antswisa madyondzelo ya vona.

Makambelelo ya nkamafundza i ku xiyisisa ka siku na siku ka matirhelo ya mudyondzi. Leswi swi endliwa hi ku xiyaxiya, mimbhurisano, ku kombisa hi swiendlo, tinhlengeletano exikarhi ka mudyondzi na mudyondzisi, ku vulavurisana ka nkamafundza ka le tlilasini, sw. na sw. Makambelelo ya nkamafundza ya nga ha va yo olova tanihi ku yima loko ku ri karhi ku dyondzisiwa ku xiya vadyondzi kumbe ku burisana na vadyondzi hilaha madyondzelo ya fambaka hakona. Makambelelo ya nkamafundza ya fanele ya tirhisiwa ku nyika vadyondzi mbuyelo na ku kombisa hilaha ku dyondzisa ku faneleke ku kunguhatiwa hakona, kambe a ya fanelangi ku rhekhodiwa. A ya fanelangi ya tekiwa ya hambanale na migingiriko yo dyondza leyi endliwaka etlilasini. Vadyondzi, hambi a ri mudyondzisi a nga koreketa mintirho leyi yo kambela.

Ku tikambela na ku kambelana hi xintangha swi katsa vadyondzi eka makambelelo. Leswi i swa nkoka tanihileswi swi nyikaka vadyondzi nkarhi wo xiya no dyondza eka matirhelo ya vona. Mbuyelo wa mintirho yo kambela ya nkamafundza ya siku na siku a yi rhekhodiwi ximfumo, handle ka loko mudyondzisi a tsakela ku endla tano. Mbuyelo wa mintirho yo kambela ya siku na siku a wu katsiwi eka ku hundziseriwa eka tigiredi ta le mahlweni ka vadyondzi na le ka ku nyika xitifiketi.

4.3 Makambelelo ya mafundza

Mintirho hinkwayo yo kambela leyi endlaka nongonoko wo kambela wa mafundza wa lembe yi vuriwa Makambelelo ya Mafundza. Mintirho yo kambela ya mafundza ya koreketiwa kutani yi rhekhodiwa hi ndlela ya ximfumo hi mudyondzisi hi xikongomelo xo hundzisela vadyondzi eka tigiredi ta le mahlweni na ku va nyika xitifiketi. Mintirho hinkwayo yo kambela ya mafundza yi fanele ku xoperiwa hi xikongomelo xo tiyisisa nkoka na ku tiyisisa leswaku mimpimo leyi faneleke ya landzeriwa.Loko ku lulamiseriwa mintirho ya yo kambela ya mafundza yi nga endliwa ehandle ka tlilasi, ntirho wo hetelela wu fanele wu endliwa ehansi ka xiyimo lexi lawuriwaka etlilasini.

Makambelelo ya mafundza ya nyika vadyondzisi ndlela ya nandzelelano wa ku hlela wa matirhelo ya vadyondzi eka giredi yo karhi, eka dyondzo yo karhi. Swikombiso swa makambelelo ya mafundza swi katsa swikambelwana, swikambelo, mintirho yo endliwa kunene, tiphurojeke, maandlalelo ya nomo, ku kombisa hi swiendlo, ku tirha swo karhi, na. sw. Hambiloko malulamiselo ya mintirho yo tsariwa ya ha endleriwa ehandle ka tlilasi, mintirho yo hetelela yi fanele yi tsariwa eka xiyimo lexi lawuriwaka etlilasini.

Mintirho yo kambela ya mafundza yi vumba xiphemu xa Nongonoko wo Kambela wa lembe eka giredi na le ka dyondzo yin'wana na yin'wana.

Matafula lama landzelaka ya nyika swilaveko swa makambelelo ya mafundza eka Ririmi ro Engetela ro Sungula:

Tafula ra 1: Nkatsakanyo wa makambelelo ya mafundza eka Tigiredi ta 10-11

Makambelelo ya Mafundza		
Exikarhi ka lembe	**Xikambelo xa le makumu ka lembe**	
25%	**75%**	
Makambelelo ya le xikolweni (MX)	**Mapapila ya Xikambelo xa le makumu ka Lembe**	
25%	**62,5%**	**12,5%**
• Swikambelwana swi2 • Mintirho ya 7 • Xikambelo xin'we (xikarhi ka lembe)	**Swikambelo swo tsariwa** Papila ra 1 (tiawara ti2) – Matirhiselo ya ririmi embangwini Papila ra 2 (tiawara ti2) – Matsalwa Papila ra 3 (Giredi ya 10: tiawara ti2; Giredi ya 11: tiawara ti2½) – Ku tsala	**Mintirho ya makambelelo ya swanomo: Papila ra 4** Ku yingisela Ku vulavula Ku hlaya loku lulamisiweke / ku hlaya ka xijumana Ku vulavula ko nkamafundza ka ntlawa Mintirho ya swanomo leyi endliweke exikarhi ka lembe yi vumba xiphemu xa makambelelo ya le makumu ka lembe ya xikambelo xa le xikolweni.

Tafula ra 2: Nkatsakanyo wa makambelelo ya mafundza eka Giredi ya 12

Makambelelo ya Mafundza		
Exikarhi ka lembe	**Xikambelo xa ku hela ka lembe**	
25%	**75%**	
Makambelelo ya le xikolweni (MX)	**Mapapila ya Xikambelo xa le makumu ka Lembe**	
25%	**62,5%**	**12,5%**
• Xikambelwana xin'we • Mintirho ya 7 • Swikambelo swi2 (xikambelo xa le xikarhi ka lembe na xikambelo xo ringeta)	**Swikambelo swo tsariwa** Papila ra 1 (tiawara ti2) – Matirhiselo ya ririmi embangwini Papila ra 2 (tiawara ti2) – Matsalwa Papilala 3 (tiawara ti2½) – Ku tsala	**Mintirho ya makambelelo ya swanomo: Papila ra 4** Ku yingisela Ku vulavula Ku hlaya loku lulamisiweke / ku hlaya ka xijumana/ Ku vulavula ka nkamafundza ka ntlawa Mintirho ya swanomo ya nomo leyi endliweke exikarhi ka lembe yi vumba xiphemu xa makambelelo ya le makumu ka lembe ya xikambelo xa le handle.

Swivumbeko swa makambelelo leswi tirhisiwaka swi fanele ku fambelana na xiyimo xa malembe na ndlandlamuko wa mudyondzi. Mavumbelo ya mintirho leyi ya fanele ku katsa vundzeni bya dyondzo na mintirho yo hambanahambana leyi vumbiweke hi xikongomelo xo fikelela swikongomelontsongo swa dyondzo.

Makambelelo ya mafundza ya faneleke ya tekela enhlokweni swiyimo swa matwisiselo swo hambanahambna na vuswikoti bya vadyondzi tanihilaha swi kombisiweke hakona laha hansi:

Tafula ra 3: Swiyimo swa matwisiselo eka ta makambelelo

Swiyimo swa matwisiselo	Nghingiriko	Phesente ya Ntirho
Nhlamuselo ya masiku hinkwawo. **(Xiyimo xa 1)**	Swivutiso leswi katsaka vuxokoxoko lebyi nga erivaleni eka xitshuriwa. • Nyika swilo/vanhu/tindhawu/swiphemu … • Nyika timhaka ta ntiyiso/swivangelo/timhakankulu /miehleketo.. • Tsavula minsusumeto /vanhu/swivangelo … • Xaxameta timhakankulu/timhaka ta ntiyiso/mavito/misusumeto • Hlamusela ndhawu/munhu/ximunhuhatwa … • Rungula mhaka /xivono /ntokoto …	**Swiyimo swa 1 na 2: 40%**
Mbuyetelo wa mhaka **(Xiyimo xa 2)**	Swivutiso leswi lavaka ku xopaxopa, nhluto kumbe ku lulamisa vuxokoxoko lebyi nga erivaleni eka xitshuriwa. • Endla nkomiso wa timhakankulu/miehleketo/vubihi/vunene/ … • Veka swiphemu leswi fanaka hi mintlawa … • Nyika leswi fanaka/ ku hambana … • Nyika andlalo wa… • Nyika nhlokohato wa …	

Nxakahato **(Xiyimo xa 3)**	Swivutiso leswi lavaka leswaku mukamberiwa a tirhana na vuxokoxoko lebyi nga erivaleni eka xitshuriwa ku ya hi ntokoto wa yena. • Hlamusela mhakankulu … • Pimanyisa miehleketo/maendlelo/swiendlo … • Xana hi xihi xikongomelo/matitwele/nsusumeto/xivangelo xa mutsari (xa ximunhuhatwa) … • Hlamusela xivangelo/nkucetelo … • Xana swiendlo/marito/matitwelo (sw. na swi.) ya murunguri / mutsari/ximunhuhatwa ya kombisa yini mayelana na yena … • Xana xigego/xihlambanyisi/xifaniso swi khumba njhani matwisiselo ya wena … • Xana hi ku vona ka wena mbuyelo / nkucetelo (sw. na sw.) wa swiendlo / xiyimo wu ta va wihi	**Xiyimo xa 3: 40%**
Ku pima nkoka **(Xiyimo xa 4)** **Ntsakelo** **(Xiyimo xa 5)**	Swivutiso leswi swi khumba mhaka yo ahlula kumbe ku pima nkoka. Leswi swi katsa ku ahlula mayelana na timhaka ta vutomi, ntiyiso, timhaka ta ntiyiso na ta mavonelo, nkoka, malongolokelo na maehleketelo, na timhaka to fana na ku tsakela na ku amukela swiboho na swiendlo ku ya hi minkoka eku hanyeni. • Xana u ehleketa leswaku leswi humelelaka swa amukeleka, swa khorwisa/swa koteka …? • Xana vonelo ra mutsari ri na nkoka/landzeleleka/tshembisa… • Kanela / Nyika miehleketo hi vuxoperi mayelana na swiendlo/ xikongomelo/ matitwelo/swiringanyeto/ switandzhaku… • Xana u yima na vonelo/mhaka/ku xiyaxiya/nhlavutelo lowu… • Hi ku vona ka wena, swi lulamile ku va mutsari/murunguri/ ximunhuhatwa/ xi ringanyeta/ xi vula leswaku … (Seketela nhlamulo ya wena /Vula leswaku hikwalaho ka yini u nyika nhlamulo yoleyo.) • Xana matitwelo/mahanyelo/swiendlo swa ximunhuhatwa swi lulamile kumbe swa amukelaka eka wena ke? Seketela nhlamulo ya wena. • Xana swiendlo/matitwelo/swikongomelo swa ximunhuhatwa swi kombisa yini loko swi ta eka mbangu wa minkoka leyi angarhelaka? • Kanela hi vuxoperi/Nyika miehleketo hi vuahluri bya nkoka lebyi endliweke eka xitshuriwa Swivutiso leswi swi kongome eka ku kambela nkucetelo wa miehleketo na xisasekiso lowu nga eka xitshuriwa ehenhla ka mukamberiwa. Swi kongome eka ku angula ka matitwelo eka vundzeni, ku tixaxameta na swimunhuhatwa kumbe swiyimo, na ku angula eka matirhiselo ya mutsari ya ririmi (tanihi mahlawulelo ya marito na nxakahato wa miehleketo • Kanela hi ta angulo wa wena eka xitshuriwa/xiyimo/ntlimbo/ vukanakani. • Xana u tiveka eka xiyimo xa ximunhuhatwa ke? Hi rihi goza/xiboho lexi a wu ta va u xi tekile loko ngi a wu ri eka xiyimo xo fana na xolexo? • Kanela / Nyika miehleketohi matirhiselo ya mutsari ya ririmi … • Kanela hi ta xitayili xa mutsari / manghenelo / mahetelelo / nxakahato wa miehleketo/xigego/matirhiselo ya tithekiniki ta vutlhokovetseri / switirhisiwa swo xopela matsalwa	**Swiyimo swa 4 na 5: 20%**

4.4 Nongonoko wa Makambelelo

Nongonoko wa Makambelelo wu endliwile leswaku wu hangalasa mintirho yo kambela ya mafundza eka tidyondzo hinkwato exikolweni ku ya hi kotara hinkwayo.

4.4.1 Nkatsakanyo wa swilaveko

Matafula lama landzelaka ya nyika nkatsakanyo wa swilaveko swa Nongonoko wa Makambelelo swa kotara yin'wana na yin'wana eka Ririmi ro Engetela ro Sungula:

Tafula ra 1: Nkatsakanyo wa swilaveko swa Nongonoko wa Makambelelo eka Tigiredi ta 10 - 11

Nongonoko wa Makambelelo			
Makambelelo ya le xikolweni hi Kotara			**Xikambelo xa le makumu ka lembe**
Kotara ya 1: Xikambelwana xin'we xo tsariwa + Mintirho yi3	**Kotara ya 2:** Mintirho yi2 + Xikambelo xin'we xa le xikarhi ka lembe lexi vumbiwaka hi: Mapapila ma3: Papila ra 1 – Matirhiselo ya riririmi embangwini Papila ra 2 – Matsalwa Papila ra 3 – Ku tsala	**Kotara ya 3:** Xikambelwana xin'we xo tsariwa + Mintirho yi2	**Kotara ya 4:** Xikambelo xin'we xa le xikolweni xa le makumu ka lembe lexi vumbiwaka hi: Mapapila ma3: Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmi embangwini Papila ra 2 – Matsalwa Papila ra 3 – Ku tsala + Phepha ra 4: Swanomo

Timaraka ta Kotara (Tikotara ta 1-3):

- Eka kotara yin'wana na yin'wana, hlanganisa timaraka na ntsengo wa timaraka kutani u swi hundzuluxela eka % ku kuma timaraka ta kotara.

Timaraka to hundzisela mudyondzi eka giredi ya le mahlweni:

- Hlanganisa timaraka na ntsengo hinkwawo wa timaraka ta mintirho yo kambela ya tikotara ta 1 kufikela eka 3, kutani u ti hundzuluxela eka 25%,
- Hundzuluxela timaraka ta Papila ra 1 eka 17,5%,
- Hundzuluxela timaraka ta Papila ra 2 eka 20%,
- Hundzuluxela timaraka ta Papila ra 3 eka 25%
- Hundzuluxela timaraka ta Swanomo (Papila ra 4) eka 12,5%

Tafula ra 2: Nongonoko wa Makambelelo eka Tigiredi ta 10-11

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka Kotara ya 1			
Kotara ya 1			
Ntirho wa 1	**Ntirho wa 2**	**Ntirho wa 3**	**Ntirho wa 4**
***Swanomo:** Ku yingiselela ku twisisa (timaraka ta 10)/ Mbulavulo lowu lulamisiweke(20) XIN'WE XA LESWI LANDZELAKA: Ku hlaya loku lulamiseriweke/ mbulavulo wa xijumana/ku vulavula ka nkamafundza hi ntlawa (timaraka ta 20)	**Ku tsala: (timaraka ta 50)** Giredi ya 10: Xitsalwana xa ndzungulo / xa nhlamuselo / xa mavonelo Giredi ya 11: Xitsalwana xa ndzungulo / xa nhlamuselo / xa mavonelo xa mianakanyo / xa mavonelo	**Ku tsala: (timaraka ta 30)** Xitshuriwa xa xitsalwambiko xo leha Ku tsala: Switsalwambiko: Papila ra xinghana / mafundza (papila ra xikombelo / ra xivilelo / ro apulaya / ra mabindzu) / mapapila ya mafundza na ya nkamafundza yo ya eka vahaxi va mahungu / tsalwavutitivisi na papila ro seketela / matimu ya mufi / ajenda na makanelwa ya nhlengeletano / xiviko / nhluto / atikili ya phephahungu / atikili ya magazini / mbulavulo / n'wangulano / inthavhiyu	****Xikambelwana xa 1: (timaraka ta 40)** **Matirhiselo yaririmi embangwini:** Xikambelantwisiso Nkomiso na Swiaki na milawu

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka kotara ya 2		
Ntirho wa 5	**Ntirho wa 6**	**Ntirho wa 7**
***Swanomo:** Ku yingiselela ku twisisa (timaraka ta 10) /Mbulavulo lowu lulamisiweke (timaraka ta 20). XIN'WE XA LESWI LANDZELAKA: Ku hlaya loku lulamisiweke / ku vulavula ka nkamafundza hi ntlawa (timaraka ta 20)	**Matsalwa: (timaraka ta 35)** Swivutiso swa ximbangu	**Swikambelo swa le xikarhi ka lembe: (timaraka ta 250)** Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmi embangwini (80) Papila ra 2 – Matsalwa (70) Papila ra 3 – Ku tsala (Ri nga tsariwa hi Mudyaxihi / Khotavuxika) (100)

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka kotara ya 3		
Ntirho wa 8	**Ntirho wa 9**	**Ntirho wa 10**
***Swanomo:** Ku yingiselela ku twisisa (timaraka ta 10) /Mbulavulo lowu lulamisiweke (timaraka ta 20). XIN'WE XA LESWI LANDZELAKA: Ku hlaya loku lulamisiweke / ku vulavula ka nkamafundza hi ntlawa (timaraka ta 20)	**Ku tsala: (timaraka ta 20)** Switsalwambiko swa switsalwambiko swo koma: Swinavetiso / Ku tsala eka dayari /jenali Tiposikarata / Makhadi ya Xirhambo (na nhlamulo) / Ku tata tifomo / Swileriso na Swiletelo / Tifulayara / Tiphositara	****Xikambelwana xa 2: (timaraka ta 40)** **Matirhiselo yaririmi embangwini:** Xikambelantwisiso Nkomiso na Swiaki na milawuMatsalwa: Swivutiso swa ximbangu (Timaraka ta 35)

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka kotara ya 4
Ntirho wa 11: (Timaraka ta 300)
Swikambelo swa le makumu ka lembe Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmi embangwini (80) Papila ra 2 – Matsalwa (70) Papila ra 3 – Ku tsala (100) Papila ra 4 – Swanomo* (50) *Timaraka ta Swanomo leti kumekeke eka ku vulavula na ku yingisela. Maraka yo hetelela yi fanele ku katsa na ntirho wun'we wa ku vulavula lowu lulamisiweke, ntirho wun'we wo yingisela na wun'wana, xik. ku hlaya loku lulamisiweke / mbulavulo wa xijumana /ku vulavula ka nkamafundza eka ntirho wa ntlawa. **Xikambelwana xa 1** xi nga setiwa ehenhla ka **timaraka ta 40,** kumbe ti hundzuluxeriwa eka **timaraka ta 40** loko ku ri ku timaraka ta kona ti hundza eka ta 40. Loko nhlangano wa xikambelantwisiso, nkomiso na matirhiselo ya ririmi wa ha ringanyetiwile, vadyondzisi va komberiwa ku endla nhlangano wa swiphemu leswi hlawulekisaka leswi boxiweke (nongonoko wa swikambelwana, maavelo ya nkarhi na swin'wana) swa xikolo. Eka Nongonoko wa Makambelelo, xikambelwana a xi fanelangi xi vumbiwa hi swikambelwakambelwana swo hlaya. Xikambelwana xin'wana na xin'wana xi fanele ku katsa vundzeni byo hlayanyana naswona xi fanele ku setiwa xi tsariwa hi timinete ta 45 - 60 na ku humelerisa swiyimo swo hambana swa matwisiselo tanihilaha mapapila ya xikambelo ya setiwaka hakona.

Tafula ra 3: Nkatsakanyo wa swilaveko swa Nongonoko wa Makambelelo eka Giredi ya 12

Nongonoko wa Makambelelo ya le xikolweni hi kotara			Xikambelo xa le handle
Kotara ya 1: Xikambelwana xin'we xo tsariwa + Mintirho yi3	**Kotara ya 2:** Ntirho wun'we + Xikambelo xin'we xa le xikarhi ka lembe lexi vumbiwaka hi: Mapapila ma3: Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmi embangwini Papila ra 2 – Matsalwa Papila ra 3 – Ku tsala KUMBE Xikambelwana xo tsariwa	**Kotara ya 3:** Xikambelo xin'we xo ringeta lexi lexi vumbiwaka hi: Mapapila ma3: Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmi embangwini Papila ra 2 – Matsalwa Papila ra 3 – Ku tsala KUMBE Xikambelwana xo tsariwa + Ntirho wun'we	**Kotara ya 4:** Xikambelo xin'we xo setiwa ehandle lexi vumbiwaka hi: Mapapila ma 3: Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmi embangwini Papila ra 2 – Matsalwa Papila ra 3 – Ku tsala + Papila ra 4 – Swanomo

Timaraka ta Kotara (Tikotara ta 1-3):

- Eka kotara yin'wana na yin'wana, hlanganisa timaraka na ntsengo wa timaraka kutani u swi hundzuluxela eka % ku kuma timaraka ta kotara.

Timaraka ta makambelelo ya le xikolweni:

- Hlanganisa timaraka na ntsengo hinkwawo wa timaraka ta mintirho yo kambela ya tikotara ta 1 kufikela eka 3, kutani u ti hundzuluxela eka 25%,

Xikambelo xa le handle

- Hundzuluxela timaraka ta Papila ra 1 eka 17,5%,
- Hundzuluxela timaraka ta Papila ra 2 eka 20%,
- Hundzuluxela timaraka ta Papila ra 3 eka 25%
- Hundzuluxela timaraka ta Swanomo (Papila ra 4) eka 12,5%

Tafula ra 4: Nongonoko wa Makambelelo eka Giredi ya 12

Nongonoko wa makambelelo			
Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka kotara ya 2			
Ntirho wa 1:	**Ntirho wa 2**	**Ntirho wa 3**	**Ntirho wa 4**
***Swanomo:** Ku yingiselela ku twisisa (timaraka ta 10)/ Mbulavulo lowu lulamisiweke(20) XIN'WE XA LESWI LANDZELAKA: Ku hlaya loku lulamiseriweke/ mbulavulo wa xijumana/ku vulavula ka nkamafundza hi ntlawa (timaraka ta 20)	**Ku tsala: (timaraka ta 50)** Xitsalwana xa ndzungulo / xa nhlamuselo / xa mavonelo / xa nkanelo / xa mianakanyo	**Ku tsala: (timaraka ta 30)** Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha Papila ra xinghana / mafundza (papila ra xikombelo / ra xivilelo / ro apulaya / ra mabindzu) / mapapila ya mafundza na ya nkamafundza yo ya eka vahangalasi va mahungu / tsalwavutitivisi na papila ro seketela / matimu ya mufi / ajenda na makanelwa ya nhlengeletano / xiviko / nhluto / atikili ya phephahungu / atikili ya magazini / mbulavulo / n'wangulano / inthavhiyu	**** Xikambelwana xa 1: (timaraka ta 40)** **Matirhiselo yaririmi embangwini:** Xikambelantwisiso Nkomiso na Swiaki na milawu

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka kotara ya 2			
Ntirho wa 5	**Ntirho wa 6**	**Ntirho wa 7**	**Ntirho wa 8:**
***Swanomo:** Ku yingiselela ku twisisa (timaraka ta 10) /Mbulavulo lowu lulamisiweke (timaraka ta 20). XIN'WE XA LESWI LANDZELAKA: Ku hlaya loku lulamisiweke / ku vulavula ka nkamafundza hi ntlawa (timaraka ta 20)	Ku yingiselela ku twisisa (10) /Mbulavulo lowu lulamisiweke (timaraka ta 20). XIN'WE XA LESWI LANDZELAKA: Ku hlaya loku lulamisiweke / ku vulavula ka nkamafundza hi ntlawa (timaraka ta 20)	**Matsalwa: (timaraka ta 35)** Swivutiso swa ximbangu	*****Swikambelo swa le xikarhi ka lembe: (timaraka ta 250)** Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmi embangwini (80) Papila ra 2 – Matsalwa(70) Papila ra 3 – Ku tsala (Ri nga tsariwa hi Mudyaxihi / Khotavuxika) (100) KUMBE Xikambelwana xo tsariwa

Mintirho ya makambelelo ya mafundza eka Kotara ya 3	
Ntirho wa 9	**Ntirho wa 10**
Ku tsala: Ku yingiselela ku twisisa (timaraka ta 10) /Mbulavulo lowu lulamisiweke (timaraka ta 20). XIN'WE XA LESWI LANDZELAKA: Ku hlaya loku lulamisiweke / ku vulavula ka nkamafundza hi ntlawa (timaraka ta 20)	*****Xikambelo xo ringeta: (timaraka 250)** Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmi embangwini Papila ra 2 – Matsalwa Papila ra 3 – Ku tsala (Ri nga tsariwa hi Mhawuri/ Ndzhati) KUMBE Xikambelwana xo tsariwa

***Swanomo:** Eka makambelelo ya mafundza ya le xikarhi ka lembe vadyondzi va fanele ku endla xikambelantwisiso xin'we xo yingiseriwa, mimbulavulo yimbirhi leyi lulamisiweke na mbulavulo wun'we wa xijumana.

****Xikambelwana xa 1** xi nga setiwa ehenhla ka **timaraka ta 40,** kumbe ti hundzuluxeriwa eka **timaraka ta 40**. Loko nhlangano wa *xikambelantwisiso, nkomiso na swiaki na milawu* ya ririmi swa ringanyetiwile, vadyondzisi va komberiwa ku endla nhlangano wa swiphemu leswi hlawulekisaka leswi boxiweke (nongonoko wa swikambelwana, maavelo ya nkarhi na swin'wana) swa xikolo.

Eka Nongonoko wa Makambelelo, xikambelwana a xi fanelangi xi vumbiwa hi swikambelwana swo hlaya. Xikambelwana xin'wana na xin'wana xi fanele ku katsa vundzeni byo hlayanyana naswona xi fanele ku setiwa xi tsariwa hi timinete ta 45 - 60 na ku humelerisa swiyimo swo hambana swa matwisiselo tanihilaha mapapila ya xikambelo ya setiwaka hakona.

*****Swikambelo swa le xikarhi ka lembe na xo ringeta:** Eka Giredi ya 12 ntirho wun'we eka kotara ya 2 na / kumbe eka kotara ya 3 wu fanele wu va xikambelo xo setiwa exikolweni. Laha swi endlekaka leswaku ku va ku tsariwe xikambelo xin'we eka leswimbirhi eka Giredi ya 12, xikambelo lexin'wana xi fanele xi siviwa hi xikambelwana emakumu ya kotara (Mintirho ya 8 na 10).

4.4.2 Swikambelo

Xivumbeko xa Mapapila ya 1 na 2 na 3

<table>
<tr><th>PAPILA</th><th>XIYENGE</th><th colspan="2">TIMARAKA</th><th>NKARHI</th></tr>
<tr><td rowspan="11">1. Matirhiselo ya ririmi</td><td colspan="3">A: Xikambelantwisiso
(Switshuriwa swo hambanahambana swi nga tirhisiwa ku katsa swo voniwa na / kumbe swo dirowiwa)
Vadyondzi va fanele va tiva no hlamusela ntikelo wa tithekiniki to fana na matirhiselo ya tinxaka na tisayizi ta tifonto, tinhlokomhaka na tinhlamuselo ta tikhathuni na sw.</td><td rowspan="5">30</td><td rowspan="11">80</td><td rowspan="11">Tigiredi ta 10-12: Tiawara ti2</td></tr>
<tr><td colspan="2">Tigiredi</td><td>Vulehi bya xitshuriwa (Nhlayo ya marito)</td></tr>
<tr><td colspan="2">10</td><td>Marito ya 400 - 500</td></tr>
<tr><td colspan="2">11</td><td>Marito ya 500 - 600</td></tr>
<tr><td colspan="2">12</td><td>Marito ya 600 - 700</td></tr>
<tr><td colspan="3">B: Nkomiso: Ndzimana a yi fanelangi ku huma eka xitshuriwa xa xikambelantwisiso.</td><td rowspan="4">10</td></tr>
<tr><td>Tigiredi</td><td>Vulehi bya marito xitshuriwa</td><td>Vulehi bya marito ya nkomiso</td></tr>
<tr><td>10</td><td>Kwalomu ka marito ya 200</td><td rowspan="3">Marito ya 60 - 70</td></tr>
<tr><td>11</td><td>Kwalomu ka marito ya 230</td></tr>
<tr><td>12</td><td>Kwalomu ka marito ya 250</td></tr>
<tr><td colspan="3">C: Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi (embangwini)
• Ntivomarito na matirhiselo ya ririmi
• Swiaki swa swivulwa
• Ndzemuko wa matirhiselo ya ririmi hi vuxoperi.</td><td>40</td></tr>
</table>

PAPILA	XIYENGE	TIMARAKA		NKARHI
2. Matsalwa	**Swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI eka leswi landzelaka:** Novhele / ntlangu / xirungulwana / (Swivutiso swa muxaka wa xikambelantwisiso) / Vutlhokovetseri (Switlhokovetselo **swimbirhi** swa ndzawulelo swa swivutiso swa ximbangu)	(2 x 35 = 70)	(70)	Tigiredi ta 10-12: Tiawara ti2

<table>
<tr><th>PAPILA</th><th colspan="3">XIYENGE</th><th colspan="2">TIMARAKA</th><th>NKARHI</th></tr>
<tr><td rowspan="11">3. Ku tsala</td><td colspan="3">A: Xitsalwana - Xitsalwana xin’we
Xa ndzungulo / xa nhlamuselo / xa mavonelo / xa mianakanyo / xa nkanelo</td><td rowspan="4">(50)</td><td rowspan="11">100</td><td rowspan="11">Giredi ya 10: Tiawara ti2
Tigiredi ta 11 - 12: Tiawara ta 2½</td></tr>
<tr><td>Tigiredi</td><td colspan="2">Vulehi bya xitsalwana</td></tr>
<tr><td>10</td><td colspan="2">Marito ya 150 - 200</td></tr>
<tr><td>11</td><td colspan="2">Marito ya 200 - 250</td></tr>
<tr><td>12</td><td colspan="2">Marito ya 250 - 300</td></tr>
<tr><td colspan="3">Kambela leswi landzelaka:
• Vundzeni na nkunguhato (60%)
• Ririmi, xitayili na ku hlela (30%)
• Xivumbeko (10%)</td></tr>
<tr><td colspan="3">B. Xitshuriwa xin’we - Xitshuriwa xa xitsalwambiko xo leha:
Papila ra xinghana / mafundza (papila ra xikombelo / ra xivilelo / ro apulaya / ra mabindzu) / mapapila ya mafundza na ya nkamafundza yo ya eka vahaxi va mahungu / tsalwavutitivisi na papila ro seketela / matimu ya mufi / ajenda na makanelwa ya nhlengeletano (swi vutisiwa xikan’we) / Xiviko (xa mafundza na xa nkamafundza) / nhluto / atikili ya phephahungu / atikili ya magazini / mbulavulo wo tsariwa wa mafundza na wa nkamafundza / n’wangulano / inthavhiyu yo tsariwa</td><td>(30)</td></tr>
<tr><td>Tigiredi</td><td colspan="2">Vulehi bya xitshuriwa</td></tr>
<tr><td>10-12</td><td colspan="2">Marito ya 120 - 150 - vundzeni ntsena</td></tr>
<tr><td colspan="3">Kambela leswi landzelaka:
• Vundzeni, nkunguhato na xivumbeko (60%)
• Ririmi, xitayili na ku hlela (40%)</td></tr>
<tr><td colspan="3">C: Xitshuriwa xin’we - Xitshuriwa xa xitsalwambiko xo koma:
Switsalwambiko / Swa vuxokoxoko / Swa mahungu:
Swinavetiso / Ku tsala eka dayari (na nhlamulo)/ Tiposikarata / Makhadi ya swirhambo / Ku tata tifomo / Swileriso / Swiletelo / Tifulayara / Tiphositara</td><td rowspan="4">(20)</td></tr>
<tr><td>Tigiredi</td><td colspan="2">Vulehi bya xitshuriwa</td></tr>
<tr><td>10-12</td><td colspan="2">Marito ya 80 - 100</td></tr>
<tr><td colspan="3">Kambela leswi landzelaka:
• Vundzeni, nkunguhato na xivumbeko (60%)
• Ririmi, xitayili na ku hlela (40%)</td></tr>
</table>

Vundzeni lebyi faneleke ku dyondzisiwa

Makambelelo ya hlamusela vundzeni lebyi boxiweke eka xitsariwa lexi. Hikokwalaho ka ku andza ka vutivi bya vundzeni ku ya hi ku hambana ka tigiredi, vundzeni na vuswikoti byo suka eka Tigiredi ta 10-12 swi ta kamberiwa eka mapapila ya le handle emakumu ka lembe eka Giredi ya 12.

Mintirho ya Makambelelo ya Swanomo: Papila ra 4

Mintirho ya makambelelo ya swanomo ya le xikarhi ka lembe yi vumba xiphemu xa makambelelo ya le makumu ka lembe eka Giredi ya 12. Yi vumba 50 wa timaraka eka ta 300 ta le makumu ka lembe ta makambelelo ya le handle. Vuxokoxoko bya mintirho ya swanomo leyi endliwaka exikarhi ka lembe byi hi ndlela leyi landzelaka:

Papila ra 4	VUXOKOXOKO	TIMARAKA	
Swanomo	*Swanomo swi ta setiwa na ku kamberiwa exikolweni kutani swi xoperiwa ehandle. • **Ku vulavula:** **Mbulavulo lowu lulamisiweke** ***Kambela:*** *Vuswikoti byo endla ndzavisiso, makunguhatelo na malulamiselo ya vundzeni, thoni, vuswikoti byo vulavula na byo andlala, ndzemuko wa matirhiselo ya ririmi hi vuxoperi, nhlawulo wa marito, nkhaviso na matirhiselo ya swipfuno swo yingiseriwa na swa mbonoyingiselo.*	20	50
	• **Ku hlaya loku lulamisiweke / ku vulavula ka xijumana / ku vulavula ka nkamafundza hi ntlawa.** ***Kambela****: Vundzeni, thoni, vuswikoti byo vulavula na byo andlala, ndzemuko wa matirhiselo ya ririmi hi vuxoperi.*	20	
	• **Ku yingisela** ***Kambela****: Ku yingisela hi vuxoperi hi xikongomelo xa ntwisiso, ku kuma mahungu na ku hlela*	10	

*Maraka ya Swanomo leyi kumiweke eka nhlengelo wa ku vulavula na ku yingisela. Maraka yo hetelela yi fanele yi katsa ntirho wun'we wa mbulavulo lowu lulamisiwekewa, ntirho wun'we wa ku yingisela na wun'we wun'wana, xik. ku hlaya loku lulamisiweke / ku vulavula ka xijumana / ku vulavula ka nkamafundza hi ntlawa.

4.5 Ku rhekhoda na ku vika

Ku rhekhoda i maendlelo lawa ha wona mudyondzisi a tsalaka xiyimo xa vuswikoti bya mudyondzi eka ntirho wo karhi wo kambela. Swi kombisa matirhelo ya mudyondzi eka ku fikelela vutivi bya ndzawulelo lebyi nga eka Switatimende swa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo. Tirhekhodo ta vuswikoti bya mudyondzi ti fanele ku nyika vumbhoni bya hilaha ndlandlamuko wa minongoti wa mudyondzi wu nga hakona eka giredi yo karhi na hilaha a lulameleke hakona ku va a tlakusiwa a ya eka giredi leyi landzelelaka. Tirhekhodo ta matirhelo ya mudyondzi ti fanele ku tlhela ti tirhisiwa ku kumisisa matirhelo lama endliweke hi mudyondzisi na mudyondzi eka maendlelo ya madyondziselo na madyondzelo.

Ku vika i maendlelo yo fikelerisa matirhelo ya mudyondzi eka vadyondzi, vatswari, swikolo, na swihoxaxandla swin'wana. Matirhelo ya mudyondzi ya nga vikiwa hi tindlela to hlaya. Tindlela ta kona ti katsa tikhadi to vika, tinhlengeletano ta vatswari, hi masiku lama lulamisiweke hi xikolo leswaku vatswari va ta va ta vona matirhelo ya vadyondzi, tinhlengeletano exikarhi ka mutswari na mudyondzisi, ku ba riqingho, mapapila, phephahungu ra tlilasi kumbe ra xikolo, na sw. Vadyondzisi va tigiredi hinkwato va nyika xiviko hi ku tsala tiphesente eka dyondzo yo karhi. Swiyimo swo hambanahambana swa vuswikoti na tiphesente ta swona swi kombisiwile eka tafula leri nga laha hansi:

TIKHODI NA TIPHESENTE TO RHEKHODA NA KU VIKA

KHODI YA VUSWIKOTI	NHLAMUSELO YA VUSWIKOTI	PHESENTE
7	Vuswikoti bya le henhla ngopfu	80 - 100
6	Vuswikoti bya le henhla	70 - 79
5	Vuswikoti byo amukeleka	60 - 69
4	Vuswikoti byo enela	50 - 59
3	Vuswikoti byo enelanyana	40 - 49
2	Vuswikoti bya le hansi	30 - 39
1	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi	0 - 29

Vadyondzisi va ta rhekhoda timaraka ta mudyondzi etlhelo ka ntirho hi ku tirhisa fomo yo rhekhodela; kutani va vika phesente ya mudyondzi etlhelo ka dyondzo yo karhi eka khadi yo vika ya mudyondzi.

4.6 Nxopelo wa makambelelo

Nxopelo swi vula endlelo leri tiyisisaka leswaku mintirho ya makambelelo ya amukeleka, ya tirhiseka no tshembisa. Nxopelo wu fanele wu endliwa eka swiyimo swa le xikolweni, eka xifundzatsongo, eka xifundzankulu na le ka ndzawulo ya dyondzo ya rixaka. Maendlelo yo xopela lama katsakanyaka mintirho no tlhela ya fanela, ya fanele ku lulamisiwa leswaku ku ta endliwa ntiyisiso wa nkoka wa makambelelo ya tidyondzo hinkwato.

4.6.1 Makambelelo ya mafundza ya le xikolweni

- Swikambelwana na xikambelo xa Tigiredi ta 10 na 11 swi xoperiwa exikolweni. Mutsundzuxi wa dyondzo u fanele ku xopela mintirho yo karhi eka mintirho ya vadyondzi loko a endzela xikolo ku tiyisisa xiyimo xa mintirho na nxopelo wa le xikolweni.

- Swikambelwana na swikambelo swa Giredi ya 12 swi fanele swi xoperiwa eka xifundzankulu. Maendlelo lawa ya ta lawuriwa hi ndzawulo ya dyondzo ya xifundzankulu.

- Vatsundzuxi va dyondzo va fanele ku xopela mapapila lama va ma hlawuleke ya swikambelwana na ya swikambelo vadyondzi va nga si ma tsala, ku tiyisisa xiyimo xa matirhelo na ku letela vadyondzi hi ta masetelo ya mintirho leyi.

4.6.2 Mintirho ya makambelelo ya swanomo

- **Tigiredi ta 10 na 11:** Ntirho wun'wana na wun'wana wa swanomo lowu nga ta tirhisiwaka tanihi xiphemu xa Nongonoko wa Makambelelo wu fanele ku yisiwa eka nhloko ya dyondzo wu ya xoperiwa vadyondzi va nga si wu endla. Vadyondzisi va kambela mintirho yo kambela ya swanomo ya Tigiredi ta 10 na 11. Mutsundzuxi wa dyondzo u fanele ku xopela mintirho yo kambela ya swanomo leyi a yi hlawuleke eka nkarhi lowu a endzelaka xikolo ku tiyisisa xiyimo xa mintirho na xa nxopelo wa le xikolweni.

- **Giredi ya 12:** Mintirho ya swanomo yi fanele yi setiwa exikolweni, yi kamberiwa exikolweni kutani yi xoperiwa ehandle. Ntirho wun'wana na wun'wana wa swanomo lowu faneleke ku tirhisiwa tanihi xiphemu xa Nongonoko wa Makambelelo wu fanele ku yisiwa eka nhloko ya dyondzo wu ya xoperiwa vadyondzi va nga si wu endla. Vadyondzisi va kambela mintirho yo kambela ya swanomo. Mutsundzuxi wa dyondzo u fanele ku xopela mintirho yo kambela ya swanomo leyi a yi hlawuleke eka nkarhi lowu a endzelaka hawona xikolo ku ta kambisisa xiyimo xa mintirho na xa nxopelo wa le xikolweni. Ku fanele ku xoperiwa vadyondzi lava hlawuriweke ku suka eka xikolo xin'wana na xin'wana ku tiyisisa xiyimo xa matirhelo ya vona eka swanomo.

4.7 Vuangarheto

Xitsariwa lexi xi fanele ku hlayiwa xikan'we na:

4.7.1 *National policy pertainang to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12;* na

4.7.2 Tsalwa ra pholisi ra , *National Protocol for Assessment Grades R-12.*

DLILOSARI

aliterexini - mbuyelelo wa switatisi

angarhela - ku katsa, hi xitalo, swilo hinkwaswo

angula - hlamula, ku va na rito eka mhaka

swivutiso swa ximbangu - (contextual questions)

dikixinari - xihlamusela marito

dlilosari - nongonoko wa tinhlamuselo ta marito

dyondzo ya le henhla - tidyondzo leti dyondziwaka loko mudyondzi a pasile Giredi ya 12, xik, tidyondzo ta le yunivhesiti, tikholichi na tin'wana.

encenyeto wa mimpfumawulo - anamatopiya

fonimi - xiphemu xa mpfumawulo wa marito lowu vangaka ku cinca ka nhlamuselo ya marito

fonto - sayizi ya matsalelo eka tikhomphyuta

hlela - ku pima nkokaku hlela, ku lavisisa ntiyiso wa mhaka, ku pfuxeta switshuriwa hi xikongomelo xo swi antswisa

tlhontlha - ku vutisa xivutiso u tlhela u vutisisa nakambe leswaku munhu a huma na nhlamulo leyi lavekaka

hluvukisa - ku antswisa

inthavhiyu - ku vutisa swivutiso ku lava ku kuma ntiyiso wa xiheri lowu munhu a nga na wona mayelana na timhaka to karhi

jagoni - marito lawa ya tirhisiwaka hi vanhu lava tirhaka ntirho wun'we kumbe ntlawa wo karhi, tanihi ririmi ra rihanyu, ra bolo kumbe leri tirhisiwaka hi mintlawa yo karhi. Ririmi ra ntlawa lowu tirhaka ntirho wo karhi na sw. na sw.

khepixini - marito kumbe xivulwana xo hlamusela xifaniso

ku andlala - ku veka timhaka erivaleni, ku hlamusela timhaka

ku andlalela emahlweni - ku veketela swilo swi va eka ndhawu leyi swi nga ta vonaka swi ri emahlweni ka swin'wana

ku dyondza ka vutomi hinkwabyo - ku va munhu a tshama a ri eku dyondzeni minkarhi hinkwayo

ku hlaya / mbulavulo lowu lulamisiweke - **(**prepared reading / speaking)

ku hlaya / ku vulavula ka xijumana (unprepared reading / speaking)

ku hluta(review) ku hlamusela leswinene na / kumbe swo biha hi xiendlo kumbe munhu kumbe nchumu wo karhi. Ku nga hlutiwa buku kumbe ndhawu yo dyela - ku susa leswi nga lavekiki ku sala leswi lavekaka ntsena

kungu / pulani - leswi timhaka ti lukisisweke xiswona eka matsalwa kumbe switsalwana

ku jekajekisana - (debating)

ku kunguhata - ku lulamisela ku endla xo karhi kumbe ku endla mpfapfarhuto

ku tirhisa marito yo tika - ku tirhisa marito lama nga twisisekiki

ku va na xiave - ku hoxa xandla eka migingiriko yo karhi

ku vona nkoka - ku lemuka nkoka

ku yisa mbhurisano emahlweni - ku yisa mhaka emahlweni ku suka laha yi gimetiweke kona

mafambakun'we(collocations) - i marito lama tirhisiwaka swin'we loko hi vulavula kumbe ku tsala xik. bandi na buruku

mafundza - ku landzelela maendlelo yo karhi lama amukelekaka

mahetelelo yo khovolela *(ironic twist)* - i mahetelelo lama a ma nga languteriwanga ya xitori

makambelelo yo aka mudyondzi - i makambelelo man'wana lama tirhisiwaka hi xikongomelo xo kombisa mudyondzi mbuyelo wa leswi a swi kumeke

makambelelo yo kamberiwa hi tintangha - i makambelelo laha vadyondzi va nyikiwaka nkarhi wo kambelana mintirho ya vona vini

makholo - maninginingi ya mahungu, xiyimo xa le henhla laha timhaka ti tlimbanaka kona

mapeletwakufana (homonimi) - marito lama nga na xivumbeko xin'we kambe ya hambana hi tinhlamuselo

matsalwavutomi - bayogirafi, matsalwa lawa munhu wo karhi va hlamuselaka ta vutomi bya munhu un'wana

marito lama tirhisiwaka ku tlula mpimo ma nga huma moya (cliche) - i marito kumbe swivulwana lama tirhisiwaka ku tlula na mpimo ku kala ya nga ha vi na ntikelo eka xik. loko munhu a tshamela ro "mi nga xisiwi" loko a vulavula, a vula leswi na laha swi nga fanelangiki

Matirhiselo ya ririmi embangwini - ririmi loko ri dyondzisiwa na ku kamberiwa ku fanele ku tirhisiwa mimbangu yo fana na tindzimana na swifaniso naswona vadyondzi va fanele va ri tirhisa emimbangwini yo hambanahambana

mavonelo ya mhaka hi tihlo rin'we - mahlamuselele ya swilo kumbe vanhu hindlela yo khuma miehleketo yo nyika swihlawulekisi swo karhi hi ku angarha, mavonelo ya titlilapisi

mayimelo - ndlela leyi swilo swi nga yimisa xiswona

mbangu - ndhawu kumbe matshamelo ya swilo eka switshuriwa, ndhawu laha ririmi ri tirhisiwaka kona

mboyamelotlhelorin'we - ku langutisa mhaka hi tlhelo rin'we ntsena

mbulavurisano - maendlelo man'wana na man'wana lama tirhisiwaka ku nyiketana na ku hangalasa mahungu exikarhi ka vanhu

mbulavurisano wo nyiketana - ku nyiketana nkarhi eku vulavulena

mbulavulo wa xijumana - i mbulavulo lowu vadyondzi va va ka va nga tilulamiselangi yimiselangi

mbuyelelo wo phirha - mbuyelelo wa marito kumbe xivulwa laha swi nga fanelangiki

mfanelo - ku va swilo swi ri hindlela leyi swi lavekaka hi yona kumbe swi ri leswi amukelekaka

mfungho - xifaniso xo yimela swilo swo karhi

mfuwo - swilo swa ndhavuko

mijekajekisano - (debates)

minkaneto - yi hlamusela leswaku hikokwalaho ka yini xipanu xin'wana xi nga pfumelelana na xin'wana.

milawu - milawu ya matsalelo

misinya - milawu

minseketelo (arguments) - I nhlamuselo(reason) leyi munhu a yi nyikaka loko a yimelela mavonelo ya yena mayelana na mhaka yo karhi. xik Eka njhekajekisano swivulavuri leswi yimaka na nhlokomhaka kumbe leswi yi kanetaka swi fanele ku nyika minseketelo ya swona

thoni - matlakuselo na ku yisa rito loko munhu a vulavula

thoni - matitwelo ya muvulavuri / mutsari mayelana na munhu kumbe nchumu lowu a tsalaka hi wona. A nga wu hlekula,a nga wu

moya - xiyimo lexi muvulavuri a nga eka xona

mimpfapfarhutonthathelo - i mimpfapfarhuto yo thathela xivumbeko xa munhu xik. eka tikhathuni munhu loyi a nga na khwiri lerikulu a humesiwa ri kurisiwe ngopfu hi swihangalasamahungu

mpfanganiso - ku katsa kumbe vuxaka bya swilo swo hambanahambana hindlela yo nghenelela

mpfelelo wa marito - ku tumbuluka ka marito ya huma eka man'wana

mpimaniso - ku kuma ku fana na ku hambana

ncino - mbuyelelo wa mimpfumawulo leyi fanaka

ndzima - ku leha ka ntirho lowu faneleke ku endliwa

ndzungulo - ku rungula timhaka leti nga humelela

nhlangano - ku hlanganisa miehleketo kumbe timhaka ku humesa hungu leri twisisekaka

nhlamuseloxidzi na nhlamuselo vuyimeri - nhlamuselo ya ntiyiso

njhekajekisano - (debate)

nkamafundza - ku landzelela maendlelo yo karhi lama nga amukelekiki

nkamakholo - xigaririmi xo pfumala nyanyulo

nkanakaniso - nhlamuselo leyi nga riki erivaleni

nkandzinganelo - ku ka vanhu va nga khomiwi ku fana

nkatsakanyo - nkomiso wa timhaka hi marito ya wena n'wina

nkhapelano - ku komba ku nyiketana ka minthwaso kumbe swiyenge swa minthwaso eka magondzo yo dyondza

nkhaqato - ku tirhisa kumbe malongoloxelo ya timhaka hindlela leyi amukelekaka na hi mfanelo

nkhetekanyo - ku ava swilo ku ya hi vuxaka bya swona

nkhulukelano - ku komba vuxaka na vun'we bya miehleketo kumbe timhaka eka xitshuriwa

nkhuluko - mavekelo ya timhaka hindlela yo ka yi nga ri na ku kanana

nkongomelo - mongo wa mhaka / dyondzo ya mhaka / mhakankulu

nkongomo - leswi munhu a kongomeke ku swi endla, leswi a langutaneke na swona ntsena

nsongavutivi - buku kumbe xikatsa xa tibuku lexi nyikaka timhaka hi xiyenge xin'wana na xin'wana xa vutivi kumbe tinhlokomhaka to hambanahambana (insayitlilophediya)

ntirhisavuswikoti - maendlelo lawa ya tekelaka enhlokweni vuswikoti lebyi mudyondzi a nga na byona. Maendlelo lama ya hambanale na maendlelo ya xikhale laha vuswikoti bya mudyondzi a byi pimiwa ku ya hi leswi a swi kumeke eka tidyondzo to karhi.

ntsalwavutomi / otobayogirafi - tsalwa leri munhu wo karhi a hlamuselaka hi ta vutomi bya yena n'wina

ntlanguencenyeto - migingiriko yo encenyeta eka ntlangu

ntlangu wo tikhovelela - timhaka leti vuyaka hi ximunhuhatwa

ntlimbo - nsohano wa timhaka

ntokoto - ku tiva swilo hi ku va u swi vonale kumbe u swi endlile hi wena n'wina handle ko twa hi van'wana

ntshikelelo - ku tsotsosela mhaka yo karhi / ku tshikelela mhaka yo karhi

nxopaxopo wa xihenhla - ku langutisa hungu ro karhi xihenhla

n'watindzimi - munhu loyi a tivaka tindzimi to tlula rin'we

papila ro seketela - i papila leri fambana na switshuriwa swin'wana . ri nga famba na tifomo to kombela ntirho kumbe na ntsalwavutitivisi

phewa - mhaka yo ka yi nga twali

pholisemi - rito leri nga na tinhlamuselo to tala, xik, "hosi" i munhu loyi a fumaka tiko kumbe n'wana wa mativula emutini kumbe loyi a nga nkulu eka un'wana kumbe murhangeri

phofula - ku humesa matitwelo

ririmi ra le kaya - ririmi leri mudyondzi a ri tirhisaka laha a kuleleke kona naswona leri a ri kotaka na ku ri vulavula handle ko tilumaluma. Mudyondzi a nga ha va na tindzimi to tlula rin'we ta le kaya.

ririmi ra mfanelo - ku vula timhaka hindlela leyi amukelekaka

ririmi ra swikoweto - ku tirhisa swirho ku vula mhaka, ku fana na ririmi leri tirhisiwaka hi timbheveve

ririmi ro engetela - ririmi rin'wana na rin'wana leri dyondzisiwaka ku engetela Ririmi ra le Kaya

rito - rito leri hi nyikaka mpfumawulo loko hi vulavul**a**

rito - mavonelo kumbe matitwelo ya munhu, xik. vana va fanele ku va na nyika rito eka ta madyondziselo ya vona

rhejisitara - marito, xitayili, na ntlakuso, na xikalo xa rito, swi tirhisiwa ku ya hi xiyimo, xik. matirhiselo ya ririmi loko hi ri ekerekeni ya hambana na ya loko hi ri eku tiphineni na vanghana

swiaki swa ririmi - swihluvi swa mbulavulo ku katsa marito man'wana

swiaki swa swivulwa - swiphemu hinkwaswo leswi tirhisiwaka ku vumba swivulwa, ku nga va swinembeletana kumbe swihluvi swa mbulavulo

swihlamuselamarito - tidikixinari na tibuku ta minongonoko yin'wana ya tinhlamuselo

swihlamuselaririmirimbe (**subtitle)** - i marito lama hi hlamuselaka leswi vuriwaka eka ntlangu kumbe filimi loko ku tirhisiwa ririmi lerri hi nga ri tiviki xik. eka ntlangu wa Xivhenda ku na marito ya Xinghezi lama hlamuselaka leswi vulavuriwaka hi vatlangi hikuva vanhu vo tala a va tivi Xivhenda

swihangalasamahungu *(media)* - i switirhisiwa leswi kotaka ku hangalasa mahungu

swihangalasamahungunyingi *(multimedia)* - i switirhisiwa leswi kotaka ku hangalasa mahungu hi tindlela to tala

swihoxaxandla - vanhu lava nga na xiave eka timhaka to karhi

swiletelo swa le xitejini - (xik. a hleka, a tsutsuma na sw)

swipfuno swa mbonoyingiselo (audio-visual aids) - xik. thelevhixini

swipfuno swo yingiseriwa (audio aids) - xik. xiyanamoya

swipfuno swo voniwa (visual aids) - xik. thelevhixini, maphephahungu, timagazini, tikhathuni na swin'wana

switirhisiwa / switirho - swilo leswi tirhisiwaka loko ku endliwa swilo swo karhi tanihi ku tsala, ku vulavula na swin'wana na swin'wana

switiviso - timhaka leti tivisiwaka vanhu hi nomo kumbe ti tsariwile

switshuriwaxidzi - switshuriwa leswi vulavulaka hi timhaka ta ntiyiso leti humelelaka eka siku rin'wana na rin'wana

switshuriwa swa switsalwambiko - switshuriwa swa mimbulavurisano swo fana na mapapila, makanelwa na swin'wana na swin'wana swa rixaka leri.

switshuriwa swa matlhelonyingi *(multi - modal text)* - (xik: tikhathuni leti nga na xitshuriwa xo hlayiwa)

swivutiso swo pfumala nhlamulo - swivutiso swo tshikelela mhaka

s**wivulavulelwana** - ririmi ro gega ro fambelana na swivulavulelwana kambe ri nga tikombi swinene, xik, xo tirhisa "teka" - xana u swi tekise ku yini swa ku yiviwa ka movha wa wena?

swivuriso - rixaka rin'wana ra ririmi ro gega

timenyu ta khompyutha (pull down menus) - nongonoko wa leswi welaka ehansi ka xiphemunkulu xo karhi eka khompyuta

tinxaka ta swivulwa - swivulwa swi na tinxaka to hambanahambana to fana na swivulwa swa ntolovelo, swivulwa leswi nga ka nandzulo na swivulwa swo vutisa

tsotsosela - ku tshikelela

vaamukeri va mahungu - vayingiseri, vahlaleri na vahlayi va switshuriwa

vamavizweni - marito ya tinhlamuselo to fana

vambanisa - longoloxa na ku veketela minchumu yo karhi eka ndhawu yin'we hi xikongomelo xo lava ku vona kumbe ku kuma ku yelana kumbe vuxaka bya yona

vitonkomiso - rito ro twarisiwa hi maletere kumbe mapeletwana yo sungula yo fana na HURIRIXI (Huvo ya Rixaka ya Ririmi ra Xitsonga)

vonelo - matwisiselo ya mhaka

vufanisi - marito yo humesa swifaniso swa le miehleketweni ku fana na xigego, xihlambanyiso na swin'wana

vukhensivusori - ku xopaxopa mhaka hi ku lava ku kuma ntiyiso handle ko voyamela tlhelo ro karhi

vukhensivuxongi - ku kota ku lemuka kumbe ku bumabumela vuxongi bya leswi swilo swi nga yimisa xiswona

vukhovoleri bya ntlangu - hilaha vaamukeri va mahungu va tivaka swo karhi mayelana na swimunhuhatwa kambe xona xi nga tivi nchumu

vulongoloxamarito - dyondzo yo longoloxa marito hindlela leyinene ku vumba swivulwa

vuhlamusela swa le mahlweni (foreshadowing) - ku nyika vuthala bya leswi nga ta humelela eka nkarhi lowu taka exitorini

vuhlamusela swa le ndzhaku (flashback) - ku rungula leswi nga humelela khale evuton'wini bya ximunhuhatwa eka nkarhi lowu taka exitorini

vundzhaku (background) - i matimu ya munhu

vuandlalelamahlweni (foregrounding) - eka xifaniso ku na minchumu leyi tikombaka yi vekiwe emahlweni ka yin'wana minchumu leyi yi andlaleriwe mahlweni

vuandlalelandzhaku (backgrounding) - eka xifaniso ku na minchumu leyi tikombaka yi vekiwe endzhaku ka minchumu yin'wana . Minchumu leyi yi andlaleriwe endzhaku. Ku nga va mati, mapapa, yindlu, mahlweni

vumbhoni - vuxokoxoko lebyi tirhisiwaka ku seketela timhaka

vumunhuhati - xigaririmi xo hundzula minchumu yi va vanhu

vundzenii - leswi faneleke ku dyondzisiwa

vutshila - vuswikoti kumbe vuxongi

vutshila bya nhlamuselo - maendlelo yo karhi yo kuma tinhlamuselo

vutshilavuxongi - maendlelo yo kota ku veketela timhaka hindlela yo nyanyula, yo hlawuleka na ku koka vaamukeri va mahungu

xifaniso - mpfapfarhuto wo yimela xo karhi lexi voniwaka

xihlambanyiso - xigaririmi xo fananisa swilo hi ku pimanisa

xihlekiso - xigaririmi xa misavu

xihlekulo - tsalwa ro hlamusela timhaka hi ku monya na ku hlekula

xikhovolelo xa nandzulo - xigaririmi xa nandzulo

xiletelo xa makambelelo - xitirho xo letela lava kambelaka matirhelo ya mudyondzi eka ntirho wo karhi (rhubiriki)

ximonyo - xigaririmi xo koya

ximunhuhatwa - mutlangi eka xitshuriwa

xipfuneti - mofimi leyi tirhisiwaka ku kombisa matlhelo na minkarhi

xisandzo - xigaririmi xo koya

xithathelo - xigaririmi xo nyunyetela mhaka

xithathelonyanyiso - xithathelo lexi tirhisiwaka ku tlula mpimo

xitikaneti - xivulwa kumbe xigaririmi lexi nga na timhaka timbirhi leti kanetanaka

xitorindzungelelo - xitori xo nyunyetela mhaka

xitwananasi - mofimi leyi tirhisiwaka ku endla leswaku marito ya twala eka tindhawu leti ya tirhisiweke eka tona

xivulwan'we - i xivulwa lexi xi nga na riendli rin'we, xi hlamuselaka mhaka yin'we ntsena. Xivulwan'we xi nga ha vuriwa xivulwanahosi. Xi vumbiwa hi nhlokomhaka, riendlinkulu na xiendliwa.

xivulwankatsano - i xivulwa lexi eka xona ku hlanganisiweke swivulwanahosi kumbe swivulwan'we ntsena. Swi va swi hlanganisiwile hi rihlanginisi kutani swi humesa xivulwa xin'we lexi nga na miehleketo yimbirhi.

xivulwampfilungano - xi vumbiwa hi ku hlanganisiwa ka xivulwanahosi / xivulwan'we na xivulwananandza.

xivulwankatsanompfilungano - i xivulwa lexi vumbiweke hi swivulwanahosi swimbirhi kumbe ku tlula na xivulwananandza xin'we kumbe ku tlula.

xopaxopa - ku tlhantlha hi ku lava ku twisisa

yelaniso - ku yelana ka mimpfumawulo

XIPHOKHAMA - Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo